

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**4 – 6 YAŞ DÖNEMİ ÇOCUKLARDA MERHAMET
EĞİTİMİ**

Tuba GÜL
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi M. FATİH TURANALP

Konya-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Tuba GÜL
	Numarası	118102081005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Eğitimi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih TURANALP
	Tezin Adı	4-6 Yaş Dönemi Çocuklarda Merhamet Eğitimi

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **4-6 Yaş Dönemi Çocuklarda Merhamet Eğitimi** başlıklı bu çalışma 26/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Üyesi	M. Fatih TURANALP	
2	Dr. Öğr. Üyesi	Ömer Faruk ERDEM	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Mustafa BAŞKONAK	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	TUBA GÜL		
	Numarası	118102081005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Eğitimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	4-6 YAŞ DÖNEMİ ÇOCUKLARDA MERHAMET EĞİTİMİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

TUBA GÜL

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	TUBA GÜL		
	Numarası	118102081005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Eğitimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi M. Fatih TURANALP		
Tezin Adı	4-6 YAŞ DÖNEMİ ÇOCUKLARDA MERHAMET EĞİTİMİ			

Çocuğun karakter oluşumu ve gelişiminde 4-6 yaş döneminin özel bir yeri vardır. Bu dönemde çocuğa verilmesi planlanan eğitimin çocuğun fiziksel, dil, bilişsel, duygusal ve dini gelişim özelliklerine uygun olması gereklidir. Tüm değerlerde olduğu gibi merhamet değeri de bu dönemde korunması ve geliştirilmesi gereken duygulardandır. Bu çalışmada, çocuğun katılımı ve eğlenmesi sağlanarak, 4-6 yaş dönemindeki çocuklara merhamet eğitiminin nasıl verilebileceği ele alınmıştır. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; 4-6 yaş çocuklarının gelişim özellikleri incelenmiş, merhamet kavramı kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Merhametin tanımı, kaynağı ve merhametle ilişkisi olan değerler ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. İkinci bölümde; araştırmanın yöntemine yer verilmiştir. Burada araştırmanın modeli, evren ve çalışma grubu, veri toplama aracı ve veri toplama süreci kısaca anlatılmıştır. Araştırmanın önemli kısmını ihtiva eden üçüncü bölümde 4-6 yaş dönemindeki çocuklara merhamet eğitiminin nasıl verilebileceği konusunda bir çerçeve oluşturulmuş ve merhamet eğitimi üzerine çocuklarla yapılan etkinlik örneklerine yer verilmiştir. Aynı zamanda her etkinlik sonunda çocuklara sorulan sorular ve verdikleri cevaplara yer verilmiş, bu cevaplara yönelik yorumlar yapılmıştır. Yapılan etkinliklerin, çocuklarda merhamet kavramının gelişmesine katkıda bulunduğu ve merhamet davranışları gösterme konusunda onları desteklediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Değerler eğitimi, 4-6 yaş dönemi, Merhamet, Merhamet Eğitimi.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	TUBA GÜL		
	Student Number	118102081005		
	Department	Philosophy and Religion Sciences / Religious Education		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. M. Fatih TURANALP		
Title of the Thesis/Dissertation	Education of Compassion for 4-6 Years Children			

4-6 years of age has a special place in the formation and development of the child's character. The education planned to be given to the child in this period should be in accordance with the physical, language, cognitive, emotional and religious development characteristics of the child. As in all values, the value of compassion is one of the feelings that protect and develop in this period. In this study is discussed, how to provide compassion education to children in the age of 4-6 years by providing child participation and entertainment. This study consists of three parts. In the first part; the developmental characteristics of 4-6 years old children were examined and the concept of compassion was comprehensively discussed. The definition or compassion, its source and the values associated with compassion are explained in detail. In the second part; the method of the research is adressed. Here, the research model, universe and working group, data collection tool and data collection process are briefly explained. In the third part, which contains the important part of the study, a framework has been established on how compassion education can be given to children in the age of 4-6 years and examples of activities with children on compassion education are adressed. At the same time, at the end of each activity, questions and answers were given to the children and comments were made. It was seen that the activities contributed to the development of the concept of compassion in children and supported them in showing compassion behaviors.

Keywords: Education of values, 4-6 years period, compassion, education of compassion.

ÖNSÖZ

Gelişimde ilk yıllar birey açısından, gelişim alanlarının en kritik dönemlerinin yaşandığı ve bireyin sağlıklı gelişiminin temellerinin atıldığı bir dönemdir. Birçok bilim insanı erken çocukluk dönemine vurgu yapmaktadırlar. Bu dönemde yaşananların, yetişkinlikte bireyin birçok gelişim alanını etkilediğini ortaya koymuşlardır. Çocuğun sağlıklı bir kişilik yapısına sahip olması ile çocukluk döneminde alınan eğitim arasında yakın bir ilişkinin varlığından söz edilmektedir. Aynı şekilde çocukluk döneminde alınan sağlıklı eğitimin, kazandırılan dini duyguların, çocuğun daha sonraki hayatını kalıcı olarak etkilediği üzerinde durulmaktadır.

Dinimizde çocuğun önemli bir yeri ve değeri olduğu, Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerden ve Peygamberimiz (sav)'in hadislerinden anlaşılmaktadır. Çocukluk dönemi böylesine bir önem taşıdığı için, bu yıllarda alınan eğitim, onun tüm hayatını etkilemekte, onun düşünce ve davranışlarına yön vermektedir. Eğitimde asıl amaç, bilgi ve beceri kazandırmakla birlikte, toplumun huzurunun inşasına katkı sağlayacak, hızla değişen dünyaya uyum sağlarken kendi değerlerini yitirmeyecek bireyler yetiştirebilmek olmalıdır. Kendisiyle barışık, çevresine duyarlı ve çevresiyle uyumlu, sevgi ve merhamet duyguları içerisinde ilişkilerini düzenleyen bireyler yetiştirebilmek için de çocuğun gelişim özelliklerini göz önünde bulundurarak, belirli ilkeler doğrultusunda hareket edilmesi gerçeği, çalışmamızın içeriğine yön veren önemli bir etkidir.

Çocukların altın çağı olarak nitelendirilen bu dönemde, çocuğa kazandırılması önem arz eden değerlerden birisi merhamettir. Tüm varlıklara duyulan merhametin, iyi bir ahlâk için en çok ihtiyacımız olan duygu olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim merhamet duygusunu kazanmış olan insan, güvenilir, adaletlidir, kimseye zarar vermez, herkese yardım eder ve herkese karşı hoşgörülüdür. Bu güzel hasletlerin insanda yer edebilmesi de çocukluk döneminde alacağı merhamet eğitimine bağlıdır. İşte bu çalışma çocuğun ileriki yaşlarda sahip olacağı merhamet duygusunun, ilk çocukluk dönemlerinde çocuklara nasıl kazandırılacağı ve çocuğun gelişim özelliklerine paralel olarak nasıl

ilişkilendirileceği ile ilgili önemli bir boşluğun doldurulmasının ihtiyaç olduğu gerçeğinden hareket etmektedir.

Bu ihtiyacı karşılamak üzere incelemeye çalıştığımız konunun seçilmesi, ifade edilen bu boşluğun giderilmesine önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu sebeple çalışmaya konu olan merhamet kavramı hem teorik boyutuyla ele alınıp, hem de bu kavramla ilgili pratiğe dönük etkinlik örneklerine yer verilmektedir.

Araştırmanın birinci bölümünde, 4-6 yaş dönemindeki çocukların gelişim özellikleri ve araştırmanın temel kavramı olan merhamet değeri üzerinde çalıştık. Araştırmanın ikinci bölümünde de araştırmanın yöntemi üzerinde durduk. Üçüncü bölümde ise “4-6 yaş dönemindeki çocuklara merhamet eğitimi nasıl verilebilir?” sorusundan hareket ederek konuyu, etkili bir merhamet eğitimi katkı sağlayacak başlıklar halinde ele aldık. Aynı zamanda bu konuda yaptığımız etkinlik örneklerine, her etkinlik sonunda çocukların görüşlerine ve değerlendirmelerimize yer verdik.

Bu araştırma konusundaki yardım ve desteklerini çalışma boyunca esirgemeyen kıymetli danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi M. Fatih Turanalp’e, teşvik ve yönlendirmelerinden dolayı sayın hocam Prof. Dr. Muhiddin Okumuşlar’a, değerli fikir ve görüşlerinden yararlandığım sayın hocam Prof. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu’na, jüride yaptıkları katkılardan dolayı değerli hocalarım Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Başkonak ve Dr. Öğretim Üyesi Ömer Faruk Erdem’e, bu konuda anlayış ve yardım gösteren çalışma arkadaşlarıma, çalışmam boyunca göstermiş olduğu anlayış ve destek için kıymetli eşime, çalışmamın pratiğine katkı sağlayan canım kızıma ve tüm minik öğrencilerime teşekkürlerimi sunuyorum.

Tuba GÜL

Konya, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Problemi.....	2
3. Araştırmanın Alt Problemleri.....	2
4. Araştırmanın Amacı.....	3
5. Araştırmanın Önemi.....	4
6. Araştırmanın Kapsamı.....	5
7. İlgili Çalışmalar.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	7
1.1. 4-6 YAŞ DÖNEMİ ÇOCUKLARININ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ.....	7
1.1.1. Gelişim Kavramının İncelenmesi.....	7
1.1.1.1. Gelişim Kavramının Tanımlanması.....	7
1.1.1.2. Gelişimin Temel İlkeleri.....	8
1.1.2. Fiziksel Büyüme ve Gelişme.....	8
1.1.2.1. Fiziksel Büyüme ve Gelişmeyi Etkileyen Faktörler.....	9
1.1.2.1.1. Kalıtım.....	9
1.1.2.1.2. Çevresel Faktörler.....	9
1.1.2.2. Motor Gelişim.....	10
1.1.3. Dil Gelişimi.....	10
1.1.4. Bilişsel (Zihinsel Faaliyetlerde) Gelişim.....	12
1.1.4.1. Piaget 'nin Bilişsel Gelişim Kuramı.....	12
1.1.4.2. İşlem Öncesi Düşüncenin Özellikleri.....	13
1.1.5. Sosyal Ve Duygusal Gelişim.....	14
1.1.5.4. Sosyal ve Duygusal Gelişimi Etkileyen Unsurlar.....	16

1.1.5.4.1. Aile.....	16
1.1.5.4.2. Kardeşler	17
1.1.5.4.3. Akranlar	18
1.1.5.4.4. Cinsiyet	19
1.1.5.4.5. Yaş	20
1.1.5.4.6. Oyun ve Spor Faaliyetleri	20
1.1.5.4.7. Kitle İletişim Araçları	22
1.1.5.4.7.1. Televizyon.....	22
1.1.5.4.7.2. Bilgisayar	23
1.1.5.4.8. Okul Öncesi Eğitim Kurumları	24
1.1.6. Cinsel Kimlik Ve Cinsel Gelişim.....	25
1.1.7. Dini Gelişim.....	27
1.1.7.1. Dinin Mahiyeti	27
1.1.7.2. Dini Gelişim Kuramları	28
1.1.7.3. Din Duygusu	32
1.1.7.4 Dört - Altı Yaş Dini Gelişim Özellikleri.....	35
1.1.7.4.1. Himaye Altında Bulunma Duygusu	35
1.1.7.4.2. Kolay İnanırlık	36
1.1.7.4.3. Taklit ve Özdeşim	37
1.1.7.4.4. Soru Sormaya Düşkünlük	38
1.1.7.4.5. Benmerkezcilik	39
1.1.7.4.6 Allah Tasavvuru	41
1.1.7.4.7 Dua Anlayışı	47
1.2. MERHAMET KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ	50
1.2.1. Merhamet Kavramı ve Mahiyeti	50
1.2.1.1. Merhamet Kelimesinin Lügat Anlamı	50
1.2.1.2. Merhamet Kelimesinin Terim Anlamı	51
1.2.1.3 Merhamet Kavramı İle Aynı Kökten Gelen Kelimeler	54

1.2.1.3.1. Rahmet	54
1.2.1.3.2. Rahman ve Rahim	56
1.2.2. Merhametin Kaynağı	59
1.2.3. Merhametle İlişkili Bazı Değerler.....	62
1.2.3.1. Merhamet ve Acıma.....	62
1.2.3.2 Merhamet ve Adalet.....	62
1.2.3.3. Merhamet ve Empati	63
1.2.3.4. Merhamet ve Şefkat	65
1.2.3.5. Merhamet ve İsar	66
1.2.4. Kur'an-ı Kerim'de Merhamet Kavramı	67
1.2.5. Hadislerde Merhamet Kavramı	70
İKİNCİ BÖLÜM: YÖNTEM	74
2.1. Araştırmanın Modeli	74
2.2. Evren ve Çalışma Grubu	74
2.3. Veri Toplama Aracı	75
2.4. Veri Toplama Süreci	76
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 4-6 YAŞ DÖNEMİ ÇOCUKLARDA MERHAMET EĞİTİMİ	77
3.1. Merhamet Eğitimi Nedir?	77
3.2. Merhamet Eğitiminin Temelleri.....	78
3.2.1. Felsefî Temelleri	78
3.2.2. Psikolojik Temelleri.....	79
3.2.3. Sosyal ve Kültürel Temelleri	79
3.2.4. Tarihi ve Dinî Temelleri	79
3.3. Merhamet Eğitimi Nasıl Olmalıdır?.....	80
3.4. Merhamet Eğitiminde Hz. Peygamber'in Örnekliliği	82
3.4.1. Peygamberimizin Müminlere Karşı Merhameti.....	82
3.4.2. Peygamberimizin Müşriklere Karşı Merhameti	83
3.4.3. Peygamberimizin Çocuklara Merhameti.....	84

3.4.4. Peygamberimizin Kadınlara Karşı Merhameti.....	85
3.4.5. Peygamberimizin Yetimlere Karşı Merhameti	87
3.4.6. Peygamberimizin Hayvanlara Merhameti.....	88
3.4.7. Peygamberimizin Çevreye Merhameti.....	89
3.5. Merhamet Eğitiminde Etkili Unsurlar.....	90
3.5.1. Aile	90
3.5.2. Sosyal Çevre	94
3.6. Merhamet Eğitiminde Rehber İlkeler.....	96
3.6.1. Yaşayarak Eğitime (Model Olma) Yaklaşımı	96
3.6.2. Çocuğa Görelik İlkesi	101
3.6.3. Sevgi ve Şefkatle Yaklaşmanın Önemi.....	103
3.6.4. Hoşgörölü ve Müsamahakâr Davranmanın Olumlu Etkisi	106
3.7. Merhamet Eğitimi İle İlgili Diğer Duygular	109
3.7.1. Özsaygı	109
3.7.2. Affetme Duygusu.....	110
3.7.3. Cesaret	111
3.7.4. Öfke	112
3.8. Merhamet Değeri İle İlgili Yapılan Etkinlik Örnekleri.....	113
3.8.1 ETKİNLİK- 1: RAHMAN OLAN ALLAH HİKÂYESİ	113
3.8.2. ETKİNLİK- 2: MERHAMET KONULU BOYAMA SAYFASI ÖRNEKLERİ	124
3.8.3. ETKİNLİK- 3: KUŞ YEMİ RULOSU ETKİNLİĞİ.....	133
3.8.4. ETKİNLİK- 4: YAŞLILARA MERHAMET DRAMASI.....	141
3.8.5. ETKİNLİK- 5: SADAKA KUTUSU ETKİNLİĞİ.....	150
3.8.6. ETKİNLİK- 6: YARDIMLAŞMA KUMBARASI ETKİNLİĞİ.....	158
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	166
KAYNAKÇA	170

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen madde
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Baskı
C.	: Cilt
Çev	: Çeviren/Çevirenler
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SAV	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: Tarih yok
vb.	: ve benzeri
vs.	: vesaire
Yay.	: Yayınlar/Yayınları/Yayınevi

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Genel eğitimin içinde önemli bir yeri olan ve giderek önemi artan okul öncesi eğitimin insanın eğitim hayatında önemli bir yeri vardır. Yapılan araştırmalar, okul öncesi dönemde kazanılan tecrübelerin, bireyin sağlıklı bir kişilik yapısı oluşturmasında, yeteneklerini en verimli şekilde geliştirebilmesinde, inanç ve değer yargılarının şekillenmesinde ve toplumda sorumluluk sahibi olabilmesinde etkili olduğunu göstermiştir.¹ Bu nedenle okul öncesi yıllarda çocukların bilinçli ve doğru bir şekilde desteklenmesi ve yönlendirilmesi son derece önemlidir.

Çocuğun en iyi şekilde eğitilebilmesi ve hedef davranışların kazandırılabilmesi için, öncelikle onun gelişim özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde verilecek olan eğitim, çocuğu olumlu yönde etkileyecek ve kazandırılması gereken değerlerin çocuk tarafından benimsenmesini kolaylaştıracaktır. Bu gerçeklerden yola çıkarak araştırmamızda öncelikle 4-6 yaş aralığındaki çocukların fiziksel, motor, dil, bilişsel (zihinsel), kişisel-sosyal ve duygusal, cinsel ve dini gelişim özelliklerini ayrı başlıklar halinde incelemeye çalıştık. Araştırmamızda sunulan her yaş dönemi için gösterilmesi beklenen gelişimsel özellikler, ortalama olarak o yaş dönemindeki normal çocukların gösterdikleri özelliklerdir.

Toplumumuzun önemli değerlerinden biri olan merhametin gerekliliği ailede, okulda, sokakta, iş yerinde, kısacası sosyal hayatın tüm alanlarında kendisini hissettirmektedir. Merhamet, tüm insanlar ve tüm canlılar için dünyayı güvenli bir yer kılma duyarlılığına sahip olmaktır.² Rahmet Peygamberi'nin önemle üzerinde durduğu merhamet kavramını anlamak, öğrenmek, toplumumuza uyarlamak ve öğretmek hepimizin görevi olmalıdır. Bu bağlamda, araştırmamızda öncelikle merhamet değerinin kavramsal çerçevesini ayetler ve hadisler ışığında sunmaya çalıştık.

¹ Zeynep Nezahat Cihandide, *Okul Öncesi Din ve Ahlâk Eğitimi*, 2.b., İstanbul, Dem Yay., 2014, s. 15.

² Hayati Hökelekli, "Gökyüzünden Yeryüzüne Yayılan Bir Değer: Merhamet ve Eğitimi", *Diyanet Aylık Dergi*, S:244, 2011, (13-17), s. 13.

Eğitimin her alanında olduğu gibi merhamet eğitimi ile ilgili çalışmaların da istenilen sonuca ulaşabilmesi için belirli aşamalardan geçmesi gerekir. Araştırmamızda 4-6 yaş aralığındaki çocuklarda merhamet eğitiminin nasıl olması gerektiği, uygulanacak rehber ilkeler gibi konularda bilgiler vererek bizi sonuca götürecek yöntemleri irdelemeye çalıştık. Bu dönemdeki çocukların eğitimine etki eden faktörler üzerinde durarak bu yönde yol gösterici tespitlerde bulunduk.

Şu hususu da unutmamalıyız ki, bu dönemdeki çocuklar cıvıl cıvıl, yerinde duramayan bir yapıya sahip oldukları için öğrenmeleri de bu yönde gerçekleşmektedir. Eğlenerek öğrendikleri bilgileri çabuk kavradıklarını ve kolay kolay da unutmadıklarını gözlemledik. Bu sebeple son bölümde, çocukların katılımını ve eğlenmesini sağlayacak etkinliklerle merhamet eğitimi ile ilgili uygulamalı örnekler sunduk. Çocuklara etkinlikler sonucunda yönelttiğimiz soru ve cevaplara yer vererek etkinliğin değerlendirmesini yaptık.

2. Araştırmanın Problemi

“Okul öncesi dönemde, özellikle de 4-6 yaş aralığında, çocuğun gelişim özelliklerine uygun bir biçimde ve onda kalıcı etkiler bırakacak şekilde merhamet eğitimi nasıl yapılmalıdır?” sorusu araştırmamızın temel problemidir.

3. Araştırmanın Alt Problemleri

- Merhamet eğitimi neden önemlidir?
- Merhamet eğitimi nasıl planlanmalıdır?
- Merhamet eğitimi verilirken yaş grubuna göre hangi materyaller ve araçlar kullanılmalıdır?
- Gelişim dönemlerinin merhamet eğitimiyle ilişkisi nasıldır?
- Merhamet eğitimi üzerine yapılan etkinliklerin çocuklar üzerindeki etkisi nasıldır?
- 4-6 yaş dönemindeki çocuklar merhamet kavramını nasıl anlamaktadır?
- 4-6 yaş dönemindeki çocukların hayatında merhametin yeri nasıldır?
- Merhametle ilişkisi olan değerler nelerdir?
- Merhametle ilgili gelişimi açısından, çocuğu etkileyen unsurlar nelerdir?
- Merhamet eğitiminde dikkat edilmesi gereken rehber ilkeler nelerdir?

- Merhamet eğitimine başka hangi duyguların dâhil edilmesi gereklidir?
- 4-6 yaş dönemindeki çocuklara merhamet değeri kazandırılması açısından nasıl etkinlikler planlanmalıdır?

4. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, birbiriyle sağlıklı ilişkiler kurabilen, İslam'ın öğretileri doğrultusunda bir vücudun âzâlarına benzeyen bireylerden oluşan bir toplum inşa edebilmek adına, en önemli değerlerimizden birisi olan merhametin gücünden yararlanabilmektir. Tüm değerlerde olduğu gibi merhamet değeri de ilk çocukluk dönemlerinden itibaren korunması ve geliştirilmesi gereken duygulardandır. Çocuğun kişiliğinin temel özelliklerinin ve önemli bölümünün ilk yıllarda oluştuğu gerçeği, bizi bu alanda çalışma yapmaya sevk etmiştir.

İnsanı inceleyen bilim dallarındaki gelişmeler sayesinde, çocuğun ruh dünyasına girildikçe, artık onun ihmal edilmemesi gereken önemli bir varlık olduğu anlayışı gittikçe güçlenmektedir. Yine eğitimin etkisinin yaşın ilerlemesiyle ters orantılı olarak azalması, küçük yaşların önemini daha da artırmaktadır. Dolayısıyla çocukluk dönemi onun gelişimi ve ruh sağlığı açısından büyük değer taşımaktadır.³ Bu dönemin, çocuğun gelişimi açısından son derece önemli olması, bu alanda çalışmalar yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Çocuk eğitimi sürecindeki faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için, çocuğun gelişim aşamalarının ne olduğu, gelişimin temel özellikleri ve gelişmeyi etkileyen unsurların ayrıntılı olarak bilinmesi gerekmektedir. Bu öneme binâen, çalışmamızda öncelikle 4-6 yaş aralığındaki çocukların bedensel ve ruhsal gelişim özelliklerini ayrı ayrı başlıklar halinde tespit etmeyi amaçladık. Bu özellikler doğrultusunda bu yaş dönemindeki çocuklara verilecek eğitimin nasıl olması gerektiği konusunda çıkarımlar yapabilmeyi hedefledik.

Tüm bu teorik bilgilerden sonra araştırmamızın son bölümünde ise merhamet konusuyla ilgili öğrencilerle birlikte yaptığımız uygulamalardan elde edilen bilgileri

³ Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, 1.b., İstanbul, Beyan Yay., 2005, s. 15-16.

değerlendirerek merhamet bilincinin korunması ve geliştirilmesi hususunda yeni öneriler sunabilmeyi hedefliyoruz.

5. Araştırmanın Önemi

Yapılan araştırmalar, 4-6 yaş döneminde kazanılan tecrübelerin, bireyin sağlıklı bir kişilik yapısı oluşturmasında, yeteneklerini en verimli şekilde geliştirebilmesinde, inanç ve değer yargılarının şekillenmesinde ve toplumda sorumluluk sahibi olabilmesinde etkili olduğunu göstermiştir. Bu dönemde yaşananların, yetişkinlikte bireyin birçok gelişim alanını etkilediğini ortaya koymaktadır. Sosyolojik anlamda toplumların sağlıklı gelişmesi, geleceğin şekillenmesi ve toplumsal değerlerin taşıyıcısı olmaları açısından da erken çocukluk dönemi önemlidir.

Çocuğa uygun fiziksel ve sosyal çevre hazırlamak, onlara doğru davranış biçimlerini gösterebilmek her şeyden önce çocuğun gelişim özelliklerini, ilgi ve ihtiyaçlarını bilmekle, çocuğu tanımakla mümkün olabilir. Çocuğun yaşına ve gelişimine uygun olarak göstereceğimiz davranışlar onun için faydalı olacaktır. Çocuğu tanımak, gelişim sürecindeki değişimlerine ilişkin özelliklerini bilmek bizim, çocuğun yapabileceğinden azını ya da fazlasını beklemememize yardımcı olacaktır. Çocuğa istenen davranış özelliklerini kazandırmak, özgüveni ve girişim yeteneği gelişmiş, kendi kendini denetleyen, özgürce düşünüp karar verebilen, kendini geliştirmeye istekli bir birey olmasını sağlayabilmek, öncelikle onları tanımakla mümkündür.

Merhamet, temel bir ahlâkî kavram olarak diğer din ve kültürlerde de vardır ve insanın temel niteliklerinden biridir. İnsanların bulunduğu her yerde merhamet de olmalıdır. Çünkü insanın yaratıcısı merhametlidir ve insandan da öyle olmasını istemektedir.⁴ Bu derece öneme sahip olan merhametin hayatın her alanından çekilmeye başladığına ve bunun yerini öfke, şiddet, zorbalık gibi olumsuz duyguların aldığına şahit olmaktayız. Tüm bu olumsuzluklar ise merhamet eğitiminin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu eksikliği onarmak adına en büyük merhamet

⁴ Ömer Faruk Harman, "Diğer Din ve Kültürlerde Ortak Ahlâkî Bir Kavram Olarak Merhamet", *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi" Sempozyumu (15-17 Nisan 2011)*, Ankara, DİB Yay., 2014, s. 241.

örnekliliği olan Peygamberimizin merhameti öğretirken izlediği yöntemlerin hayata geçirilmesi gerekir. Aksi takdirde doyurulmayıp eğitilmeyen bütün duygular gibi körelme ya da tamamen yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalınır. Dolayısıyla çocuklarda yaratılıştan var olan merhamet tomurcuklarının yeşertilmesi ve merhamet eğitiminin verilmesinin gerekliliği, araştırmamızın önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmamız, hem teorik hem de pratik bir özellik taşıması bakımından, merhamet eğitimi alanında önemli bir çalışmadır. Nitekim 4-6 yaş dönemini kapsayan ve merhamet eğitimi üzerine uygulanan etkinliklerle desteklenen benzer bir çalışma bulunmamaktadır.

6. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmamız, 2018-2019 eğitim öğretim yılında Konya ili Karatay ilçesi, Yediler Selmani Kur'an Kursu'nda eğitim gören, 4-6 yaş aralığındaki 18 çocukla sınırlandırılmıştır. Araştırmacının bahsedilen yerde görev yapıyor olması, çalışmanın zaman ve mekan rahatlığı konusunda kolaylık sağlamıştır.

Araştırmamızın teorik kısmında, merhamet eğitimine katkı sağlayan kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Kavramsal çerçeve oluşturulurken özellikle "Kutlu Doğum Haftası, Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi Sempozyumu" kitabından yararlanılmıştır. Etkinlikler bölümündeki pratik kısmında ise, merhamet eğitimi ile ilgili etkinlik örnekleri uygulanmıştır. Bu etkinliklerin ilki, "4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursları Öğretici Kitabı" ndan alınmış, diğerleri araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Her etkinliğin sonunda araştırmacı tarafından hazırlanan sorular, çocukların sorulara verdikleri cevaplar ve her katılımcı için ayrı ayrı yapılan değerlendirmeler yer almaktadır.

Merhamet eğitimi, bir yönüyle "Değerler Eğitimi" kapsamında olsa da, çalışmanın bütünlüğü ve manevî boyutu göz önünde bulundurulduğunda, dini referanslara da dayandırılması gerektiği düşüncesiyle araştırmaya "Merhamet Eğitiminde Hz. Peygamber'in Örnekliliği" bölümü eklenmiştir.

7. İlgili Çalışmalar

Okul öncesi dönemde çocuğun ahlâk gelişimi ve eğitimine yönelik yeterli araştırmanın yer almadığı görülmektedir. Bu alanda yapılan çalışmaların çoğunlukla

ilköğretime devam eden ve ergenlik çağındaki çocuklarla gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Merhamet Eğitimi ile ilgili 2013'te Fatih Gör tarafından Hazırlanan "İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programında Merhamet Değeri ve 2015'te Zehra Küçükaydın Tarafından Hazırlanan "Fen Bilimleri Derslerinde Merhamet Eğitimi Üzerine Bir Çalışma" isimli iki tez tespit edilmiştir. Bu konuda okul öncesi dönemi kapsayan bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Gör'ün hazırladığı çalışmada, merhamet değerinin, İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi öğretim programında nasıl yer aldığı, öğretim süreçlerine nasıl aktarıldığı öğretmen kılavuz kitaplarını temele alarak incelenmiş ve merhamet değerine ilişkin kazanımların, öğretime hangi düzeyde hizmet ettiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Küçükaydın tarafından hazırlanan çalışmada ise Fen Bilimleri 7. sınıf "Canlılar ve Hayat" öğrenme alanı "İnsan ve Çevre" ünitesi kapsamında öğretim programına ek olarak hazırlanan çeşitli etkinliklerle öğrencilerin merhamet duygusuna/değerine etkisi incelenmiştir. Görüldüğü üzere her iki çalışma da ilköğretim çağındaki çocukları kapsamaktadır. Okul öncesi dönemdeki çocuklara yönelik, çeşitli konularda benzer araştırmalar yapılmalıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde öncelikle 4-6 yaş dönemindeki çocukların fiziksel, dil, bilişsel, sosyal, duygusal, cinsel ve dini gelişim özellikleri incelenmiştir. Daha sonra da merhamet kavramına geniş bir perspektifle yer verilmiştir.

1.1. 4-6 YAŞ DÖNEMİ ÇOCUKLARININ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

1.1.1. Gelişim Kavramının İncelenmesi

Büyüme ve gelişme sözcükleri, çoğu zaman aynı anlamda kullanılmaktadır fakat gerçekte birbirinden farklı kavramlardır; biri diğerinin yerini alamaz. Yapısal artışı dile getiren büyüme, bedende gerçekleşen sayısal (nicel) değişiklikleri içermektedir(kilo artışı, boy uzaması gibi). Buna karşılık gelişme, değişikliklerin niceliği yanında, niteliğini de içermektedir. Gelişme kavramı, düzenli, uyumlu ve sürekli bir ilerlemeyi dile getirmektedir. Gelişim, ileriye dönük olup, değişiklikler arasında belirgin bir ilişkiyi de kapsar. Başka bir deyişle, gelişim yüzleri arasında bir bütünleşme söz konusudur.⁵ Aynı zamanda gelişimin tüm aşamaları birbiriyle bağlantılıdır.

1.1.1.1. Gelişim Kavramının Tanımlanması

Gelişim, insanların yaşlandıkça hem niteliksel hem de niceliksel olarak değiştiği bir süreç olarak tanımlanmıştır. Sadece daha çok bilgi ve beceri kazanımı değil; tamamen değişim ve yeni biri olma işlemidir.⁶ Gelişimin tanımını, beden ve ruh yönünden organizmanın kendisinden beklenen faaliyetleri yapabilmesi yolunda geçirmiş olduğu merhalelerdir,⁷ şeklinde ifade edebiliriz.

Gelişim veya gelişme kavramının sözlük anlamı dört başlık altında değerlendirilmektedir:⁸

⁵ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 40.b., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990, s. 24.

⁶ Jeffrey Trawick-Smith, *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim*, 5.b., Çev. Ed. Berrin Akman, Ankara, Nobel Akademik Yay., 2014, s. 5.

⁷ Yaşar Fersahoğlu, Mehmed Akif Demir, *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, 3.b., İstanbul, Çamlıca Yay., 2014, s. 41.

⁸ Remzi Öncül, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, 1.b., İstanbul, MEB Yay., 2000, s. 482.

1- Genel olarak gelişim; canlı cansız varlıklarla birey ve toplumdaki her tür değişme, ilerleme ve bunların sonuçlarını kapsar.

2- Yaşambilimde gelişim, bir canlının yumurtanın döllenmesinden erginleşene kadar olan yapısal ve görevsel değişiklikleri veya bir türün başlangıcından bugüne kadarki gelişme ve ilerleme aşamalarını belirtir.

3- Eğitim ve psikolojide gelişim; bireyin doğuştan getirdiği kalıtsal özelliklerin açılıp serpilmesi, özellikle ergenlik çağına kadar gösterdiği ilerleme ve değişimlerdir.

4- Toplumbilimde gelişim, bireyin toplumsallaşması ve bir kültür kümesinin üyelerinin ihtiyaçlarını daha iyi giderecek bir yönde gelişme göstermesidir.

1.1.1.2. Gelişimin Temel İlkeleri

Gelişimdeki 5 temel kavram şöyle özetlenebilir:⁹

1. Gelişim, dinamik bir olgudur.
2. Gelişim, genetik bireyselliğin bir sonucudur.
3. Gelişim, giderek artan bir özelleşme sürecidir.
4. Gelişimde denge vardır.
5. Gelişim, art arda görülen, düzenli bir süreçtir.

Yetişkinlerde olduğu gibi çocuklarda da gelişim basamakları birbirinden ayrı düşünülemez ve birbirinden bağımsız ilerleme sağlayamaz. Bu nedenle okul öncesi dönemdeki çocukların gelişim özelliklerini başlıklar halinde incelenmeye çalışılmıştır.

1.1.2. Fiziksel Büyüme ve Gelişim

Çocuğun gelişimini bir bütün olarak kavrayabilmek için psikolojik olduğu kadar fizyolojik gelişimi de bilmek gerekir. Çünkü fiziksel gelişim, çocuğun davranışını hem doğrudan, hem de dolaylı olarak etkiler. Doğrudan etkiler, çünkü bedensel gelişim, çocuğun neler yapabileceğini belirler. Örneğin, yaşlarına göre

⁹ Yavuzer, a.g.e., s. 25-26.

sağlıklı bir gelişme gösteren çocuklar, oyun ve spor faaliyetlerinde akranlarıyla eşit koşullarda yarışır. İyi gelişmemiş çocuklarsa, bu yarışmalarda elverişsiz durumu nedeniyle geri kalır ve gruptan atılır.¹⁰

Fiziksel gelişme, davranışı dolaylı olarak etkiler, çünkü çocuğun kendine ve diğerlerine karşı tutumu bedensel gelişiminin de etkisi altındadır. Bu tutumlar çocuğun gösterdiği uyumlara yansır. Örneğin, şişman bir çocuk kısa sürede kendisinden ince olanlara ayak uyduramadığını fark eder. Bu da çoğunlukla çocuğun kişisel yetersizlik duygusuna kapılmasına yol açar. Buna ek olarak, eğer akranları kendisiyle yavaş davrandığı için oynamayı istemezler ve de çeşitli adlar takarak alay ederlerse, çocukta aşağılık duygusu gelişebilir.¹¹ Görüldüğü üzere bedensel gelişimindeki eksiklikler çocuğun kişilik gelişiminde önemli etkiye sahiptir.

1.1.2.1. Fiziksel Büyüme ve Gelişmeyi Etkileyen Faktörler

Doğum öncesinde ve doğum sonrasında büyümeyi ve gelişmeyi kalıtsal ve çevresel faktörler etkilemektedir.¹² J. M. Tanner, bedensel gelişimin türü ve hızında, kalıtım ve çevre faktörlerinin karşılıklı etkileşiminin önemine değinmiştir.¹³ Çalışmanın bu bölümünde, bahsi geçen faktörlere kısaca yer verilmiştir.

1.1.2.1.1. Kalıtım

Kalıtım, anne, baba ve önceki kuşaklarda bulunan özelliklerin yeni kuşaklara geçmesidir. İnsanın kalıtsal yapısını ve gücünü, anne babadan gelen kromozomlar ve bu kromozomları oluşturan genler belirlemektedir.¹⁴

1.1.2.1.2. Çevresel Faktörler

İnsanların beden özellikleri çok büyük bir oranda kalıtımla belirlenmekle birlikte beslenme, çevre koşulları gibi etmenler de bedensel gelişimi etkilemektedir. Örneğin, kötü beslenme ve çevre koşulları beden gelişiminde duraklamalara neden

¹⁰ Yavuzer, *a.g.e.*, s. 30-31.

¹¹ Yavuzer, *a.g.e.*, s. 31.

¹² Fatma Gül Cirhinlioğlu, *Çocuk Gelişimi ve Ruh Sağlığı*, 2.b., Ankara, Nobel Yay., 2010 , s. 6.

¹³ Yavuzer, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁴ Cirhinlioğlu, *a.g.e.*, s. 7.

olabilmektedir. Fiziksel büyüme ve gelişmeyi etkileyen çevresel faktörler döllemeden başlayarak insana etki eden tüm dış uyarıcılardır.¹⁵

Bu etkenlerin dışında, bir çocuğun fiziksel büyüme ve gelişmesi; cinsiyet, ırk, iç salgı bezleri, mevsimler, bedensel sakatlıklar, çocuğun doğuş sırası gibi faktörlerin etkisi ile de şekillenmektedir.¹⁶

1.1.2.2. Motor Gelişim

Motor gelişim yakalama, yürüme, zıplama ve dengede durma gibi yeteneklerin kazanılması olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle motor gelişim hareket ile ilgili gelişim anlamına gelir. Çocuklarda motor gelişim, kaba motor ve ince motor gelişim olmak üzere ikiye ayrılabilir. Kaba motor gelişim, yürüme, atlama, zıplama, koşma, tırmanma için gerekli olan vücudun büyük kaslarındaki gelişim, koordinasyon ve bu etkinlikleri yapmak için gerekli olan vücut dengesini içerir. İnce motor gelişim ise yazı yazmak, objeleri kavramak gibi el ve parmakları kullanabilme becerileri ve el- göz koordinasyonunu kapsar.¹⁷

Hareket anlamına gelen motor gelişimde, belirgin aşamalar vardır. Örneğin, bebek tek başına oturmadan önce başını kaldırmayı, emeklemeden ve yürümeden önce de oturmayı öğrenir. Bu gelişim biçimi, her çocuk için geçerlidir. Hemen her çocuk, normal koşullarda bu gelişim aşamalarından aynı yaşlarda geçer.¹⁸ Okul öncesi eğitimde motor gelişimi ile ilgili seçilen hedef, diğer gelişim alanlarının bilgi, beceri ve davranış kazandırmayı amaçladığı gibi, temel eğitime yönelik becerileri edindirme kazanımı olmalıdır.¹⁹

1.1.3. Dil Gelişimi

Dil, insanların birbirlerine bilgi, düşünce ve eğilimlerini aktarabilmelerinin yanı sıra, fikirlerini düzenleyebilmelerine ve duygularını ifade edebilmelerine olanak hazırlayan bir araçtır. Herkes doğrudan kendi yaşantısı yoluyla öğrendiğinden çok daha fazlasını, dil yoluyla öğrenir. Dil aynı zamanda düşünme, bellek, muhakeme,

¹⁵ Cirhinlioğlu, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁶ Cirhinlioğlu, *a.g.e.*, s. 7-8.

¹⁷ Cirhinlioğlu, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁸ Yavuzer, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁹ Mustafa Çoban, *Okul Öncesi (3-6 Yaş) Din ve Ahlâk Eğitimi*, 1.b., Konya, Hüner Yay., 2016, s. 81.

problem çözüme ve planlama gibi bilişsel süreçleri de içermektedir. Dil, çocuğu egosundan uzaklaştırıp, onun sosyal bir kişi olmasını sağlar; kendisini kontrol ve takip etmesine ve kendisini güvenli hissetmesine yardım eder.²⁰ Vygotsky'ye göre dil, çocukların okul öncesi yıllarda edindiği genel kavramların birçoğunun desteklenmesi için gerekli olan çerçeveyi sağlar.²¹

Dil gelişimine yatkın ve konuşulanları anlayacak bir biyolojik yapı ile doğan çocuklar, bebeklik döneminde sesleri ve sözcükleri anlamayı öğrenirler, daha ileri yıllarda sesleri ve sözcükleri aktif bir şekilde kullanırlar ve öğrendikleri sesleri/sözcükleri konuşma/yazma alanına aktarırlar. Bu yolla da iletişim kurmayı öğrenirler. Kısacası, insanoğlunun iletişim kurma aracı olan dil kendiliğinden ortaya çıkar ve doğal süreçler sayesinde öğrenilir²² ve çocuğun çevresiyle etkileşimi doğrultusunda gelişir.

Okul öncesi dönemde çocukların dil gelişiminin 4 temel özelliği aşağıdaki gibidir:²³

1. Hemen hemen bütün konuşma seslerini öğrenirler. Dilleri daha temiz hâle gelir. Telaffuz, akıcılık ve tonlaması daha da ilerler. Bu dil gelişimi alanları “*fonoloji/ses bilimi*” olarak tanımlanır.

2. Okul öncesi çocukları birçok kelime kullanır ve kullandıkları kelimelerin tam anlamını bilmektedirler. Dilin bu bölümüne “*semantik/anlam bilimi*” denir.

3. Bu dönemdeki çocukların cümleleri daha uzun ve karmaşık olmaya başlar. Kendilerini daha detaylı anlatmada cümleler ve türemiş kelimeler kullanırlar. Dillin bu gibi özellikleri “*söz dizimi/sentaks*” olarak tanımlanır.

4. Son olarak, çocuklar dili sosyal işlerini tamamlama ve başkalarını etkilemek amacına yönelik olarak kullanmaya başlarlar. Bu sosyal iletişim genelde “*kullanım bilimi/pragmatik*” olarak adlandırılır.

²⁰ Yavuzer, *a.g.e.*, s. 40.

²¹ Helen Bee ve Denise Boyd, *Çocuk Gelişim Psikolojisi*, 1.b, Çev. Okhan Gündüz, İstanbul, Kaknüs Yay., 2009, s. 369.

²² Çirhinlioğlu, *a.g.e.*, s. 21-22.

²³ Trawick-Smith, *a.g.e.*, s. 267.

Bu dönemde çocuklarda zihinsel gelişme, dil gelişiminden daha hızlı bir seyir izlediği için, aklından geçenleri anlatacak yeterli kelime bulmakta zorlanır. Özellikle heyecanlı olduğu ve korktuğu zamanlarda hızlı düşünür. Düşüncelerini aynı hızda anlatamaz. Bu konuda bilinçli olmayan büyükler ise çocuğa kekelememesini söyler. Bu da çocuk üzerindeki baskıyı artırır. Çocuk konuşmaktan vazgeçer veya kekeler.²⁴ İşte bu olay çocuğun, çevresinden aldığı olumsuz tepki nedeniyle özelde dil gelişiminin, genelde ise çocuğun gelişiminin olumsuz yönde etkilenmesine örnektir.

1.1.4. Bilişsel (Zihinsel Faaliyetlerde) Gelişim

Biliş sözcüğü, dünyayı öğrenmeyi ve anlamayı içeren zihinsel faaliyetler anlamına gelmekte ve algılama, bellek, yargılama, düşünme ve kavrama gibi süreçleri kapsamaktadır. Bilişsel gelişim diğer adıyla zihinsel gelişim bireyin gördüğü, duyduğu, dokunduğu ve tattığı şeyler hakkında düşünmesini ifade eder. Bu düşünmenin içerdiği konular ise etki tepki ilişkisini, olaylardaki ardışıklığı, nesnel arasındaki benzerliği ve farklılığı anlamayı, objeleri kategorize edebilmeyi, mantık yürüterek cevap bulabilmeyi kapsar.²⁵

Okul öncesi dönemde çocuğun bilişsel özelliklerine baktığımızda yetişkinlerden farklı olduğunu görürüz. Onların kendine özgü bir dünya görüşleri ve düşünce yapıları vardır. Çocukta altı-yedi yaşlarına kadar “somut düşünce” egemendir. Genelleştirme, kavramlaştırma ve kategorileştirme gibi yetileri henüz kazanmamıştır.²⁶ Soyut kavramları da henüz tam kavrayamazlar.

1.1.4.1. Piaget 'nin Bilişsel Gelişim Kuramı

Piaget'ye göre okul öncesi yılları bilişsel gelişimde bir geçiş dönemidir (1952). Küçük çocuklar kademeli olarak bebeklik döneminin somut dünyaya bağlı erken düşünce süreçlerini geride bırakırlar. Bu dönemde gözlerinin önünde olmayan nesnelere veya insanların ötesinde düşünebilir ve göremedikleri, duyamadıkları, dokunamadıkları ve üzerlerinde etkide bulunamadıkları şeyler hakkında derinlemesine düşünebilirler. Etraflarında olmayan nesnelere ve insanları hayal

²⁴ Ali Çankırlı, *Çocuğun Manevi Eğitimi*, 4.b., İstanbul, Zafer Yay., 2009, s. 12-13.

²⁵ Cirhinlioğlu, *a.g.e.*, s. 81.

²⁶ Cirhinlioğlu, *a.g.e.*, s. 81.

edebilirler, gelecekteki olaylar hakkında fikir yürütebilirler ve geçmiş olayları hatırlayabilirler.²⁷

Bununla beraber Piaget'ye göre okul öncesi dönemi çocukları yetişkinler gibi mantık yürütemezler. Çocukların akıl yürütmeleri birçok zihinsel sınırlılık tarafından engellenmiş durumdadır. Gördükleri, duydukları ve dokundukları şeyler problem çözmelerini engelleyebilmektedir.²⁸

1.1.4.2. İşlem Öncesi Düşüncenin Özellikleri

Piaget (1952) işlem öncesi düşünce olarak adlandırdığı okul öncesi dönemi çocuklarının düşüncelerinin mükemmel bir tanımlamasını yapmıştır. Piaget, bu yaş çocukları ile yetişkinlerin düşünme biçimleri arasında bazı temel farklılıklar olduğunu bulmuştur. Bu farklılıklar şöyle özetlenmiştir:²⁹

- Algı Temelli Düşünme: Bir çocuk her birinde 10 mango çekirdeği bulunan iki kaseyi görür. Kaselerin birinde çekirdekler arasındaki mesafe daha geniştir. Çocuk bu kasede daha çok çekirdek olduğunu söyler.
- Tek Boyutlu Düşünme: Bir duvar inşa eden baba kızına büyük kare bir taş bulmasını söyler. Çocuk gider ve küçük bir tane ile döner. “Çok küçük” der babası. “Büyük bir kareye ihtiyacım var”. Çocuk gider ve bu kez kocaman yuvarlak bir taşla döner.
- Tersine Çevrilemezlik: Küçük bir okul öncesi dönem çocuğu ağabeyinin okul için hazırladığı bilim projesini karıştırır. Projeyi tamamen parçalarına ayırır. Babası küçük kızının bunu yaptığını keşfeder ve kızından tüm parçaları olduğu gibi geri koymasını ister. Bununla birlikte, küçük kızın yaptıklarını nasıl düzelteceğine ve parçaları nasıl eski yerlerine geri koyacağına ilişkin bir fikri yoktur.
- Özelden Özele Akıl Yürütme: Bir çocuk kardeşini iterek elindeki oyuncak bebeği alır. Bebekle oynarken burnunu çekmeye başlar. Birden kızgın bir şekilde annesi gelir. Bebeği elinden alır ve kardeşine verir. Çocuk burnunu çektiği için cezalandırıldığına inanır.

²⁷ Trawick-Smith, *a.g.e.*, s. 227.

²⁸ Trawick-Smith, *a.g.e.*, s. 228.

²⁹ Trawick-Smith, *a.g.e.*, s. 228-229.

- Benmerkezcilik: Yeni bir çift ayakkabı giyen bir çocuk aynı çift ayakkabılardan giyen bir başka çocuk görür. Bunun üzerine çok sinirlenir. Ayaklarındaki ayakkabıları görüyor olmasına rağmen diğer çocuğun ayakkabılarını göstererek “O ayakkabılar benim” diye ağlar. Çünkü çocuk, olayları kendi bakış açısından değerlendirmektedir.

Benmerkezciliği ölçmek için uygulanan bir teknikte çocuğa farklı renk ve büyüklüklerdeki üç boyutlu dağlardan oluşan bir sahne gösterilir. Daha sonra bir dizi resim arasından, kendi bakış açısına göre sahnenin nasıl olduğunu gösteren bir resim çizer. Okul öncesi çağıdaki çocukların büyük bölümü bu görevi fazla zorlanmadan başarır. Daha sonra araştırmacı, çocuktan sahneyi bir başkasının, bir oyuncak bebek ya da araştırmacının bakış açısıyla gösteren bir resim seçmesini ister. Okul öncesi çağıdaki çocuklar, işte bu noktada zorlanır. Genellikle, sahneyi yine kendi bakış açılarına göre gösteren bir resim seçerler. Piaget’ye göre, çocuğun bu görevi başarabilmesi için merkezden çıkması, yani başka bir bakış açısıyla görebilmek için tek referans olarak kendini görme durumunun değişmesi gerekir. Piaget’ye göre okul öncesi çağıdaki çocuklar bunu yapamazlar.³⁰

1.1.5. Sosyal Ve Duygusal Gelişim

Sosyal gelişme; toplumsal beklentilere paralel olarak kazanılmış davranış yeteneğini ifade ettiği gibi, onaylanabilen davranış kalıpları geliştirilmesi anlamında kullanılır.³¹

Psikologların kullandığı anlamda sosyalleşme terimi, geniş bir davranış ve oluşum alanını içerir. Sosyalleşme, en başarılı şekliyle insan organizmasının çaresizlik ve tam bir bencillikle nitelenen bebeklik çağından, bağımsız bir birey olmakla nitelenen yetişkinlik dönemine geçmesiyle sonuçlanan bir öğrenme ve öğretme işlemidir. Öğrenmenin yanı sıra, şartlanma, katılma ve alıştırma, sosyalleşmenin gerçekleşmesinde rol oynayan temel öğelerdir. İnsan yaşamının belki

³⁰ Bee ve Denise Boyd, *a.g.e.*, s. 326.

³¹ Mehmet Yapıcı ve Şenay Yapıcı, *Eğitim Psikolojisi*, 2.b., Ankara, Anı Yay., 2010, s. 166.

de en büyük başarısını, sağlam ve dengeli bir sosyalleşmeye kavuşması oluşturur.³² Bu açıdan sosyal gelişim, insan yaşamında önemli bir etkiye sahiptir.

Sosyal gelişim, diğer gelişim alanlarıyla yakından ilişkilidir. Sosyal ilişkileri anlama, yorumlama, sosyal problemleri çözme açısından zihinsel, duygusal süreçlere, dil becerilerine de ihtiyaç vardır. Sosyal ilişkilerde diğer kişilere yönelik davranış geliştirme, neden-sonuç ilişkisi kurabilme gibi zihinsel süreçleri gerektirmektedir. Fiziksel beceriler de sosyal ilişkilerin gelişmesine etki etmektedir. Bunlarla birlikte sosyal gelişim, çocukların duygusal, zihinsel ve fiziksel gelişimine olumlu katkı sağlayabilmektedir. Sosyal açıdan yeterli çocuklar duygularını ifade etme açısından da gerekli becerilere sahiplerdir.³³

Duygusal gelişim ise kişisel ve çevresel faktörlerin etkisiyle çocukta mutluluk, haz ya da sıkıntı, korku vb. duyguların görülmesi ve yaşanması sürecidir. Çocuk doğduğu andan başlayarak birtakım duygular gösterir. Yetişkinlerin yaşadığı hemen bütün duyguları taşıyan çocuğun bunları ifade etme biçimi onlardan farklıdır. Çocuk, duygulanımını dışa denetimsiz olarak yansıtır. Duygulanımını bastırma ve yalıtım mekanizmaları ile gizleyemez. Çocuğun duyguları doğrudan doğruya gereksinmelerine ve engellenmelerine bağlı olarak ortaya çıkar. Çökkünlük, taşkınlık, öfke gibi duygusal tepkileri uzun süreli olabilirse de bir duygudan ötekine geçişi hızlıdır. Ağlarken yanağındaki yaş kurumadan kahkahalar atmaya başlayabilir.³⁴ Çünkü bu dönemde çocuğun duygularında ani iniş ve çıkışlar meydana gelmektedir.

Bu dönemdeki duygusal gelişimin bir diğer önemli özelliği, çocukların hala aynı anda birkaç duygunun birden yaşanabileceğini kavrayamamalarıdır. Örneğin, annesinin kendisine kızarken aynı zamanda kendisini sevdiğini anlayamazlar. Çünkü bu duygulardan kendilerince en yoğun olanına odaklanırlar.³⁵ O anda annesinin kendisini sevmediği duygusuna kapılırlar. Çocuğun yaşından kaynaklanan bu özelliğin farkında olan anneler, içinde bulunduğu duyguyu anlamlandırma konusunda ona gereken desteği verebilirler.

³² Yavuzer, *a.g.e.*, s. 43.

³³ Eda Kargı, *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim*, 1.b., Ankara, Pegem Akademi Yay., 2012, s. 48

³⁴ Cirhinlioğlu, *a.g.e.*, s. 123-124.

³⁵ Çoban, *a.g.e.*, s. 112.

Duygusal gelişim konusunda, duygusal zekânın öneminden de bahsetmek yerinde olacaktır. Nitekim öğrenme psikolojisi üzerine yapılan son çalışmalar, öğrenmenin sadece akademik zekâ ile gerçekleşmediğini, duygusal zekânın da öğrenmede büyük katkısının olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca duygusal zekâ, mutlu bir aile ortamında ve sosyal çevrede görerek ve yaşayarak kazanılmaktadır.³⁶ Çocukların heyecanları konusunda yapılan çalışmalar, onlardaki duygusal gelişimin hem olgunlaşma, hem de öğrenme sonucu oluştuğunu, bunlardan hiçbirinin tek başına etkili olmadığını ortaya koymaktadır.³⁷ Sonuç olarak çocuğun içinde bulunduğu ortam ve bu ortamlardan edindikleri kazanımlar, duygusal zekâsını önemli ölçüde etkiler. Duygusal gelişim konusunda yeterli desteği alamamış çocuklardaki bu eksiklik, diğer gelişim alanlarına da yansır.

1.1.5.4. Sosyal ve Duygusal Gelişimi Etkileyen Unsurlar

1.1.5.4.1. Aile

Aile, çocuğun ilk sosyal ortamıdır. Aynı zamanda aile, içinde bulunulan toplumun küçük bir örneğini içermektedir. Bu nedenle aile değişkenleri çocuğun sosyalleşmesinde önemli unsurlardır.³⁸ Aile, iç içe ilişkilerin en sık ve kuvvetli olarak yaşandığı bir kurumdur. Hiçbir sosyal topluluğun fertleri arasındaki ilişkiler, aile fertlerindeki kadar içten ve samimi değildir.³⁹

Çocukların sosyalleşmesinde birinci dereceden sorumlu ve etkili olan kaynak, anne baba ve ailedir. Aile ortamında ebeveynin tutumları, değerleri, zevkleri çocuğun gelişimini etkiler. Ailenin çocuk yetiştirme tutumları ile çocukların davranışlarını ilişkilendirmek mümkündür.⁴⁰ Aile içi ilişkiler sağlıklı ve düzenli ise, çocuk eğitimi etkili ve olumlu yönde olur. Fakat ailede sıkıntılar ve huzursuzluklar yaşanıyorsa, bu durum hem çocuğa hem de topluma yansır.

Çocuğun gelişiminde ailenin en etkili yardımları şöyle sıralanabilir:⁴¹

³⁶ Çankırılı, *a.g.e.*, s. 38.

³⁷ Yavuzer, *a.g.e.*, s. 41.

³⁸ Kargı, *a.g.e.*, s. 63.

³⁹ Halit Ertuğrul, *Ailede ve Okulda Çocuk Eğitimi*, 26.b., İstanbul, Nesil Yay., 2005, s. 15.

⁴⁰ Betül Aydın, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, 5.b., Ankara, Nobel Akademik Yay., 2015, s. 88.

⁴¹ Yavuzer, *a.g.e.*, s. 135.

- Aile, grup içinde dengeli bir birey olabilmesi için çocuğa güven duygusu aşılar.
- Onun sosyal kabul görmesi için gerekli ortam hazırlar.
- Sosyalleşmeyi öğrenebilmesi için kabul edilmiş uygun davranış biçimlerini içeren birer model oluşturur.
- Sosyal açıdan kabul edilmiş davranış biçimlerinin gelişimi için rehberlik eder.
- Çocuğun yaşam ortamına uyum sağlarken rastladığı sorunlarına çözüm getirir.
- Uyum için gerekli olan davranışlarla ilgili, sözlü ve toplumsal alışkanlıkların kazanılmasına yardımcı olur.
- Okul ve sosyal yaşamda başarılı olabilmesi için çocuğun yeteneklerini uyarır ve geliştirir.
- Çocuğun ilgi ve yeteneklerine uygun arzuların gelişimine yardım eder.

Ailenin okul öncesi dönemde çocuğun gelişimini destekleme yeteneği yalnızca anne babanın bu sürece getirdiği beceri ve bilgilerden değil, aynı zamanda dış güçlerin etkisiyle yaşadıkları stresin miktarından ve kendi yaşamlarında gördükleri desteğin niteliğinden de etkilenir.⁴² Dolayısıyla aile çocuğun gelişiminde en önemli etkidir fakat aile dışındaki etkenlerin de çocuk üzerindeki etkileri yadsınamaz bir gerçektir.

1.1.5.4.2. Kardeşler

Kardeş ilişkileri hayat boyu devam eden ilişkilerden biridir. Ayrıca aile içindeki diğer ilişkilerden oldukça farklıdır. Bu farklılığın sebeplerinden biri, kardeş ilişkilerinin yapısında gizlidir.⁴³ Kardeş ilişkileri önemli bir yatay ilişki tipidir.⁴⁴ Çocukla kardeşleri arasındaki ilişki yaşam boyu devam eder. Kardeşler bazı durumlarda çocuk üzerinde yetişkinlerden daha fazla etkili olabilmektedir.

⁴² Bee ve Denise Boyd, *a.g.e.*, s. 875.

⁴³ Kargı, *a.g.e.*, s. 66.

⁴⁴ Bee ve Denise Boyd, *a.g.e.*, s. 634.

Kardeşler olumlu sosyal gelişime katkı sağlarlar; fakat birçok araştırma kardeşler arasındaki sorunlara odaklanmaktadır. Kardeş kavgası, erkek veya kız kardeşin doğumuyla ilgili yaşanan travma ve saldırganlık, çalışmalarda sıkça vurgulanan konulardır. Kardeşlere ilişkin sorunlar var olmasına rağmen, kardeşlerin sosyal gelişim üzerine etkisi, olumsuz olmasından daha ziyâde olumludur.⁴⁵

1.1.5.4.3. Akranlar

4-5 yaşlar arasındaki çocuklar anne-babalarından ilgi, onay ve kabul görme ihtiyaçlarını yaşıtlarına kaydırırlar. Anne-babalarından yaşıtlarına kayan bu ilgi, çocuğun zihin ve dil yönünden gelişmesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.⁴⁶ Akran ilişkileri, okul öncesi dönemde başlayarak hızla gelişmektedir. Çocuklar ailelerinden sonra sosyal gelişim açısından büyük önem taşıyan bir diğer unsurla tanışmakta ve zamanla akranlarıyla daha çok zaman geçirmektedirler.

Bu erken arkadaşlıklar daha büyük çocukların ya da ergenlerin kurduğu arkadaşlıklar kadar derin ya da yakın olamaz. Aynı yaşlarda, ancak arkadaş olmadıkları bir çocuğa oranla, birbirlerine daha fazla hoşnutluk, karşılıklılık, daha geniş etkileşim; daha fazla olumlu, daha az olumsuz davranış sergiler, daha bağışlayıcı davranırlar ve yeni bir durum karşısında birbirlerini daha fazla desteklerler.⁴⁷

Akranların, çocukların sosyal gelişimi üzerinde de çok önemli etkileri vardır. Çocuk, sosyal yaşayışın ilk derslerini, almayı, vermeyi, işbirliğini, anlaşmazlıklar karşısında nasıl bir tavır takınacağını kısaca insan ilişkilerini, kurduğu arkadaşlıklar sırasında öğrenmeye başlar. Bu ilişkiler sırasında kendini de tanır. Arkadaşlarının ona karşı takındıkları tavır ve tepkilere bakarak kendisini bir de arkadaşlarının gözüyle görüp değerlendirir. Yetişkinler tarafından yaramaz, terbiyesiz, vb. biri olarak nitelendirilen çocuk, arkadaşlarıyla birlikteyken çok daha değişik bir birey

⁴⁵ Trawick-Smith, *a.g.e.*, s. 319.

⁴⁶ Mary J. Gander ve Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, 4.b., Çev. Ali Dönmez, Nermin Çelen, Bekir Onur, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 2001, s. 289.

⁴⁷ Bee ve Denise Boyd, *a.g.e.*, s.620.

olarak görünebilir. Arkadaşları tarafından çok sevilen, beğenilen, aranan biri olabilir.⁴⁸ Bu da çocuğun olumsuz özelliklerini düzeltmesinde etken rol oynayabilir.

Arkadaşları tarafından çok sevilen ve çok sayıda arkadaşları olan, genellikle arkadaşları tarafından istenilen oyun arkadaşları olan çocuklara popüler olan çocuklar denir. Sosyal açıdan aktiftirler. Akranlarıyla etkileşimi onlar başlatırlar ve oyun etkinliklerinde yönlendiricidirler. Bu çocuklar sosyal durumları yorumlamada yeterli oldukları gibi çatışma çözmede becerikli olan çocuklardır. Akranları tarafından aktif olarak reddedilen çocuklara ise reddedilmiş çocuklar denir. İstenmeyen oyun arkadaşlarıdır. Bazen sevilmeyen bu çocuklar çok açık ve bozguncu anti sosyal davranışlar sergilerler. Genellikle saldırganlardır. Sosyal durumları yorumlamada beceriksiz oldukları gibi akranlarından soyutlanmışlık gösterirler.⁴⁹

Akranlar çocukların sosyal, duygusal, bilişsel, dilsel ve fiziksel gelişimlerini etkileyebilmektedir. Sosyal açıdan akranlar sosyal-duygusal uyumu desteklemektedirler. Çocuklar akranlarıyla sosyal kuralları, davranışları, sosyal kontrolü, davranışlardaki neden-sonuç ilişkisini öğrenirler. Akran etkileşimleriyle sosyal becerileri öğrenme ve deneme fırsatı bulurlar.⁵⁰ Bu etkileşim ise çocuğun birçok gelişim alanında ilerlemesini sağlamaktadır.

1.1.5.4.4. Cinsiyet

Cinsiyetlerin sosyal gelişim açısından oluşturduğu farklılık biyolojik kökenli olmayıp, çocuk yetiştirme tutumlarıyla ve dolayısıyla kültürle ilişkilidir. Toplumun kız ve erkek çocuğa yüklediği sosyal roller, anne-baba tutumları aracılığıyla çocukların davranışlarını, becerilerini şekillendirmektedir. Belirlenen farklılıklar çocukların sosyal etkileşimler, sosyal uyum ve saldırganlıkla ilişkilidir. Şöyle ki, kız çocuklarının erkeklere göre daha çok sosyal beceriye sahip olduğu, sosyal becerileri daha sık kullandıkları, saldırganlık düzeylerinin daha düşük olduğu ortaya konulmuştur. Kız çocukları ilişkisel saldırganlığı (sosyal ilişkileri bozmak için

⁴⁸ Orhan Çaplı, *Çocukların Gençlerin Eğitimi*, 4.b., Ankara, Bilgi Yay., 1993, s. 141.

⁴⁹ Jeffrey Trawick-Smith, *a.g.e.*, s. 299-304.

⁵⁰ Kargı, *a.g.e.*, s. 67-68.

dedikodu yapma, yalan söyleme, kışkırtma vb.), erkek çocukları ise fiziksel saldırganlığa (vurma, itme, çimdikleme vb.) daha sık başvurabilmektedir.⁵¹

Genel olarak ise Türk toplumunda kız çocuklarının erkek çocuklara göre daha itaatkâr, uysal, uyumlu ve sessiz olması beklenmektedir. Erkek çocuklarının hareketli, girişken olması takdir edilirken, kız çocuklarındaki bu davranışlar erkek çocuklarda olduğu kadar desteklenmeyebilmektedir. Cinsiyetlere göre şekillenen bu beklentiler, doğrudan ve dolaylı olarak anne-baba tutumlarına ve disipline yön vermektedir.⁵²

1.1.5.4.5. Yaş

Okul öncesi dönemi çocuklarının gelişim özellikleri incelendiğinde, her yaşın farklı özellikler kazandırdığı görülmektedir. Yaşamın ilk yıllarındaki gelişimin hızı da, bu dönemdeki bir yaş aralığının bile sosyal gelişim üzerinde ciddi etkiler oluşturabileceğini göstermektedir.⁵³ Hatta bazı durumlarda birkaç ayın da çocuğun gelişim özellikleri açısından önemli farklılıklar oluşturduğu gözlemlenmektedir.

1.1.5.4.6. Oyun ve Spor Faaliyetleri

Oyun, okul öncesi dönemi çocuğunun tek uğraşdır ve en doğal öğrenme ortamıdır. Oyun, çocuğun gelişmesi ve kişilik kazanması için sevgiden sonra gelen ikinci önemli ruhsal besindir.⁵⁴ Peygamberimizin namaz kıldırırken bile torunlarını omzunda taşıyarak⁵⁵ onlara sevgisini göstermesi, çocuklar için hayatın bir oyun olduğunun ve çocukla iletişim kurmada oyunun önemli bir araç olduğunun önemli bir göstergesidir.

Oyun ve oyuncakların çocuğun gelişiminde önemi büyüktür. Çocuk, oyundan bir parçadır. Oyun, çocuğun hayal gücünün bedensel hareketlerle ifade edilmesi ve bunun için yapılan etkinliklerdir. Çocuk oyun ve oyuncaklar sayesinde çevreyi tanır, karşılaştırma yapar, önsezisi gelişir ve değerlendirme alışkanlığı kazanır. Nasıl ki yetişkinlerin kişilikleri hayatta edindikleri tecrübelerle geliyorsa, çocukların

⁵¹ Kargı, *a.g.e.*, s. 68.

⁵² Kargı, *a.g.e.*, s. 68.

⁵³ Kargı, *a.g.e.*, s. 69.

⁵⁴ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, 10.b., İstanbul, Özgür Yay., 1998, s. 73.

⁵⁵ Buhari, Edeb, 48.

kişilikleri de kendilerinin ve başkalarının buldukları oyunlarla gelişir.⁵⁶ Dolayısıyla çocuk, oyun aracılığıyla tecrübe kazanır.

Oyun, çocuğa hiç kimsenin öğretemeyeceği konuları, kendi deneyimleriyle öğrenmesi yöntemidir. Oyun yoluyla çocuk, en derin duygu ve gereksinimlerini ifade olanağı bulmakta ve sorunlarını kendi kendine çözebilmektedir. Çocuk, bebekleriyle evcilik oynarken, evin çeşitli bireylerine olan duygularını bu yolla açığa vurabilmektedir. Oyun, çocuğa kendini tanımayı öğretir. Oyun yoluyla kendi güçlerini sınamakta, atılıma girişmekte olan çocuğun, oynadıkça duyuları keskinleşir, yetenekleri gelişir, becerileri artar. Çocuk, oyuna yalnızca büyüklerinden gördüğünü aktarmakla kalmaz, kendi algıladıklarına deneyimlerini de katarak sentezler yapar.⁵⁷ Çocuğun hayatında oyuna düzenli olarak yer verilirse yapılması gerekenlerin yarısı yapılmış demektir.⁵⁸ Oyundaki amaç hem çocuğun ihtiyacını gidermek, hem de oyun içinde bazı bilgileri öğrenmesini sağlayarak gelişimine katkıda bulunmaktır.

Bu dönemde oyun sayesinde çocuklar sosyal çevrede nasıl davranılması gerektiğini öğrenirler. Bu dönemde, her çocuğun davranışları değişiktir. Bazı çocuklar grup içinde daha rahat hareket ederler, bazıları ise bağımsızdır. Gruba alışkın çocuklar paylaşımına daha yatkın olur.⁵⁹ Dolayısıyla oyun, çocuğa sosyal tutumlar kazandırmak açısından da önemlidir. Bu nedenle oyunun çocuk için ne kadar önemli olduğu göz önünde bulundurulmalı ve bu konuda çocuğa destek olunmalıdır.

Spor faaliyetleri de oyun gibi çocukların çok yönlü gelişimlerini desteklemektedir. “*Rekreatif etkinlikler*” olarak da adlandırılan bu faaliyetler çocukların kendi kendini ifade edebildiği, yaratıcı potansiyelini kullanabildiği, dil, zihin, sosyal, duygusal ve motor becerilerini geliştirebileceği önemli fırsatlar sağlamaktadır. Okul öncesi çocuklarına yönelik spor faaliyetlerinin fiziksel gelişimlerinin yanı sıra çocuklarda sırasını bekleme, topluluk önünde kendini uygun

⁵⁶ Halit Ertuğrul, *a.g.e.*, s. 96-97.

⁵⁷ Yavuzer, *a.g.e.*, s. 178.

⁵⁸ Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk*, 3.b., Ankara, DİB Yay., 1997, s. 148.

⁵⁹ Muhsin Hazar, *Oyunla Eğitim*, 1.b., Ankara, Tutibay Yay., 1996, s. 14.

biçimde ifade edebilme, grup oyunlarına rahatlıkla katılabılme gibi becerilerini desteklediği görülmektedir.⁶⁰

1.1.5.4.7. Kitle İletişim Araçları

Okul öncesi dönemde çocukları önemli ölçüde etkileyen kitle iletişim araçlarının başında televizyon ve bilgisayar gelmektedir.

1.1.5.4.7.1. Televizyon

Televizyon, sosyal gelişim üzerinde olumlu ve olumsuz etkilere neden olmaktadır. Televizyon programlarının içeriği, çocukların model alacağı davranış örneklerini ifade etmektedir. Televizyonda yer alan olumsuz davranışlar, çocuklarda saldırganlık gibi olumsuz ve sosyal olmayan davranışları arttırabilmektedir.⁶¹ Çünkü çocuklar televizyonu sadece izlemekle kalmamakta, bilinçaltına işlenen davranışları eyleme dönüştürmektedir.

Televizyonun verdiği olumsuz etkilerin okul öncesi dönemde daha fazla olacağını söyleyebiliriz. Çünkü çocuk bu dönemde filmdeki kahramanların gerçek olmadıklarını ve rol yaptıklarını kavrayacak seviyede değildir.⁶²

Televizyon tüm bu olumsuzlukların yanında, görsel ve işitsel özellikleri sayesinde birden çok duyu organına hitap ederek etkili bir öğrenme sağlayabilir. Çocuklar televizyonda görerek ve işiterek, nesne ve olayları hareketli olarak tanımaktadırlar. Çünkü çocuklar hareketli bir nesneye daha çok dikkat edebilmektedirler. Doğru kullanıldığı takdirde televizyon, çocuğun zihinsel gelişimine ve dil gelişimine olumlu katkılar sağlayan, eğlendirirken öğreten önemli bir araçtır.⁶³ Eğlendirerek öğretilenlerin çocuğun ruhuna daha iyi işleneceği bir gerçektir.⁶⁴ Aynı zamanda televizyon, çocuğun hayal gücünü harekete geçirip geliştirmesine de katkıda bulunur. Bu nedenle çocukların televizyondan kontrollü bir şekilde faydalanmaları konusunda bilinçli olunmalıdır.

⁶⁰ Eda Kargı, *a.g.e.*, s. 70.

⁶¹ Eda Kargı, *a.g.e.*, s. 70-71.

⁶² Bilgili, *a.g.e.*, s. 165.

⁶³ Yavuzer, *a.g.e.*, s. 222.

⁶⁴ Bilgili, *a.g.e.*, s. 166.

1.1.5.4.7.2. Bilgisayar

Yirminci yüzyılın önemli buluşlarından biri olan bilgisayar, insan yaşamında giderek önemli bir yer almaya başlamıştır. Bilgisayarın, iyi değerlendirildiği takdirde çocuğun eğitim ve gelişime olumlu katkılarının olduğu bir gerçektir.⁶⁵

Bilgisayarın çocuklar üzerindeki olumlu etkilerini kısaca şöyle özetlemek mümkündür:⁶⁶

- Bilgisayar, kolaylığı nedeniyle küçük çocuklar arasında da yaygın şekilde kullanılabilir, öğrenmeyi eğlenceli kılar.
- Çocuğu merak ve rekabet duygusuyla cesaretlendirir.
- Bilgisayar, çocuğun dikkatini yoğunlaştırmayı öğrenmesini sağlar. Bilişsel gelişimine katkıda bulunur, planlama ve problem çözme yeteneğinin gelişmesine yardımcı olur.
- Bilgisayar, sürekli ve süratli geribildirimde bulunarak çocuğun, bir konuyu anlama düzeyini kendi kendine belirlemesine yardımcı olur.
- Bilgisayar, yazma ve iletişim becerilerinin gelişmesine katkı sağlar.
- Çocuğun ilgisini çektiği sürece, bilgisayar, özgür bir öğretmen işlevi görür. Öğrencinin okulda başaramadığı dersleri, kendi kendine başarabilmesine olanak sağlar. Böylelikle öğretmenin önyargılı davranarak çocuğu olumsuz etkileme riski de ortadan kalkmış olur.
- Okul öncesi eğitim programında, yaşa uygun bilgisayar etkinliklerinin, özellikle el-göz koordinasyonuna katkı sağlaması nedeniyle önemli olduğu kabul edilmektedir.

Tüm bunlara karşın, kullanımı belirli bir süreyi aştığı takdirde, bilgisayar çocuğu olumsuz şekilde de etkileyebilir. Bu olumsuzlukları şu şekilde özetlemek mümkündür:⁶⁷

⁶⁵ Yavuzer, *a.g.e.*, s. 219.

⁶⁶ Haluk Yavuzer, *a.g.e.*, s. 219-220.

⁶⁷ Yavuzer, *a.g.e.*, s. 220.

- Öğrenci merkezli eğitimde bireysellik esas alınırken, bilgisayar destekli eğitimde bireysellikten uzaklaşmaktadır.

- Programlı yaşam alışkanlığı olmayan çocuk, bilgisayar kullanımında sınırı aşarak ekran bağımlısı olabilmektedir. Bu da çocuğun yüz yüze iletişimini büyük ölçüde etkilemekte ve onun sosyal gelişimini engellemektedir.

- Özellikle okul öncesi dönemdeki çocuğun günlük programında, bilgisayarın yeri sınırlı olmalıdır. Çünkü erken gelişim yıllarında, çocuğun hareket etmeye, deneyim kazanmaya, akran grubuyla oyun ortamında buluşmaya ve insan insana ilişki kurmaya yoğun bir şekilde ihtiyacı vardır.

- Her çocuk ekonomik nedenlerden dolayı bilgisayara sahip olmadığı için, bilgisayar kullanımı çocuklar arasında eşitsizliğe neden olmaktadır.

Görüldüğü üzere bilgisayar, gerekli zamanlarda ve sınırlı olarak kullanıldığı durumlarda, çocukların gelişimine ve eğitimine olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Fakat tam aksine, bilgisayarın kontrolsüz ve sınırsız kullanımı çocukların gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Yapılan araştırmalar, yaygın internet kullanımının ve zamanının büyük bölümünü bilgisayar karşısında geçiren çocukların sosyal gelişimlerinin gerilediğini göstermektedir. Yine benzeri çalışmalar bilgisayar oyunlarının çocuklarda saldırganlığa sebep olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁸ Dolayısıyla çocukların bilgisayar kullanımının sınırlandırılması ve kullanım içeriğinin takip edilmesi büyük önem taşımaktadır.

1.1.5.4.8. Okul Öncesi Eğitim Kurumları

Okul öncesi eğitim kurumları, eğitimciler aracılığıyla çocukların eğitilmelerini, gelişimlerini desteklemektedir. Bunun yanı sıra uygulanan programlar (etkinlikler), fiziksel koşullar ve akranlarla olan ilişkiler de çocukların sosyal açıdan yeterli hale gelmelerini sağlamaktadır.⁶⁹

Kaliteli bir kurumda yapılan okul öncesi eğitim çocuğun zihinsel, sosyal, fiziksel, dil ve duygusal gelişimine katkı sağlamaktadır. Sınırlı ev ortamından çıkıp,

⁶⁸ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, 3.b., İstanbul, Timaş Yay., 2010, s. 138.

⁶⁹ Kargı, *a.g.e.*, s. 72.

daha geniş bir sosyal çevreye giren çocuk grup içinde yaşamayı ve onun gereklerini yerine getirmeyi öğrenecektir. Çocuk diğer çocuklarla birlikte yemek yemek, uyumak, oynamak, sırasını beklemek gibi toplumsal kuralları öğrenir. Grup içinde yaşama çocuğa düşüncelerini dile getirme, başkalarına iletebilme fırsatı sunar. Böylece, çocuk daha girişken, uyumlu ve sosyal etkinliklerde daha başarılı olur. Çocuk hem kendi hakkını korumayı hem de başkalarının hak ve özgürlüklerinin olduğunu öğrenir. Yardımlaşma, paylaşma ve işbirliği gibi sosyal becerileri gelişir. Okul öncesi eğitim kurumları, çocuğa amacına uygun olarak planlanmış oyun ortamları ve zengin uyarıcılarla karşılaşma imkânı sunar. Böylece, çocuk istediği faaliyeti seçerek tercih yapma, karar alma fırsatı bulur. Sorumluluk duyguları gelişir. Çocuk kendini ve akranlarını tanımaya başlar. Kibar, saygılı, dürüst olmak vb. ahlâki, kültürel ve insani değerleri öğrenir.⁷⁰

1.1.6. Cinsel Kimlik Ve Cinsel Gelişim

Cinsel kimlik, kişinin kendisini erkek ya da kadın olarak algılaması ve bu şekilde tanımlamasıdır. Genelde kişinin cinsel kimliği biyolojik kimliği ile benzerlik arz eder. Kişi biyolojik olarak kadınsa, kendini kadın olarak; erkekse kendini erkek olarak algılar.⁷¹ Çocuklar kimliklerini erkek ya da dişi olarak algılamayı öğrenmekte, iki rolü nelerin oluşturduğuna ilişkin kavramları ve bunlara uygun davranışları benimsemektedirler.⁷² Çocuklardaki bu kişilik tanımlaması yaşamın ilk yıllarından itibaren oluşmaya başlar.

Cinsel kimliğin çekirdeği yaşamın ilk bir buçuk-iki yılında, genel olarak cinsel kimlik duygusu ise ilk dört yılda gerçekleşir. Çoğunlukla çocuklar iki-üç yaş civarında kız erkek ayrılığını anlarlar ve kendilerinin de kız veya erkek olduğunu bilirler. Daha sonra ise, dış görünüşten başka cinsel yapıyı öğrenirler. Bu yaşlarda çocuklar soru ve davranışlarıyla cinsel konulara ilgilerini belli ederler. Cinsel konulara gösterilen bu ilgi en yoğun olarak okul öncesi çağda kendini gösterir.⁷³

⁷⁰ Cirhinlioğlu, *a.g.e.*, s. 193.

⁷¹ Duygu Çalışır, *Cinsel Eğitim Çocukluktan Ergenliğe*, 1.b., İstanbul, Profil Yay., 2011, s. 25.

⁷² Gander ve Harry W. Gardiner, *a.g.e.*, s. 297.

⁷³ Cirhinlioğlu, *a.g.e.*, s. 151.

Uygun bir cinsel kimlik gelişebilmesi için her şeyden önce uygun bir biyolojik gelişim gereklidir. Doğuşta çocukların cinsiyet organlarının normal yapısal özellikler göstermesi, hormonlarının da bu cinsiyete uygun biçimde salgılanması önemlidir. Çocukların yapılarında var olan ve normal özellikler gösteren bu cinsel donanımları doğrultusundaki gelişimleri kendi cinsine uygun olarak desteklenirse, kız ya da erkek kimliği sağlıklı olarak gelişecektir.⁷⁴

Çocuğun cinsel kimlik kazanmasında en önemli etken özdeşimdir. Cinsel özdeşim yaklaşık 3 yaşından itibaren oluşmaya başlar. Çocuklar kadın ve erkek olmayı anne babalarıyla özdeşim kurarak öğrenirler. Kız çocuklar annelerini taklit etmeye, onların yaptıklarını yapmaya, elbise ve ayakkabılarını giymeye çalışır; erkek çocuklar ise babanın konuşmasını, traş olmasını, tamirat yapmasını taklit etmeye çalışır. Kız çocuklarının sürekli elbise ve etek giyme konusundaki ısrarları, erkek çocukların külotlu çorap giymeye karşı dirençleri cinsel kimlik davranışlarının belirgin örnekleridir.⁷⁵

Kız çocuk ile annesi, erkek çocukla babası arasındaki ilişki ne denli yakın ve olumlu ise özdeşim o denli kolaylaşır. Ayrıca kız çocuk babasına kendini sevdirmek için annesine benzemeye çalışır. Kız çocuk yalnız annesinden değil, babasından da etkilenerken, onun beğenisini kazanmak için kendi kız kimliğini geliştirir. Aynı biçimde anne de oğluna, erkekliğini geliştirmede destek olur.⁷⁶

Cinsel eğitim doğumla başlamalıdır. Daha ilk aylardan başlayarak bebeğin cinsiyetine uygun davranmaya özen gösterilmelidir. Çocuk anne babayla yakın ve olumlu bir ilişki içerisinde olmalıdır. Çocuğun bakılmasında büyütülmesinde çocukla normal ilişkiler kurulmalı, onu severken, onunla oynarken cinsel hazzı yaratacak davranışlardan kaçınılmalıdır. Çocukta karşı cinse özgü davranışlara ilgi gösterilmemeli ve takdir edilmemelidir. Çocuğa cinsiyetine uygun ad takılmalıdır. Çocuğun mahremiyetine saygılı olunmalıdır. Çocuk gerek giyim kuşam gerekse davranış biçimi açısından kendi cinsel kimliğine uygun olarak yetiştirilmelidir.⁷⁷

⁷⁴ Cirhinlioğlu, *a.g.e.*, s. 151.

⁷⁵ Çalışır, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁷⁶ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, 25.b., İstanbul, Özgür Yay., 2002, s. 238.

⁷⁷ Cirhinlioğlu, *a.g.e.*, s. 152.

Tüm bunlara dikkat edilmemesi çocukta farklı davranışların görülmesine sebep olabilir.

Okul öncesi dönemde verilecek olan cinsel eğitimde, çocukların kendi fiziksel özellikleri hakkında bilgi vermek, karşı cinsten hangi açılardan farklı olduğunu aktarmak, iyi ve kötü dokunuşları ayırt edebilmesini öğretmek, temel yaklaşım olmalıdır.⁷⁸ Bu yaştaki çocukların her şeyi merak ettikleri gibi, kendi bedenleri hakkında bilgi sahibi olmak istemeleri normal karşılanmalıdır. Çocuğun cinsellikle ilgili duygularını yok saymak yerine; ona bu konuda yeterli zaman ayrılmalı, sorduğu sorular kısa ve doğru bir biçimde cevaplandırılmalıdır.

Cinsel kimlik konusunda değinmemiz gereken bir diğer önemli husus, Çoban'ın da bahsettiği gibi, çocuğa cinsellik eğitimi verilirken utanma duygusunu öğretmemek gibi bir yanlışa düşülmemesi gerektiğidir. Ona göre çocukta ilk ortaya çıkması gereken ve onun aklının varlığını gösteren şey, utanma duygusudur.⁷⁹ Çocukta yaratılıştan var olan bu duygunun geliştirilmesi cinsel gelişim açısından oldukça önemlidir.

1.1.7. Dini Gelişim

Dini gelişim yalnız din duygusunun gelişmesiyle ilgili olmayıp; çocuğun fiziksel gelişim, dil gelişimi, sosyal ve duygusal gelişim alanlarıyla da ilgilidir. İnsandaki tüm davranışlar duygulardan kaynaklandığı gibi, din de duygulardan kaynaklanır. Kısacası din ile ilgilenmek, insan için gelişim basamağıdır ve kendiliğindedir.⁸⁰ Çocukta var olan bu duyguların ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi dini gelişimi açısından oldukça önemlidir.

1.1.7.1. Dinin Mahiyeti

Din, insanın insanüstü bir kudret karşısındaki ihtiyaç, istek, sığınma, inanç, duygu, ilham, dua ve tapma gibi çok çeşitli tezahürlerinin ve iç yaşayışlarının

⁷⁸ Çalışır, *a.g.e.*, s. 18.

⁷⁹ Mustafa Çoban, *a.g.e.*, s. 75; İbn Meskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlâk*, Çev. Abdülkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç, Büyüyen Ay Yay., İstanbul, 2013, s. 74.

⁸⁰ Mustafa Tavukçuoğlu, "Okulöncesi Çocuğun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:14, (51-64.), s. 54.

bütünüdür.⁸¹ Diğer bir tanımıyla din, bir olgu olarak egemenlik sahibi tarafından belirlenen kurallar bütünü, bu egemenliğe boyun eğen bireyler açısından ise insanın yaşam tarzıdır.⁸²

İnsan da diğer canlılar gibi hazır bulduğu bir kâinat içerisinde hayatını sürdürmek ile karşı karşıyadır. Fakat insanı diğer canlılardan farklı kılan şey kendisinin bu kâinat içerisindeki konumunu, varoluşunun sebebini ve buna benzer varlığı ile ilgili birçok konuyu merak etmesidir. Düşünen insan kâinata en muktedir başlangıcının veya nihayete ermesinin kendisinin dışındaki bir güç tarafından tayin edildiğini görecektir. Bütün bu düşünceler insanı kendi realitesini aşan, ona yön veren ve ölümlü olmayan yüce bir kuvveti düşünmeye sevk edecektir.⁸³ Din konusu insan yaşamında tam da bu noktada devreye girecektir.

1.1.7.2. Dini Gelişim Kuramları

Geçmişten günümüze kadar dini gelişimi açıklamaya çalışan teorileri şöyle sıralamak mümkündür.⁸⁴

- Genetik Teori
- Psikanalitik Teoriler
- Kirkpatrick ve Bağlanma Teorisi
- Jung ve Bireyleşme Teorisi
- Ömür Boyu Gelişim Teorileri
- Bütünsel Yaklaşımlar
- Evre Teorileri

Genetik teoride; gelişimin diğer alanlarında olduğu gibi dini gelişimde de kalıtımın mı çevrenin mi daha etkili olduğu tartışılmakta; araştırmacıların bir kısmı

⁸¹ Habil Şentürk, “Din Duygusu Din Şuuru ve Şahsiyet Gelişmesi”, *Din Öğretimi Dergisi*, S:10, Ankara, 1987, s. 37-38.

⁸² Muhiddin Okumuşlar, *Fitattan Dine*, 1.b., Konya, Yediveren Kitap, 2002, s.42; Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, s.102.

⁸³ Yurdagül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, 1.b., Ankara, TDV Yay., 1994, s. 8.

⁸⁴ Aslıhan Atik, “Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, 2015, ss. 734-735; Cemil Osmanoglu, *Basamak Teorileri Açısından Dini Gelişim, İnanç Gelişimi ve Eğitimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2007.

dini gelişimde kalıtımın etkili olduğunu söylerken bazıları ise dini gelişimde çevrenin etkisinin fazla olduğunu ifade etmektedirler. Bu teoride temel olarak; insanın fitratında dindarlaşma yeteneğinin olup olmadığı, böyle bir yetenek varsa bu yeteneğin zamana bağlı olarak kendiliğinden mi yoksa var olan potansiyelin ancak eğitimle mi geliştiği tartışılır. Psikologların birçoğu dini gelişimde genetik faktörlerin etkili olduğunu kabul etmekle birlikte bunun derecesi hakkında birbirlerinden ayrılmaktadırlar.⁸⁵ Araştırmamızın ilgili bölümlerinde bu konuya ayrıntılı olarak yer vermeye çalıştık.

Dini gelişim konusunda ileri sürülen teorik yaklaşımların önemli bir kısmı, psikanalitik perspektiften gelmiştir.⁸⁶ Psikanalizin kurucusu olan Freud'un müstakil bir dini gelişim teorisi yoktur. Din hakkındaki görüşleri dindarlar üzerinde yaptığı gözlemlere veya dindarların katıldığı tecrübî çalışmalara dayanmayan Freud, genellikle dini indirgemeci bir yaklaşımla ele almıştır. Tanrının yüceltilmiş bir babadan başka bir şey olmadığını savunmuştur. Özetle Freud dinin, düşmanca ve kontrolü mümkün olmayan bir dünyada kendini aciz bir varlık olarak hisseden insanın bu algıya vermiş olduğu bir tepki olduğunu öne sürerek, dinin kökeninde korku, güvenlik ve rahatlık ihtiyacı olduğunu iddia etmiştir. Ona göre çocukluk dönemlerinde her şeye gücü yeten baba figürünün korumasına can atan insanlar, bu yüzden aynı imajda Tanrı yaratmışlardır.⁸⁷ Bu yaklaşıma göre din, insanın korku, çaresizlik ve acizlik durumlarında başvurduğu, sığındığı bir yanılısama olarak görülür.⁸⁸

Kirkpatrick ve Bağlanma teorisi, çocuk ve aile arasındaki duygusal ilişkinin doğasını ve bu ilişkinin çocuğun dindarlığını nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bowlby'in ebeveyn-çocuk bağlanmasıyla ilgili teorisini dini alana uyarlayan Kirkpatrick, ilk dönem gelişim süreçleri ile din arasındaki ilişkinin ergenlik ve yetişkinlik dönemi dindarlığına etkisini açıklamak istemiştir. Kirkpatrick, çocuk ve anne-baba arasındaki bağlanma stiline, gelecekte çocuğun Tanrı ile ilişkisini belirlediğini ifade etmiştir. Araştırmalara göre bağlanma biçiminin, bir

⁸⁵ Atik, *a.g.m.*, s. 735.

⁸⁶ Faruk Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, 1.b., İstanbul, DEM Yay., 2007, s. 89.

⁸⁷ Karaca, *a.g.e.*, s. 97.

⁸⁸ Atik, *a.g.m.*, s. 735.

dereceye kadar karmaşık da olsa dindarlığın öngörücüsü olabildiği ortaya konmuştur. Çocukluk döneminde ebeveyniyle çekimser yani güvensiz bir ilişkiye sahip olanlar, Tanrı'yı bir sevgi objesi olarak algılama ya da onunla kişisel ilişkiye girme vb. konularda daha yüksek düzeyde dindarlık sergilemişlerdir. Çocukluk döneminde güven temelli bir ilişki yaşayanların ise Tanrı ile kişisel ilişkiye girme konusunda daha düşük düzeyde bir eğilim gösterdiği tespit edilmiştir.⁸⁹ Bu teoride çocuktaki din inancının anne babasıyla bağlanma ilişkisine paralel olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Jung ve Bireyleşme Teorisinde; bireyleşme, ruhsal bir yolculuk, kendini gerçekleştirme, zıtlıkların birleşmesi, bastırılan yönlerin kabul edilmesi, kişiliği bulma, bilinç ile bilinçaltının birleşmesini ifade etmektedir. Bireyleşme sürecinin amacını, bilinci kuvvetlendirmek ve bilinçaltının Kutsal Güce sahip içerikleri karşısında bilinçliliği genişletmek olarak belirleyen Jung'a göre bireyleşme aynı zamanda dindarlaşma süreci olarak da değerlendirilebilir.⁹⁰

Ömür Boyu Gelişim Teorileri, dini gelişimi açıklarken oldukça farklı gelişim aşamaları ileri sürmüşlerdir. Çoğunun ortak özelliği ise dini gelişimi belirli bir yaşla sınırlandırmamaları ve dini gelişimi dışı bağlı inançtan özerkliğe doğru bir gelişim olarak değerlendirmeleridir. Her biri, dini gelişimle ilgili farklı sorulara cevap veren bu modellerin tamamının bir teoride birleştirilip birleştirilmeyeceği ise tartışma konusudur.⁹¹ Ömür boyu gelişim teorilerinden en belli başlıları; Fowler'ın İnanç Gelişim Teorisi, Oser ve Gümünder'in Dini Yargı Gelişim Teorisi ve Meadow ve Kahoe'nin teorileridir.⁹²

Bütünsel yaklaşımda, dini gelişimi açıklamaya çalışan teorik ve tecrübî yaklaşımların ancak belli durumlarda fonksiyonel olabileceğine dikkat çeken Reich, bu yaklaşımın öncüsüdür. İsveçli eğitimci Reich, dini gelişim psikolojisinin bir tür büfe izlenimi uyandırdığını belirtmiştir. Dini gelişim teorilerinin bütünsel bir yaklaşımda toplanabileceğini öne süren Reich, bilişsel güçte adım adım ilerleme öngören "tümleyici muhakeme" adında yeni bir model teklif etmiştir. Ona göre

⁸⁹ Karaca, *a.g.e.*, s. 173, 183.

⁹⁰ Atik, *a.g.m.*, s.736.

⁹¹ Karaca, *a.g.e.*, s. 188.

⁹² Atik, *a.g.m.*, s. 736.

gelişim evrelerinin düşük aşamalarında birey, A veya B'nin her ikisinin aynı anda doğru olabileceğini düşünemediğinden, bunlardan ikisinden birinin doğru olduğu şeklinde düşünmektedir. Orta aşamada ise A ve B'nin aynı anda doğru olma ihtimaline müsaade edilmektedir. En yüksek aşamada ise, A ve B'nin aynı anda doğruluğuna izin verilmekte veya öyle olması gerektiğine inanılmaktadır. Bu aşamada bireyler, birbirinden farklı olan şeyleri birleştiren veya birini alıp diğerini dışlayan genelleştirilmiş bir teoriyle de ilgilenilmektedir.⁹³

Evre teorilerinde ise dini gelişime psikolojik perspektiften bakılmaktadır. Bu teoride dini gelişimin, iç içe geçmiş bir takım evrelerden oluştuğu kabul edilmektedir. Çocukların bir dizi gelişim evresinden geçtiği ve dini gelişimin de doğal olarak bu gelişim evreleriyle uyumlu olduğu düşüncesinden hareket etmektedir. Özellikle bilişsel gelişim alanında yapılan çalışmalar dini gelişim alanına da uyarlanarak çocukların dini gelişim aşamaları anlaşılmasına çalışılmıştır. Evre teorilerinden ilki Harms'ın "Dini Deneyimin Gelişimi" adlı çalışmasıdır. Evre teorilerinden ikincisi ise Piaget'nin bilişsel gelişim teorisini dini gelişime ilk olarak uyarlayan Elkind'in çalışmasıdır. Diğer bir çalışma yine Piaget'nin bilişsel gelişim teorisini dini gelişim teorisine uygulayan Goldman'ın çalışmasıdır.⁹⁴

Sonuç olarak dini gelişim kuramları, planlanacak olan din eğitimi çalışmalarında gelişim psikolojisinin verilerini kullanmada, etkili bir öğrenme ortamının sağlanmasında, din eğitimcisini yönlendirmede önemlidir. Çünkü çocukta dini gelişim bilinmeden doğru bir din eğitimi planlamak mümkün görünmemektedir. Din eğitimcileri ve psikologlar, çocuklara verilecek dini eğitiminin onların ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte ve zihni gelişimlerine uygun olmasını önermektedirler. Ancak bunlar mutlak yanılmaz kuramlar olmayıp bütünüyle bunların dışına çıkılamayacağı anlamı da taşımamalıdır.⁹⁵ Aynı zamanda dini gelişim kuramları konusunda yapılan çalışmaların büyük bölümünün örneklemine Müslüman çocuklar oluşturmamaktadır. Bu anlamda Müslüman çocuklar üzerinde yapılacak kapsamlı araştırmaların, bu teorileri hangi yönde etkileyeceği konusunda yeterli

⁹³ Karaca, *a.g.e.*, s. 219-220.

⁹⁴ Atik, *a.g.m.*, s. 738.

⁹⁵ Atik, *a.g.m.*, s. 741.

veriler söz konusu değildir.⁹⁶ Bu eksiklik, araştırmacıların ortaya koydukları bulguların, eğitim uygulamalarına nasıl yansıtılması gerektiği konusunu zorlaştırmaktadır.

1.1.7.3. Din Duygusu

Duygu, içinde haz ve elem unsuru bulunan her çeşit ruhsal olaylardır.⁹⁷ Dini duygu, ilahi bir kuvvetin varlığından kaynaklanan düşünce, tasavvur ve hareketlerin insanda uyandırdığı duygudur.⁹⁸ Diğer deyişle din duygusu, insanın kutsal tanıdığı varlık karşısında duygulanması ve duyarlılığıdır.⁹⁹

Din duygusu tek bir duygu şekli olmayıp dini konular karşısında bireyde beliren duyguların genel adıdır.¹⁰⁰ Tek bir duygu türünü merkeze alarak yapılan tanımlar da yeterli olmamaktadır. İçinde birçok duygu bileşimini taşıyabilecek bir karakterde olan dinde bağlanma, saygı, tevekkül, korku, varlığın manasını merak etme, emniyet, korunma gibi pek çok duyguyu bir anda saymak mümkündür.¹⁰¹ Tüm bunlardan hareketle diyebiliriz ki din duygusu, sonlu olduğunu fark eden insanın kendisini yaratan sonsuz yüce kuvvete yönelmesi, varlığına iman etmesi, güvenmesi, sığınması ve teslim olması ile sonuçlanan, insana yaşadığı dünyada bulamadığı emniyet ve güveni veren duygular bütünüdür.¹⁰² Böylece dinî duygu insan yaşamı için gerekli olan birçok duyguyu kapsayıcı niteliktedir. Bu duygular ne ölçüde gelişmişe, din duygusu da o oranda açığa çıkar ve gelişir.

Batıda yapılan araştırmalarda çocuğun dine karşı yabancı olduğu, ona dini bilgiler öğretilmesinin yanlış olacağı ve ancak 12-13 yaşlarından sonra, çocuk istediği zaman ona dinden bahsetmek gerektiği görüşünün tesirinde kalınmıştır. Ancak son zamanlarda bazı batılı psikologlar tarafsız ve önyargıdan uzak bir şekilde yaptıkları araştırmalar sonucunda dinin, çocuğun ruhuna seslendiği ve onun psişik yapısına uygun düşeceği görüşünde birleşmişlerdir. Gemilli ise çocuaktaki dini

⁹⁶ Cemil Oruç, “Erken Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/8 Summer 2013, p. 971-987, Ankara-Turkey, s. 983.

⁹⁷ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, 3.b., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982, s. 92.

⁹⁸ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, 2.b., İstanbul, Çamlıca Yay, 2003, s. 105.

⁹⁹ Pazarlı, *a.g.e.*, s. 94.

¹⁰⁰ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 2.b., Ankara, TDV Yay., 1993, s.138

¹⁰¹ Konuk, *a.g.e.*, s.12.

¹⁰² Çankırlı, *a.g.e.*, s. 95.

duyguyu insiyaki bir temayül olarak görmekte ve dört yaşından küçüklerde bile, öğrenme ve taklitten ayrı bir dini tutumun varlığına inanmaktadır.¹⁰³

Din duygusunun çocuklarda ne zaman oluşmaya başladığı bilimin ve bilim adamlarının araştırma konusu olmuştur. Din duygusunun çocuklarda erken dönemlerde başladığını ileri süren bilim çevreleri olduğu gibi, bu duygunun geç yaşlarda (12-15) başladığını öne sürenler de olmuştur. Batı Eğitim Dünyasında W.James, Erasmus, Spencer, Scheler, Herbart, Fröbel; İslam Dünyasında İbn Sahnun, Farabi, İbn Sina, İmam Şafii, Gazali ve Mevlana gibi bilim adamları din duygusunun çocuklarda erken dönemlerde başladığını ileri sürerken, H.Lisager ve J.J.Rousseau gibi düşünürler de dini duygunun geç başladığını öne sürmüşlerdir. Bu iki görüşü keskin çizgilerle ifade etmek yerine, bireyin yetiştiği ailedeki kültürel ortam ile çevresi, bu konuda belirleyici rol oynamaktadır. Çünkü bireyin ilk yılları aile ortamında geçmektedir. Aile ortamı gerek formel ve gerekse informel yönüyle çocuğun dünyasındaki ilk eğitim kurumudur. Özellikle soru yöneltmede psikologlara göre altın çağını yaşayan 4-6 yaşlardaki çocuklarda kendiliğinden oluşan duygular arasında din duygusu da bulunabilmektedir.¹⁰⁴ Çocuklarda yaratılıştaki var olan bu duygu, başta ailede olmak üzere uygun ortam ve şartlar doğrultusunda geliştirilebilmektedir.

Peygamberimiz (SAV) şöyle buyurmaktadır: “Her çocuk İslam fitratı üzere (Allah’a inanmaya ve İslam dinini kabule eğilimli olarak) doğar. Sonra anne ve babası onu Yahudi, Mecusi veya putperest yapar. Eğer anne ve babası Müslüman iseler, çocuk da Müslüman olur.”¹⁰⁵ Hz. Peygamber’in bu veciz ifadesi hem fitrat kavramından hem de çocuğun mensubu bulunduğu toplumun dinine yönelten çevre faktöründen bahsetmektedir.¹⁰⁶ Bu hadisten, din duygusunun fitrî olduğu, aileden başlayarak yakın ve uzak çevrenin çocuğun eğitimi ve dinî gelişimi üzerinde oldukça büyük etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰³ Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım*, s. 71-72.

¹⁰⁴ Tavukçuoğlu, *a.g.m.*, s. 52-53.

¹⁰⁵ Buhari, *Cenaiz*, 79; Müslim, *Kader*, 25.

¹⁰⁶ Mehmet Emin Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, 7.b., İstanbul, TFM Yay., s. 31.

Fıtrat, insanın varlık yapısının orijinalliği ve bu orijinalliğin iyiye ve temiz olan şeylere daha yatkın olmasıdır.¹⁰⁷ Ay'a göre fıtrat, insanın doğuştan, tabii olarak Allah'a inanmaya yetenekli ve dini inancı kabul etmeye elverişli bir yaratılışa olduğu anlamına gelmektedir. Zira çocuk, iyiliğe ve kötülüğe elverişli olduğu gibi doğruya ve yanlışta inanmaya da yetenekli bir yaratılışa sahiptir. Görüldüğü gibi çocuk dine yabancı değildir. Aksine onun içinde dine karşı bir eğilim vardır ve çocuk inanmaya istidatlıdır. Esasen çocuk düşünmeden, şüphelenmeden ve itiraz etmeden inanmaya hazır olduğundan, söylenenlere içtenlikle inanır. Buna sadece dilin kabul edip inanışı denmez, aynı zamanda ruhun da kabulü ve inanışı denir. Tabii olan da budur. Çünkü çocuk inanmakla kendini güçlenmiş ve Allah'a yakınlaşmış hisseder. Onda bu duygu uyandıkça Allah'ın kendisine yakınlığı da o ölçüde artacaktır. Böylece çocuk hayatı iyi, güzel ve yaşamaya değer bulacak; o nispette de yaşama gücü artacaktır.¹⁰⁸

Kur'an-ı Kerim'de Allah, Hz. Peygamber (SAV)'e ve dolayısıyla insanlara: "Yüzlerini doğru bir din olan İslam'a, insanların fıtratına uygun olan dine çevir."¹⁰⁹ şeklinde buyurmaktadır. Ayetten insanın fıtraten İslam dinini kabule hazır olarak yaratıldığı anlamı çıkarılmaktadır. Yazır'a göre, insanın, insan ruh ve zekâsının aslı, fıtratı, hakkı tanımak ve hak yaradanından başkasına kul olmamak içindir. O, her ferden ruhuna bir hak duygusu ve Allah'ı bilme gücü yerleştirmiştir.¹¹⁰ "Yüzünü ona çevir" ifadesiyle de bu fıtratın işlenmesi gerektiğine işaret edilmektedir.

Yaratılışın temel yapısı ve işleyişi herkeste aynıdır. Bu sebeple din duygusu evrensel bir özelliğe sahiptir. Din duygusunun gelişimi de öğrenme ve yetiştirme şartlarına bağlıdır.¹¹¹ İnsanda fıtrî bir özellik olan dinî duygunun uyanışı ve gelişmesi bebeklik çağının bitip, ilk çocukluk çağının başlaması dönemine denk gelmektedir.¹¹² Nitekim yaratılışa var olan bu duygunun okul öncesi dönemde, çevresinden gelen uyarıcılarla gelişim gösterebileceği ifade edilebilir.

¹⁰⁷ Okumuşlar, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁰⁸ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 75-76.

¹⁰⁹ Rum Sûresi, 43/30.

¹¹⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, Cilt: 6, İstanbul, Eser Kitabevi, 1992, s. 3822-3824.

¹¹¹ Hayati Hökelekli, *a.g.e.*, s.138-139.

¹¹² Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, Ankara, TDV Yay., 2003, s. 71.

Anne baba ve eğitimcilerin duygusal öğrenme döneminde her fırsatta tören ve merasimler, bayramlar, kutsal gün ve gecelere katılım; sevinçli anlar, alınan hediye ve verilen mükâfatlar gibi din duygusunun besleneceği ortamları olabildiğince coşkulu yaşamalı ve çocuğa da yaşatmaya özen göstermelidir. Çocuğun bunlardan zevk alması sağlanmalıdır. Dinin en önemli boyutunun duygu boyut olduğu göz ardı edilmemelidir.¹¹³ Çocuğun dikkatini çebedecek bu türlü etkinlikler, onun dini gelişimi açısından fırsata dönüştürülmelidir.

1.1.7.4 Dört - Altı Yaş Dini Gelişim Özellikleri

Çocukluk dönemi din duygusunun gelişimi belirli basamaklara göre şekillenmekte ve buna göre de bazı özellikler göstermektedir. Bu gelişim özelliklerinin bilinmesi, bu dönemde verilecek din eğitiminin olumlu ve sağlıklı olabilmesi için son derece önemli ve gereklidir. Bu bölümde ilk çocukluk döneminde dinî gelişimin temel özelliklerini başlıklar halinde incelenmeye çalışılmıştır.

1.1.7.4.1. Himaye Altında Bulunma Duygusu

Çocuğun doğduğu andan itibaren ortaya çıkan himaye edilme ve bağlanma duygusu, dinî gelişimin nüvelerinden biri olduğu kabul edilmiştir. Şüphe yok ki çocuk büyümek için ilk günlerden itibaren daha kuvvetli birilerinin sevgi ve şefkatine, korumasına muhtaçtır. Çocuk bu ihtiyacını giderdikleri oranda çevresindekilere bağlanır.¹¹⁴ Çocuğun bağlanma ile asıl aradığı güven duygusudur. Güvenmenin en son ve üst hedefi ise, güveni verene dayanma ve bağlanmadır. Çocukta oluşan bu bağlanma isteği ile dinî inanın oluşması arasında bağlantı vardır.¹¹⁵

Himaye edilme ve himaye edene bağlanma arzusu değişik şekillerde çocuğun bütün yaşamı boyunca devam eder. Dinî yaşayışın esas nüvesini teşkil eden Allah'ın yardımına sığınma duygusuna çok benzer.¹¹⁶ Önceleri ebeveynin koruması altında gelişen himaye altında bulunma duygusu, daha sonra Allah'a inanma, bağlanma ve sığınma duygusunun temelini oluşturur. Çocuk, başlangıçta bel bağladığı ve

¹¹³ Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 173.

¹¹⁴ Yurdağül Konuk, *a.g.e.*, s. 14.

¹¹⁵ Cihandide, *a.g.e.*, s. 63-64.

¹¹⁶ Walter Houston Clark, "Çocukluk Dönemi Dini", Çev. Neda Armaner, *AÜİFD*, Ankara, 1981, C:24, s. 178.

korkularını giderici sığınak olarak gördüğü anne babasının bazı durumlarda yetersiz kaldığını hissedince, tüm ihtiyacını giderebilecek ve onu rahatlatacak yüce bir varlığa sığınma ve bağlanma ihtiyacı duymaya başlar.¹¹⁷ Çocuğun anne babaya bağlanma ihtiyacı onu, Allah'a yönelmeye sevk eder.

Çocukta dinî yönde bir istek, duygu ve düşünce oluşursa, kendisinin güvenip inanabileceği Allah'ı arayış başlamaktadır.¹¹⁸ Buradan hareketle denilebilir ki himaye altında bulunma duygusu, Allah'a inanma ve bağlanma duygusunun temelini oluşturur. Bu sebeple, bu duygunun tatmini dinî gelişim açısından oldukça önemlidir.

1.1.7.4.2. Kolay İnanırlık

Okul öncesi dönemindeki çocuklarda görülen dinin en belirgin özelliği, hemen hemen her söylenene inanmaktır. Bu dönemde çocuk, inancının nedenini araştırmaz. Çocuğun duyguları, düşüncelerine oranla daha yaygın ve belirgindir; bu bakımdan çocuk, inancı akıl yürütmeden kabul eder. İnanmaya hazır durumda olan çocuk, düşünmeden, şüphelenmeden ve itiraz etmeden söylenenlere içtenlikle inanır ve çeşitli sorularla dini hayata girmeye çalışır.¹¹⁹ Çocuklardaki kolayca inanma ve inandığı şeye çabucak bağlanma onlara özgü ruhsal bir durumdur. Zira bu dönemde çocuğun duyguları, düşüncelerine oranla daha baskın ve belirgindir. Bu baskınlık ve belirginliğin doğal bir sonucu olarak da kendisine edindirilmeye çalışılan inancı kabul noktasında herhangi bir akıl yürütmede bulunmaz.¹²⁰ Bu yaş dönemindeki çocuklar, merak ettiklerini sorar ve kendisine verilen cevaplara da inanırlar.

İmam Gazalî şöyle demektedir: “Çocuk, anne babasının yanında bir emanettir. Onun her türlü şekli almaya hazır, temiz ve boş kalbi de âdeta bir cevherdir. O, her türlü nakşa müsait olduğu gibi meylettirdiği her şeyi almaya da kabiliyetlidir. Eğer çocuk iyiliklere yöneltilirse, hayır üzere büyür, dünya ve ahirette mesut olur.”¹²¹ Burada terbiyede ilk yaşlara dikkat çekilmektedir. Zira çocuk bu dönemde tüm söylenenleri aynen kabul edecek vaziyettedir. Bu da onun kolay inanırlık özelliğinden kaynaklanmaktadır.

¹¹⁷ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 48.

¹¹⁸ Cihandide, *a.g.e.*, s. 63-64.

¹¹⁹ Hökelekli, *a.g.e.*, s.254-256.

¹²⁰ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, 1.b., Ankara, DİB Yay., 1983, s. 84.

¹²¹ Gazalî, *İhyâu Ulûmid-Din*, İstanbul, 1321, II, s. 72.

1.1.7.4.3. Taklit ve Özdeşim

İlk çocukluk yani okul öncesi dediğimiz bu evre taklit evresidir. Bu dönemdeki çocuk çevresinde olan biteni tam olarak kavrayamadığı için taklit eder.¹²² İrade dışı ve kendiliğinden çıkan bu taklit eğilimi çocuklarda hayli erken başlar. Yani tepki, söz ve eylemler mekanik bir biçimde kendini gösterir. Hayalde canlandırılan veya tasarlanan şeyler dinsel bir kavrama sahip değildir. Ezberlediği dini sözler onun için çok az anlama sahiptir. Refleks şeklinde olan bu bilinçsiz taklit, çocuktaki kişilik kavramının gelişmesinde temel rol oynar. Taklitsel davranışların ortaya konduğu aile ortamında karşılıklı ilişkiler sayesinde dinî motifli duygu ve davranışlara yönelme isteği ve taklit etme duygusu çocukta aynısını yapma davranışı olarak ortaya çıkar. Kaynağını sevileni taklit etme psikolojisinden alan bu eğilim, çocuğun dini hayatının oluşmasında önemli bir yere sahiptir.¹²³

Taklit, çocuğun ileride öğreneceği dinî bilgilere zemin teşkil etmesi bakımından oldukça önemlidir. Şunu da belirtmek gerekir ki taklit, ileri yaşlarda dini yaşama konusunda tavsiye edilen bir tarz olmasa da, çocukların bu dönemde taklit etme dışında soyut konuları öğrenme imkânı yoktur.¹²⁴ Çocuğun benzemeye ve taklit etmeye çalıştığı kişiler de kendisine en yakın, ihtiyaçlarını karşılayan, kendisini seven, çocuğun beğendiği ve takdir ettiği, kendileriyle duygu yüklü bağlar kurduğu kimselerdir.¹²⁵

Çocukta alışkanlıklar önce büyüklerde gördüğünü taklit ederek başlar. Çocuk, yakın çevresinin beklentilerine uyma eğilimindedir. O halde onun dinî ve ahlâkî açıdan ileride nasıl biri olacağı konusunda yetişkinler belirleyici olmaktadır.¹²⁶ Dolayısıyla anne baba ve eğitimcilerin çocuklara bu yönde rehberlik etmeleri gerekmektedir. Çocukların yanında örnek davranışlar sergileyerek onların bu duygusunu fırsata dönüştürmelidirler.

¹²² Peker, *a.g.e.*, s. 165.

¹²³ Bozkurt Koç, "Gelişim Dönemleri ve Dini Hayat", *Tabula Rasa Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 5, Mayıs - Ağustos 2002, s. 5-6.

¹²⁴ Çoban, *a.g.e.*, s. 246.

¹²⁵ Tavukçuoğlu, *a.g.m.*, s. 245.

¹²⁶ Bilgili, *a.g.e.*, s. 138-139.

Okul öncesi dönemde çocuk sosyal birey olmayı öğrenirken aynı zamanda özdeşim yapacağı bir modele ihtiyaç duyar. Kişilik oluşumu için gerekli olan bu özdeşim, genelde aile içindeki bir üye ile gerçekleşir. Çocuk pek çok şeyi özdeşim yaptığı büyüklerinin davranışlarına bakarak ve taklit ederek öğrendiği gibi, faydalı-zararlı, iyi-kötü ve doğru-yanlış da onları izleyerek öğrenir.¹²⁷ Çocuğun özdeşim yapacağı kişilerin de sergiledikleri davranışlar bu açıdan önemlidir.

Özetle, dini gelişim açısından çocukluk dönemi dinamik bir zaman dilimidir. Çocukların inanılmaz derecede yetişkinleri taklit etme kabiliyetleri vardır ve bu açıdan başta ebeveyn ve diğer aile büyükleri olmak üzere, dini kurumlar taklit için uygun modeller oluşturabilir. Elbette çocuğun yetişkinleri taklit etmesi önemlidir, ancak bundan daha da önemlisi, çocuğun kendi dini tecrübe ve yaşantısıdır.¹²⁸

1.1.7.4.4. Soru Sormaya Düşkünlük

Zihinsel gelişmenin, dinî bilgilere uygun bir aşamaya geldiğinin birinci göstergesi, merakların ortaya çıkmasıdır. Çocuk bu merakını soru sorma yolu ile ortaya koyar. Öyle ise çocuğun soru sormaya başlaması, dinî bilgilerin verilmeye başlamasının bir nedenidir.¹²⁹ Çocuğun bu anlamdaki ihtiyaçlarının bir göstergesidir.

Çocuk beş veya altı yaşından itibaren (bazı kaynaklarda üç-dört yaşları civarında diye geçmektedir)¹³⁰ kendi kendine, doğal olayların özellikleri ve nesnelerin başlangıcı hakkında sorular sorar.¹³¹ Her konuda olduğu gibi, dini konular da bir takım sorular sorar, bilgi edinmeye çalışır.¹³² Çocukluk döneminin en renkli ve en önemli evresidir. Bu evrede çocuk çokça soru sorar. Etrafındaki her şeyi anlamak ister. Bitmez tükenmez bir öğrenme arzusu göstermektedir.¹³³ Çocuktaki bu anlama isteği ve merak duygusu, nesnelere, olayları, bütün yaşadığı dış çevreyi anlamak, mahiyetlerini kavramak, ilk ve asıl sebebe nüfuz etmek için gösterilen çabalar ve şuur dışı arayışlar, çocuğun sonsuzluğa yönelik boyutunu ortaya koyar. Sonsuzluğa

¹²⁷ Çoban, *a.g.e.*, s. 245.

¹²⁸ Mustafa Köylü, "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", *AÜİFD*, XIV(2004), S:II, s. 140.

¹²⁹ Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 222-223.

¹³⁰ Ömer Özyılmaz, *Çocukluk ve Gençlik Çağında İslamî Eğitim ve Psikolojik Temelleri*, 1.b., İstanbul, Pınar Yay., 2003, s. 98.

¹³¹ Koç, *a.g.m.*, s. 155.

¹³² Hökelekli, *a.g.e.*, s. 254-256.

¹³³ Şimşek, *a.g.m.*, s. 209.

karşı duyulan bu özlem, çocuktaki dini inancın ve Allah'ı arayışının bir başka hareket noktası olarak görülmektedir.¹³⁴

Şu hususa dikkat etmek gerekir ki, aslında soru sorma çağı her çocuğun yaşadığı bir çağdır. Fakat bu süreç, bazı çocuklarda çok net bir şekilde belirirken, bazılarında bu kadar fark edilemeyebilir. Çocuk bu dönemde sert tutum ve davranışlarla karşılaşmışsa artık çocukta soru sorma gücü kalmaz. Şayet o dönemi rahat bir şekilde geçirirse, soru sorma çağında cıvıl cıvıl olur. Her şey hakkında bilgi sahibi olmak ister, çok soru sorar ve çok konuşur.¹³⁵ Bu dönemde çocuğa karşı takınılan tutum ve davranışlar, onun kişiliğini ve gelişimini önemli ölçüde etkilemektedir.

Çocuğa etkili bir din eğitimi uygularken, yetişkinler çocukların sorularını ciddiye almalı ve onların gelişim düzeylerine uygun cevaplar vermelidirler. Sorularını cevaplandırırken, daha sonraki sorular için açık kapı bırakmalı, yani çocuğun düşüncesi, öğrenme isteği köreltilmemelidir. Verilecek cevaplar, çocuğun bir üst gelişim basamağına geçişini kolaylaştırabilmelidir. Çocuğa cevap verirken samimi olmalıdır. Eğer cevap verilmeyecekse bu da çocuğa belirtilmelidir.¹³⁶

Çocukluk döneminde çocuktan gelen dinî sorulara, onun anlayabileceği şekliyle, yeterince cevap verilmelidir. Fazladan bilgi yüklemeye çalışılmamalıdır.¹³⁷ Çocuğun sorusuna göre cevap tercih edilmelidir. Sorusu cevaplandırılmadan, soruyu sormasına neyin sebep olduğu öğrenilmeye çalışılmalıdır. Çocuğun sorduğu sorulara verilen cevaplar kısa ve hazır bulunuşluğuna uygun olmalıdır.¹³⁸ Kısacası çocuğun sorduğu sorular ve bu sorulara verilecek cevaplar önemsenmeli, bunların çocuğun zihinsel ve dinî gelişiminin bir parçası olduğu unutulmamalıdır.

1.1.7.4.5. Benmerkezcilik

Okul öncesi dönemde çocuğun dikkat çeken özelliklerinden birisi de benmerkezci (egosantrik) oluşudur. Benmerkezcilik, çocuğun çevresini keşfetmesi ve bu çevrenin kendisi için olduğuna inanması, bundan dolayı da diğer insanlara önem

¹³⁴ Yavuz, *a.g.e.*, s. 115.

¹³⁵ Özyılmaz, *a.g.e.*, s. 98-99.

¹³⁶ Cihandide, *a.g.e.*, s. 188.

¹³⁷ Tavukçuoğlu, *a.g.m.*, s. 56.

¹³⁸ Çoban, *a.g.e.*, s. 225-226.

vermemesi olaydır.¹³⁹ Çocuk, genellikle olayları kendi penceresinden seyretmekte, kendisine ait olanla başkalarına ait olanı yeni yeni fark etmeye başlamaktadır. Âdeta her şeyin kendisi için var olduğunu düşünür. Başkalarına yardım etmesinde bile kendi nefsinin düşündüğü görülür. Okula başladığı 6-7 yaşlarından itibaren bu bencil tutumundan uzaklaşarak diğergamlık dediğimiz başkalarını da düşünme anlayışı gözlenir.¹⁴⁰ Çocuğun bencillik duygularından sıyrılarak yardımseverlik gibi duygularının güçlenmesi de alacağı eğitime bağlıdır.

Burada değinmemiz gereken önemli bir nokta, yaşamının ilk yıllarında çocuğun benmerkezci olması onun bencil olmasından değil, olaylara başkasının bakış açısından bakamayışından kaynaklanır. Küçük çocuklar kendi bakış açılarını diğerinkinden ayıramazlar. Zamanla başkaları tarafından nasıl görüldüğünü, bu görüşlerin kendi görüşünden nasıl ayrıldığını anlamaya başlarlar.¹⁴¹ 5-6 yaşlarına kadar olaylara kendi gözüyle bakar, başkasının gözüyle bakmayı bilemez.¹⁴² Kendisini dünyanın merkezinde görür. Herkes ve her şey ona hizmet etmek ve isteklerini yerine getirmek için vardır.¹⁴³

Benmerkezçilik, bencillik demek değildir. Eğer bu özellik çocukluk yıllarında iyi yönlendirilirse, çocuktaki egosantrizm, kendisine ve başkalarına saygı şeklinde olumlu bir hâl kazanır. Eğitilmediği takdirde ise, her şeyi kendisine endekslenmiş olarak düşünen çocuk benmerkezci tavrının bencilliğe dönüşmesine engel olamaz. Önemli olan, benmerkezci olarak dünyaya gelen çocuğu, bencilliğe düşmesine fırsat vermeyen bir eğitimle eğitmenin yollarını aramaya çalışmaktır.¹⁴⁴

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız benmerkezci anlayış ile çocuktaki dinî gelişim arasında sıkı bir bağ vardır. Bu anlayış neticesinde çocuk, dünyayı kendinden hareketle tanımaya başlar. Bunun neticesi çocukta “Artifistyalist” bir algılama şekli ortaya çıkar. Böylece çocukta, her varlığın bir eser gibi yapıldığına inanması biçiminde bir anlayış gelişir. Anılan anlayışa sahip çocuk, her varlığı, her şeyi bir sanat eseri olarak yapılmış gibi düşünür. Artık bütün varlıkların tek bir yaratıcı

¹³⁹ Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 286.

¹⁴⁰ Bilgili, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁴¹ Cihandide, *a.g.e.*, s. 197.

¹⁴² Çankırlı, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁴³ Çankırlı, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁴⁴ Ay, *a.g.e.*, s. 63.

tarafından yaratıldığı, bu yaratıcının da Yüce Allah olduğu gerçeğini kavrayabilir.¹⁴⁵ Bu anlamda benmerkezci anlayış çocuğu belirli aşamalardan sonra Yüce Yaratıcıya ulaştırması bakımından bir gelişim basamağıdır.

1.1.7.4.6 Allah Tasavvuru

Çocuk hangi yaşta “Allah” kavramını kazanır? Bu gerçekten cevaplandırılması güç bir sorudur. 3-4 yaşından itibaren dünyayı ve kendi varlığını soru alanı yapan çocuğun dini fikirlerle temasa geldiği söylenir. Çocuklar dil öğrenmeye, zihinsel ve duygusal gelişmeye paralel olarak dini kavramlarla karşılaşır. Çocuğun Tanrı kavramıyla karşılaşması sadece yaş faktörüne bağlı değildir. Olgunlaşmanın yanında, çevrede yaşanan ve öğretim konusu yapılan dinin onun üzerindeki etkisi küçümsenemez. Nitekim dinî törenlerin ve inanışların ağır bastığı yerlerde dinî uyanış çok erken olmaktadır.¹⁴⁶

Çocukta Allah arayışının 3 aşamada gerçekleştiği ifade edilir.¹⁴⁷

1. Akıl yolu
2. Gözlem
3. Eğitim ve Öğretim

Genellikle çocuk 4-5 yaşlarından itibaren Allah’ı tasavvur etmeye çalışarak O’nu diğer varlıklardan ayırma çabasına girer. Antropomorfik (Yüce varlıkları insan şeklinde düşünme) bir nitelik taşıyan Allah tasavvuru 7-9 yaşlarında soyut bir şekilde düşünölmeye başlanır. Çocuk bu dönemde Allah’ın yukarıda olduğuna inanırken ancak 10-12 yaşlarına doğru O’nun her zaman ve her yerde olduğunu anlayabilecek kabiliyete sahip olur.¹⁴⁸

Deneysel psikoloji, okul çağına kadar çocukta sanatsal (artifact) bir düşünce biçimi olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre çocuk, gördüğü her şeyin insan eliyle yapıldığını; güneş, ay, yıldızlar, denizler, dağlar ve nehirler gibi zor şeylerin de daha güçlü ve daha büyük bir insan tarafından yapıldığını düşünmektedir. Çocuktaki bu düşüncesi ileride, soyut zekânın gelişmesi ile birlikte, “Allah, yoktan var eden, her

¹⁴⁵ Özyılmaz, a.g.e., s. 102.

¹⁴⁶ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, 2.b., Ankara, TDV Yay., 1991, s. 70.

¹⁴⁷ Çoban, a.g.e., s. 133; Kerim Yavuz, *Din Eğitimi Dersleri*, s. 5.

¹⁴⁸ Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım*, s. 69; Bilgili, a.g.e., s. 80.

şeyi bilen, her şeye gücü yeten, kâinatın tek sahibidir” inancını kolay kabul etmesini sağlamaktadır. Deneysel psikolojinin kurucusu Piaget’e göre bir çocuğa Allah inancı verilmesi bile, bu sanatsal düşünce yeteneği sayesinde kâinatın bir yaratıcısı ve yöneticisi olduğunu kolayca bulabilecektir.¹⁴⁹ Aynı şekilde Jacquin, içinde yaşadığı çevre onun zihnine çok güçlü bir Allah fikrini yerleştirmese bile çocuğun, bu artifisialist düşüncesiyle her şeyin bir yaratıcısı olduğunun farkına varacağını ifade etmektedir.¹⁵⁰

4-6 yaş dönemindeki çocuklarla yaptığımız görüşmelerde Allah kavramı hakkında sorduğumuz sorular çerçevesinde kısaca bu kavramın onların zihnindeki karşılığını anlamlandırmaya çalıştık. Çocuklara “Allah nerededir?”, “Allah’ı neden göremiyoruz?”, “Sence Allah nasıl bir varlıktır?”, “Allah hakkında neler biliyorsun?” sorularını yönelttik. Allah’ın nerede olduğu sorusuna 18 çocuktan 6 çocuk yukarıda, 3 çocuk kalbimizde, 3 çocuk cennette, 3 çocuk uzakta, 1 çocuk Mekke’de, 1 çocuk dünyada, 1 çocuk da her yerde cevabını vermiştir. Bu yaş grubundaki çocukların genel olarak Allah’ı yukarıda, cennette, uzaklarda bir yerlerde yaşadığını tasavvur ettikleri görülmektedir. Bizim göremeyeceğimiz yerlerde olduğu için de Allah’ı göremediğimiz düşüncesi hâkimdir.

“Allah nasıl bir varlıktır?” sorusuna ise çocuklar: “Allah çok büyüktür”, “Yüksektedir”, “Kocamandır”, “Çok güçlüdür”, “Bembeyazdır” cevaplarını vermişlerdir. Nitekim çocuk, Allah’ı bütün soyutluğuyla kavrayamaz. O halde çocuğa Allah’ı tanıtmak için O’nun zâtını değil yarattıklarını düşünmeyi öğretmek gerekmektedir. İslam itikâdı bu yöndedir.¹⁵¹ Hatta denilebilir ki, Allah’a inanma ile ilgili eğitimin başlangıç noktası, çocuğu bu türlü tasavvurlardan kurtarmak olmalıdır. Çünkü Hz. Lokman’ın çocuğuna öğütlerinde olduğu gibi, Allah kavramı ile ilgili olarak yapılacak ilk çalışma, Allah’a şirk koşmasının önüne geçmektir.¹⁵² Dolayısıyla çocuktaki Allah tasavvurunun oluşumunda bu örnek bize yol gösterici olmalıdır.

¹⁴⁹ Çankırılı, *a.g.e.*, s. 103.

¹⁵⁰ Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım*, s. 66; Guy Jacquin, *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*, Çev. M. Toprak, s. 78.

¹⁵¹ Özyılmaz, *a.g.e.*, s. 100-101.

¹⁵² Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 301.

Konuyla ilgili olarak Peygamberimiz (sav): “Allah’ın zâtını değil yaratıklarını düşünün. Zira siz, O’nu hakkıyla anlayacak güçte değilsiniz”¹⁵³ buyurmaktadır. Buna göre çocuğa, çevremizdeki varlıklardan birine benzeterek Allah’ı düşünmesi yerine; o varlıkları yaratana düşünmesi öğretilmelidir. Çevredeki bütün varlıkları yaratıp yaşatan birinin olduğunu, bize kendisini göstermediği için O’nu tanıyamadığımızı, bu görünen varlıklardan hiç birine benzemediğini, Peygamber aracılığıyla bize kendisini bildirdiğini çocuğa anlatmak gerekir. Bu metotla çocuk hem tabii eğilimini (somutlaştırma eğilimini) bastırmamış, hem de Rabbini daha iyi tanımış olur.¹⁵⁴ Unutulmamalıdır ki Allah konusu ile ilgilenmek, çocuk için bir gelişim basamağıdır.¹⁵⁵ Bu konuda çocuğa yol göstermek anne baba ve eğitimcilerin en önemli bir görevidir.

Ancak burada bir hususa dikkat çekmemiz gerekmektedir. Şayet ailede ve çevresinde çocuklara Allah; insanları ve çocukları seven, koruyan, esirgeyen, bağışlayan vb. şekilde anlatılmış ise O’nu; sevimli, nûrânî ve güler yüzlü bir insan olarak tasavvur eder ve O’na yakın olmak isterler. Onun için çocuklara Allah inancı “sevgi” ile verilmelidir. Buna karşılık Allah; cezalandıran, cehenneminde insanları yakan bir varlık olarak anlatılmış ise, bu takdirde de O’nu; öfkeli, asık suratlı, kızgın bir varlık -insan- olarak tasavvur ve tahayyül eder ve O’ndan korkarlar. Bundan dolayı çocuklar mümkün olduğunca Allah’tan uzak kalmaya çalışırlar.¹⁵⁶ Hiçbir çocuk, çocukları cehenneme atan Allah’a seyerek bağlanmaz. Bağlansa da bu ancak korkuya dayanan bir bağlanma olur.¹⁵⁷ Dolayısıyla çocuklara Allah’a iman öğretiminde Allah sevgisi esas alınmalıdır. Zira çocuğu uyarırken “Allah seni sevmez, Allah taş yapar, cehennemde yakar” gibi ifadeler kullanmak, çocuğun ruh sağlığı ve dinî gelişimi açısından olumsuz sonuçlara neden olur. Bunun yerine çocuğa “Şöyle yaparsan Allah seni sever” şeklinde pozitif yönde yaklaşıldığında, onun zihninde olumlu bir Allah tasavvuru yerleştirilmiş olur.

¹⁵³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bari*, 13/383.

¹⁵⁴ Özyılmaz, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁵⁵ Bilgin, *a.g.e.*, s. 153.

¹⁵⁶ Mustafa Öcal, “Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2004, ss. 64-65.

¹⁵⁷ Çankırlı, *a.g.e.*, s. 11.

Aslına bakılırsa; çocuklarda doğuştan Allah korkusu yoktur. Kendilerine Allah nasıl anlatılırsa, çocuklar O'na öyle inanır ve kabul ederler. Yani çocuklardaki Allah korkusu kendilerine anlatım biçiminden kaynaklanmaktadır. Şayet Allah hep “azap verici”, “cezalandırıcı, cehennemde bütün insanları ve çocukları yakan” bir varlık olarak tanıtılırsa, çocuklar daha küçük yaşlardan itibaren O’ndan korkarak kaçma ve başkalarına sığınma duygusunu geliştirirler.¹⁵⁸ Zaten çocukluk dönemi çeşitli korkuların yaşandığı bir dönemdir. Çocuğun Allah’ı tanınmasında yapılabilecek en büyük hata, Allah’ı sürekli olarak korkulması gereken bir varlık olarak tanıtmaktır.¹⁵⁹ Salzman bu konuda: “Çocuklarınıza Allah’ın hep ceza verip azap ettiğini anlatın. Böylece onların Allah’tan ve dinden uzaklaştıklarını göreceksiniz.”¹⁶⁰ diyor. Bu nedenle çocuklara Allah’ın bütün yarattıklarına karşı merhametli olduğu, özellikle küçük çocukları çok sevdiği ve onları kötülüklerden koruduğu anlatılırsa; çocuk Allah’tan korkma duygusu yerine O’nun sevgisini kaybetmemek anlayışı ile büyür.

Çocuk merkezli eğitim sistemleri, çocuğun sevildiğini bilmesinin onda özgüvenin artmasına yardım edeceğini ileri sürmektedirler. Kur’an-ı Kerim’de Hz. İbrahim’in aradığı Allah’ın ilk vasfının sevgi olarak belirtilmesi¹⁶¹ dikkate değer bir husustur.¹⁶²

Çocukların çevrelerindeki eşya ve tabiat güzelliklerine karşı ilgilerini ve sevgilerini canlı tutmak, çevreden aldığı izlenimleri, gözlemleri, duyguları, tasarımları ifade etmelerine imkân sağlamak, okul öncesi dönemde önemli bir ilkedir.¹⁶³ Çocuğu kendi varlığı, tabiat ve kâinat üzerinde düşündürmek, ona soru sormasını, inceleme ve araştırma yaparak sonuçları değerlendirmesini öğretmek, Allah anlayışının güçlenmesine yardımcı olacaktır.¹⁶⁴ Etrafında gördüğü tüm varlıkların, ona faydalı olması amacıyla Allah tarafından yaratıldığı, çocuğa anlatılmalıdır. Allah’ın insana çeşitli güzelliklerde, sayılamayacak nimetler sunduğu,

¹⁵⁸ Öcal, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁵⁹ Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 295.

¹⁶⁰ Çoban, *a.g.e.*, s. 142; C. Gotthilf Salzman, *Nerede Hata Yaptık*, Çev. Zeki Karakaya, s. 73.

¹⁶¹ En’am Suresi 6/76-78.

¹⁶² Konuk, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁶³ Ay, *Çocuklarınıza Allah’ı Nasıl Anlatalım*, s. 174.

¹⁶⁴ Cihandide, *a.g.e.*, s. 189.

yanlış davranışları hemen cezalandırmayıp, tövbe edebilmesi için zaman tanıdığı, iyi ve beğenilen davranışları kat kat mükâfatlar verdiği anlatılmalıdır.¹⁶⁵ Çocuklarla birlikte yapılan geziler, izlenen belgeseller, Allah'ın eserlerini çocuklara tanıtmak açısından fırsat olarak değerlendirilmelidir.

Çocukların kişilik yapıları da Allah tasavvurlarını etkilemektedir. Çocuğun aile yapısı, anne ve babasının bu konudaki tavırları da etki etmektedir. Aile ve çevrelerinden kaynaklanan bir sevgi eksikliği Allah'ı dostça ve arkadaşça bir varlık olarak tasavvur etmelerine neden olmuştur. Çocukların Allah'ı kızgın ve cani olarak algılamalarında şiddet yanlısı ya da tek yönlü anne ve babalardan geldikleri görülmüştür. Gökyüzünde, uzak bir yerde düşünülen Allah tasavvuru, aile, ya da eşler arası iletişimsel uzaklıktan kaynaklanmaktadır. Çocuğun tasavvurunda Allah imajı tutarsızlık gösteriyorsa çevresinde tutarlı olmayan ebeveynlerden kaynaklanmaktadır. Kral bir tanrı tasavvuru ise ailelerin baskın rollerinden -özellikle de babadan- etkilenmektedir. Çocuklarına aşırı özen gösteren ailelerin çocuklarında Allah bir terapist (tedavi uzmanı) niteliğindedir. Bütün bunlar gösteriyor ki çocukların dini tutumlarının oluşmasında aile faktörü önemlidir. Özellikle bütün din eğitimcileri bu ilk dönemdeki sorumluluğu aileye yüklemektedir. Pek çok araştırma ailenin, dini tutumların oluşmasında karar verici bir rol oynadığını göstermiştir.¹⁶⁶

Çocuklar 7 yaşından önce "Allah insana ve aklımıza gelen hiçbir şeye benzemez, Allah yemez, içmez, uyumaz, bir yerde oturmaz, annesi, babası, çocukları yoktur" gibi açıklamaları anlayamaz. Anne ile çocuk arasında geçen bir diyalogta anne, yemeğini yemek istemeyen çocuğa: "Yemek yemezsen büyüyemezsin, güçlü bir çocuk olamazsın" dedi. Çocuk kendi kendine şöyle mırıldandı: "Hayret, yemek yemediği halde Allah nasıl bu kadar güçlü olabiliyor?" dedi.¹⁶⁷ Görüldüğü üzere çocuk, kendi bakış açısıyla yemek yemek ve güçlü olmak arasında bağlantı kurmuş, Allah'ın yemek yemediği halde nasıl güçlü olabildiğini anlamlandıramamıştır.

¹⁶⁵ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 169; Halis Ayhan, *Din Eğitimi*, s. 112-113.

¹⁶⁶ Köylü, *a.g.m.*, s. 145-151.

¹⁶⁷ Çankırlı, *a.g.e.*, s. 104.

4-6 yaş dönemindeki çocuklara Allah'ın büyüklüğünü anlatırken şöyle bir açıklama yapılabilir:¹⁶⁸

“Bir kimseye büyük insan derken onun boyundan ve kilosundan bahsetmiş olmayız. Bizden daha bilgili, daha yetenekli olduğu için büyük insan deriz. Babamız, annemiz, büyük babamız, büyük annemiz, amcamız, dayımız, öğretmenimiz bizim büyüklerimizdir. Bizim yapamadığımız işleri yapabilirler. Ancak bu büyük insanlar bir canlı yapamaz; dünyayı, ayı, yıldızları, güneşi yapamazlar. Bütün bunları Allah yaptığı için onlardan daha büyüktür”

Kavram gelişimi içerisinde işlem öncesi dönem olarak adlandırılan bu dönemde çocukların, soyut kavramları bütünüyle idrak etmeleri beklenemez. Dolayısıyla “Allah'ın nerede olduğu” sorusu da bu dönemde karşımıza çıkan sorular arasındadır. Zaman ve mekândan münezze, her yerde hâzır ve nâzır Allah inancının bu yaşlardaki çocuklar tarafından doğru bir şekilde anlaşıldığını söyleyemeyiz. Onlar için büyüklük ve yükseklik mekânla sınırlıdır. Bundan dolayı Allah tasavvurunda uygun görülen mekân, çocuğun görebildiği en yüce mekân olan gökyüzüdür. “Allah nerede?” şeklinde sorulan soruya çocukların genellikle; “bulutların üstünde, bulutların arasında, havada, uzayda, yıldızların ve ayın yanında” gibi yukarıya ve gökyüzüne yönelik cevaplar verdiği görülmüştür.¹⁶⁹

Çocuğun bu dönemlerde sıklıkla sorduğu sorulardan biri de “Allah'ı neden göremiyoruz?” sorusudur. Çocuğun zihninde bu sorunun cevabını anlamlandırmak için şöyle bir uygulama yapılabilir:¹⁷⁰ Çocuğa içinde şekerli çay olan bir bardak gösterilir, tadına bakması istenir. Çocuğa “Çayımın içindeki şekeri görebiliyor musun?” diye sorulur. Çocuğun cevabı “hayır” olacaktır. Bu cevap üzerine “Demek ki gözlerimizin görmediği bir şeyin var olmadığını söyleyemeyiz” açıklaması yapılır. Daha sonra çocuktan ellerini ağzına götürüp avucuna üflemesi istenir. Çocuğa “Nefesini hissettin mi?” diye sorulur. Çocuk “evet” cevabını verir. “Peki nefesini gördün mü?” diye sorulur. “Hayır” diyen çocuğa, “Nefesimizi göremiyoruz diye bu, nefesimizin olmadığı anlamına gelmez” açıklaması yapılır. Sonra çocuğun kulağına

¹⁶⁸ Çankırlı, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁶⁹ Konuk, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁷⁰ *Kuran Kursları 4-6 Yaş Öğretici Kitabı-2*, 5.b., İzmir, DİB Yay., 2018, s. 73.

“Allah” diyerek fısıldayıp şöyle sorulur: “Sesimi görebiliyor musun?” “Hayır” diyen çocuğa, “Sesimizi göremiyoruz diye bu, sesimizin yok olduğu anlamına gelmez” cevabı verilir. Daha sonra parfüm sıkarak ve çocuğa: “Parfümün kokusunu görebiliyor musunuz?” diye sorulur. “Hayır” cevabını veren çocuğa, “Kokuyu göremiyoruz diye bu, kokunun var olmadığı anlamına gelmez” cevabı verilir.

Son olarak çocuğa önemli bir soru soracağımız söylenir ve şöyle sorulur: “Biz Allah’ı görebiliyor muyuz?” Çocuğun “hayır” cevabından sonra “Şekeri de, nefesimizi de, parfümü de görmedik ama onların var olduğunu biliyoruz. Allah’ı da göremiyoruz ama bizim görmememiz O’nun var olmadığı anlamına gelmez. Allah vardır ve birdir. Fakat biz duyu organlarımızla O’nu algılayamıyoruz.” şeklinde çocuğun anlayabileceği şekilde açıklama yapılır. Böylece çocuğun tüm duyu organlarına hitap ederek, soyut olduğu için tam kavrayamadığı bu konu, somutlaştırarak ve onu düşünmeye sevk ederek açıklanmış olur.

1.1.7.4.7 Dua Anlayışı

Dua, kulun bütün benliğiyle Yüce Yaratana yönelerek ondan istek ve dilekte bulunmasıdır.¹⁷¹ Dua davranışı, çocuğun birey olma ve sosyalleşme süreçlerine, güven duygusunu güçlendirerek katkı sağlayabilir; duanın umutsuzluk, karamsarlık ve yalnızlık duygularını aşmada da önemli katkısı olduğu söylenebilir.¹⁷² İsteklerinin yerine getirilmesini isteyen çocuk için dua, önemli bir isteme aracıdır.

Piaget’in çalışmalarına destek yapan David Elkind dua ve dua faaliyetleri üzerinde yaptıkları araştırmada dua gelişimini üç evreye ayırmışlardır.¹⁷³

Birinci Evre (5–7 Yaş): Bu evrede çocukların belli belirsiz ve yüzeysel bir dua anlayışları vardır. Allah ile iletişimlerinin farkında olmasına rağmen dua, içerikleri anlaşılardan formüle edilmiş bir şekilde okunmaktadır. Yani duaların manasını anlamamaktadırlar. Bu evredeki çocuklar duanın belli aralıklarla bir plana göre yapıldığına inanırlar. Dualarının içeriği daha çok kişisel yani maddi isteklerdir. Maddi doyumlarının tatmini oluşturur. Allah’la her konuda konuşulabileceğini düşünürler.

¹⁷¹ TDV İslam Ansiklopedisi, c. 19, TDV Yay., İstanbul, 1994, s. 529.

¹⁷² Çoban, a.g.e., s. 154.

¹⁷³ Konuk, a.g.e., s.18.

İkinci Evre (7–9 Yaş): Bu evredeki çocuk duayı hala bir faaliyet olarak düşünmektedir. Duaların içeriği değişmiştir. Allah’tan bir şey istemek yerine şükran duyma almıştır. Bu evredeki çocukların istekleri daha mantıkidir.

Üçüncü Evre (9–12 Yaş): Bu evrede dua Allah ile arasında hakiki bir iletişimdir. Duanın her dine özgü yapılış tarzı olduğunu fark eder. İnanç sistemlerinin yalnızca bir parçası olduğunu düşünür.

Goldman ise yaptığı araştırmada 6 yaşındaki çocukların bütün dualarının gerçekleşeceğine inandığını; şayet duası kabul edilmezse suçlunun çocuğun kendisi olduğunu belirtir. Duası gerçekleşmeyen çocuk ya sessiz dua etmiştir ya da yaramazlık yapmıştır.¹⁷⁴ Dolayısıyla çocuğa dua eğitimi verilirken istediği her şeyin Allah tarafından verileceğini söylemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Taklit yoluyla dini davranışların görülmeye başladığı ve devam ettiği okul öncesi dönem, duanın da taklit edildiği evredir. İnsan-biçimci bir tanrı tasavvuru olan okul öncesi dönem, taklit ve tekrar olmakla kazandığı dua davranışı, çocukta içsel bir karşılık bulduğunda kendini gerçekleştirmede önemli katkıda bulunacaktır. Allah ile olan bu diyalogu yaşamının aşkınlık boyutunun temelini oluşturur. Çocuğun tanrı algıları dua etme biçimlerine etki etmektedir.¹⁷⁵ Çünkü çocuk, dua ederken kimden istediğinin farkındadır.

4-6 yaş dönemindeki çocuklara çalışmamız kapsamında “Dua ne demektir?”, “Nasıl ve ne zaman dua edersin?”, “Allah’tan neler istiyorsun?” sorularını yönelttik. Çocukların sorulan soruları verdikleri cevapları değerlendirdiğimizde genel olarak dua kavramının hayatlarında var olduğu sonucuna ulaştık. Bu yaş grubundaki çocuklar, duanın iyi ve faydalı bir şey olduğunu bildikleri fakat ne anlama geldiğini tam olarak kavrayamadıkları görülmektedir. Çocuklar, istedikleri şeyleri kendilerine verenin Allah olduğunu ve O’ndan istemeleri gerektiğinin farkındadırlar.

Çocuklar duayı egosantrik duyguları için bir vasıta olarak görmektedir.¹⁷⁶ Çocukların dualarında, yetişkinlerden farklı olarak genellikle Allah’tan istedikleri

¹⁷⁴ Cihandide, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁷⁵ M. Doğan Karacoşkun, “Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Dua”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt IX / 1, s. 103–104.

¹⁷⁶ Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım*, s. 171.

şeylerin somut varlıklar olduğu görülmektedir. Çocuklar dua ettiklerinde sanki çok iyi tanıdıkları bir varlıkla konuşmaktadırlar. Verdikleri cevaplardan, dua ederken çok samimi oldukları gözlemlenmektedir. Her zaman dua edebileceğimizi belirten çocuklar olmakla birlikte, çocukların genelinin dua denince, günlük yaşamda yaptığımız dualar aklına gelmektedir. Bu da yine verdikleri cevapların öğrendikleri doğrultusunda şekillendiğini bize göstermektedir.

Okul öncesi dönemde çocuk dua etmekten hoşlanır, dua etme isteği çok kuvvetlidir, yetişkinin okuduğu duayı tekrar edebilir, ezberleyebilir fakat anlamını henüz çözemezler. Araştırmacılar, okul öncesi çocuklarında dua anlayışını “müphem ve belirsiz anlayış basamağı” olarak yorumlamışlardır. Okul öncesi çocuklar “dua” kavramının mahiyetini tam anlayamazlarsa da dua ve ibadetlere karşı çok ilgilidirler. Araştırmacılar sağlıklı bir din öğretimi ile dua kavramının gelişimi arasındaki olumlu ilişkiye de dikkat çekmişlerdir.¹⁷⁷ Bu dönemde çocuğun dua ile ilgili çok şey bilmesine ihtiyaç yoktur. Dua eğitimi açısından çocuk lisanı ve samimiyeti ile çocukça yapacağı dualar önemlidir.¹⁷⁸

Dua okul öncesi çocuğun eğitiminde önemli bir yer tutar. Çocuğun duayı her konuda ve her istediğinde Allah’a yönelmesi olarak öğrenmesi sağlanmalıdır. Bu yaştaki çocuklara kalıp kısa duaların yanında kendi cümleleri ile dua etmesi öğretilmelidir. Çocuğun küçük yaştan itibaren Allah’a yönelip bağlanması, O’nu yanında hissetmesi ve kendisini güvende ve huzur içinde hissetmesini sağlamak için, dua etmesi tavsiye edilmeli ve ezberleyebileceği kısa dualar öğretilmelidir. Uykudan önce çocuğa: “Allah’ım! Beni, annemi, babamı, kardeşlerimi ve bütün müminleri koru” vb. şekilde dua etmesi tavsiye edilmeli ve böyle yaptığı takdirde, meleklerin onu sabaha kadar koruyacağı anlatılmalıdır. Bunun çocuk ruhundaki olumlu etkisi kısa zamanda görülecektir.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Selçuk, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁷⁸ Çoban, *a.g.e.*, s.159.

¹⁷⁹ Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım*, s. 171.

1.2. MERHAMET KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

1.2.1. Merhamet Kavramı ve Mahiyeti

Bu bölümde merhamet kavramının lügat ve terim anlamları, aynı kökten gelen Rahmet, Rahman ve Rahim kelimelerinin anlamları sunularak, bu kavramın daha iyi anlamlandırılarak merhamet eğitimine katkı sağlaması amaçlanmıştır.

1.2.1.1. Merhamet Kelimesinin Lügat Anlamı

Merhamet kelimesinin anlamını tam ifade eden Türkçe bir kelime yoktur. Merhamet kelimesi Türkçe sözlüklerde; “acımak”, “esirgemek” ve “bağışlamak” kelimeleri ile ifade edilmiştir.¹⁸⁰

Merhamet, sözlükte “acımak, şefkat göstermek” anlamında mastar, “acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lütuf” anlamında isim olarak kullanılır. Ayrıca merhamet kavramının öncelikle Allah'ın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsanlarını ifade etmekte olduğu, bunun yanında insanlarda bulunan, onları hemcinslerinin ve diğer canlıların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevk eden acıma duygusunu ifade etmektedir.¹⁸¹ Yine merhamet kavramı sözlükte, “acımak, şefkat göstermek”, “birini esirgemek, kötü hale düşenlere karşı duyulan üzüntü”¹⁸² gibi anlamlara gelir.

Sözlük anlamlarını incelediğimizde birçok kaynakta merhamet kavramının “acımak” kelimesiyle anlamlandırıldığını görülmektedir. Fakat kanaatimizce merhamet duygusunu acımak duygusundan ayırabilmek gerekir. Kemal Sayar şöyle der: “Pek çok insan maalesef merhamet kavramı ile acımak kavramını birbirine karıştırıyor. Acımak dediğimiz şey bir lütufkârlık barındırıyor içinde, bir yukarıdan bakış, bir kibir. Ben yukarıda bir konumdayım ve daha aşağıda var olan sana acıyorum. Hâlbuki merhamet böyle bir şey değil. Merhamet bize söylendiği üzere

¹⁸⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara, 1970.

¹⁸¹ Mustafa Çağırıcı, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yay., 2009, Cilt: XXIX., s. 184.

¹⁸² Ahmet Fidan ve diğerleri, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, c. 3, s. 1947.

bizim onu vermekle zaten şifa bulacağımız bir şey. Merhamet aslında ilahî özümüzün insan ilişkilerindeki bir yansımasından ibarettir.”¹⁸³

“Merhamet” “r-h-m” kökünden türemiş bir kelimedir. Arap dilinin en eski dilcilerinden birisi olan İbn Fâris (ö. 395/1004) “Mu’cemü Mekâyîsi’l-Lüğa” adlı eserinde “r-h-m” kökünün bir tek anlamının olduğunu söylemiş ve bu anlamı; “rikkat”, “atf” ve “re’fet” kelimeleri ile ifade etmiştir. “Rikkat” (رقة) yumuşak kalpli ve şefkatli olmak, kaba, kırıcı ve sert olmamak; “atf” (عطف) ve “re’fet” (رأفة) ise şefkatli, iyiliksever ve yumuşak davranışlı demektir.¹⁸⁴ Bu anlamlardan hareketle merhamet; yumuşak kalpli, şefkatli, iyiliksever olmak, kaba, sert ve kırıcı olmamak anlamlarına gelir.

1.2.1.2. Merhamet Kelimesinin Terim Anlamı

Merhamet İngilizcede mercy, compassion veya pity kelimeleri ile ifade edilmektedir. Anlam olarak da çekilen acı ve ıstırapın yürekte hissedilmesi, çekilen ıstırapın paylaşılması, hatta paylaştığı insanın, bu durumdan elde ettiği deneyimi; aynı olayı tekrar yaşamasına gerek kalmaksızın edinip bilme durumudur.¹⁸⁵ Merhamet Allah Teâlâ’nın yarattığı her şeyin iyiliğini isteyerek onlara yardım arzusuyla coşmaktır. İnsanı manevî anlamda arındırıp yücelten ve Yüce Yaratıcıya yaklaştıran ilahî bir lütuftur.¹⁸⁶

İsmail Karagöz’ e göre merhamet kavramı Kur’an’ın odak kavramlarından biridir. İnsanlar açısından merhamet şu anlamlara gelir:¹⁸⁷

- Maddî ve manevî bir nimet ve imkân vermek, hayır ve iyilik yapmak,
- Herhangi bir şekilde zarar vermemek ve kötülük etmemek,
- Zarar, günah, kötülük, afet ve musibetlerden korumak,

¹⁸³ Kemal Sayar, Açılış Konferansı, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011)*, Ankara, DİB Yay., 2014, s. 30.

¹⁸⁴ İsmail Karagöz, “Merhamet Kavramı”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011)*, Ankara, DİB Yay., 2014, s. 49; İbn Fâris, Ebu’l-Hüseyin Ahmed, *Mu’cemü Mekâyîsi’l-Lüğa*, II, 498, tahkik, Abdüsselam Muhammed Harun, *Dâru’l-Cemîl*, Beyrut, tarih yok, I-VI; *Levis Me’luf, el-Müncid fi’l-Lügati ve’l-i’lâm*, s. 273,513.

¹⁸⁵ M. Müfit Uğur, “Bir Duygu Olarak Merhametten Bir Eylem Olarak Merhamete”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011)*, Ankara, DİB Yay., 2014, s. 93-94.

¹⁸⁶ Erdinç Ahatlı, “Peygamberler Geleneğinde Rahmet ve Merhamet”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011)*, Ankara, DİB Yay., 2014, s. 182.

¹⁸⁷ Karagöz, a.g.m., s. 85-86.

- Bela, dert, acı ve benzeri sıkıntıları gidermek,
- Suç ve kusurları affetmek,
- Sevgi ve şefkat göstermek, iyi ve güzel davranmak, iyi kalpli, yumuşak davranışlı, iyiliksever, yardımsever, hoşgörülü ve affedici olmak.

Merhamet başta insan olmak üzere bütün canlı varlıklara ve tabiata gösterilen acıma duygusu olarak tanımlanabilir. Bu duygu insanın düşüncesine ve davranışlarına etki ederek onu birtakım eylemlerde bulunmaya yöneltir. Merhametli insanın en önemli özelliği acıyı fark etmesi ve empati kurabilmesidir. İhtiyaç içinde olanı görmesi, kalbinin sızlaması ve bu ihtiyacı giderme, yani yardım etme arzusunu içtenlikle duyarak harekete geçmesidir. Dolayısıyla merhametin, farkına varma, üzüntü duyma ve eylemde bulunma şeklinde üç aşamasının olduğunu söyleyebiliriz. Merhametin üçüncü aşaması, daha ziyade güçlü bir merhamet duygusuna, kişilik yapısına, o anki ruh haline, karşıdaki kişiyle ilgili sahip olunan bilgilere, içinde bulunulan ortama ve şartlara bağlı olarak ortaya çıkar.¹⁸⁸

Merhamet, gerektiğinde sevgisini, vaktini, parasını verebilmektir. Fakat merhameti sadece bir şeyler vermek olarak anlamamak gerekir. Merhamet bir başkasının ızdırabına kendini açmaktır, o ızdırabı dindirme arzusudur.¹⁸⁹ Bazen karşımızdaki insana değer vermek, onu anlamak ile de merhamet mümkün olabilir.

Merhamet, insanların dert ve sıkıntılarında empati duyma, acıma ve şefkat gösterme, onun yaşadığı durumu kendi de yaşıyormuş gibi hissetmektir. Merhamet, canlıların hiç birine acımasızlık, eziyet ve cefayı uygun görmeyip yardım etmektir. Aslında merhamet mutluluk durumunda değil, mutsuzluk durumunda ortaya çıkan bir duygudur. Merhamet sevmeye duygusundan beslenir. Merhamet insanlar kadar hayvanlara, bitkilere kısacası bütün canlılara hassasiyetle davranmaya yöneltir. Merhamet duygusu yalnızca başkalarının başına gelen kötü durumların kendi başımıza gelmesinden korktuğumuz için hissettiğimiz bir duygu değil, gelecekte olacak olan durumlarda da oluşan bir duygudur. Merhamet duygusu bizim sahip olduğumuz imkânlarla başka insanların da kavuşmasını ister. Dolayısıyla merhamet duygusu aynı

¹⁸⁸ Hüseyin Peker, “Merhamet - İbadet İlişkisi (Namaz, Oruç, Zekât, Kurban)”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011)*, Ankara, DİB Yay., 2014, s. 336.

¹⁸⁹ Kemal Sayar, *Merhamet - Kalbe Dönüş İçin Son Çağrı*, 2.b., İstanbul, Timaş Yay., 2008, s. 50.

zamanda adalet ve eşitlik değerlerini de içine alır.¹⁹⁰ Hökelekli'nin bu ifadelerinden hareketle merhamet, ahlâkî değerlerin en kapsamlı olanıdır, sonucuna ulaşabiliriz.

Şahinler'e göre merhamet, yaratıcı Kudret olan Allah'ın var olan ve var olma imkânı içinde bulunan bütün yaratılmışları kuşatan sonsuzluk; aynı zamanda Allah ile insan arasındaki anlamlı diyalogun mühür karakteridir.¹⁹¹ Bu tanımda merhametin özellikle yaratıcı boyutuna ağırlık verilmiştir.

Nurettin Topçu'ya göre merhamet, insanlığımızın âlemde şahidi olan ve kalp yolu ile bizi Allah'a yakınlaştıran ilahî cevherdir. İnsandan başka varlık merhamet taşımaz."¹⁹² Bu vasfından olsa gerektir ki merhamet, insanlığımızın bir gereği olmakla birlikte bizi yaratıcımıza yakınlaştıran önemli bir değerdir.

Yaşar Kandemir'e göre merhamet; başta insanlar olmak üzere, bütün mahlûkatın iyiliğini isteyip onlara yardım ve ihsanda bulunma duygusudur.¹⁹³ Bu tanımda özellikle merhametin, iyilik ve ihsan boyutunun öne çıktığı bir duygu olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Merhamet, birinden diğerine, duygusal düzeyden etik düzeye, hissedilen şeyden istenen şeye, olunan şeyden olunması gereken şeye geçmeyi sağlayan bir duygudur.¹⁹⁴ Bu ifade ise merhametin insanı geliştiren ve ilerlemeye sevk eden bir duygu olduğu belirtilmektedir.

Arthur Schopenhauer ise merhameti, ahlâklılığın en yetkin gücü ve ahlâklılık değerinin kökeni olarak görür. Ona göre merhamet, en büyük kötülük olan acımasızlığın ve tüm kötülüklerin ilkesi olan bencilliğin karşıtıdır.¹⁹⁵ Bu yaklaşımda ise merhametin ahlâklılığın kökeni olduğu belirtilirken, merhamet olan yerde acımasızlığın ve bencilliğin olamayacağına dikkat çekilmiştir.

Nevzat Tarhan'a göre merhamet duygusu, beynin mutluluk hormonu salgılaması yönüyle insanın lehine olan bir duygudur. Aynı zamanda merhamet,

¹⁹⁰ Hayati Hökelekli, "Bir Değer: Merhamet", *Dem dergi*, Yıl: 1, Sayı: 4, 2007, s. 78-82.

¹⁹¹ Necmettin Şahinler, *Son Merhamet Çağrısı*, 1.b., İstanbul, İnsan Yay., 2014, s. 13-14.

¹⁹² Nurettin Topçu, *İslam ve İnsan/Mevlana ve Tasavvuf*, 4.b., İstanbul, Dergâh Yay., 2005, s. 92-93

¹⁹³ M. Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslam Ahlâkı*, İstanbul, Nesil Yay., 2003, s. 159.

¹⁹⁴ Hökelekli, *a.g.m.*, s. 80.

¹⁹⁵ Arthur Schopenhauer, *Merhamet*, Çev. Zekai Kocatürk, 1.b., İstanbul, Dergâh Yay., 2007, s. 53.

mutluluğu düzenleyen beyin alanlarının aktif hale geçmesini kolaylaştırır.¹⁹⁶ Tarhan burada diğer tanımlardan farklı olarak merhametin nörobiyolojisine yani beyinle ilgili durumuna dikkat çekmiş ve bizi bu yönde düşünmeye sevk etmiştir.

Tüm bu tanımlardan hareketle denilebilir ki; merhamet insan kalbinin yumuşak, duyarlı ve hassas olması, çevresindekilere iyilik, ikram ve ihsanda bulunması, kusur ve hatalarını affetmesi, onlara zarar vermemesi ve kötülük yapmamasıdır.

1.2.1.3 Merhamet Kavramı İle Aynı Kökten Gelen Kelimeler

1.2.1.3.1. Rahmet

Rahmet sözlük anlamı olarak incelik, acıma, şefkat etme, merhamet etme, affetme ve mağfiret manalarına gelir. Rahmet kökünden gelen terahhüm ve terhîm, bir kimse için Allah'ın rahmetini dileme demektir. Yine aynı kökten gelen istirham, rahmet dileme, rahmet isteme manalarına gelir.¹⁹⁷

Elmalılı Hamdi Yazır, rahmet teriminin anlam muhtevası hakkında şunları söyler:¹⁹⁸

“Anlamı oldukça geniş olan rahmet kelimesinin dilimizde tam olarak karşılığı yoktur. Bununla beraber Arapçada ifade ettiği manalara yakın olarak “acımak” ve “esirgemek” gibi kelimelerle izah edilmek istenmişse de, eksiktir. Acımak, derinliği olmayan sadece insanlarda var olan bir histir. “Allah rahmet sahibidir” dediğimizde, affeden ihtiyaçları gören, şifa veren gibi manalar hemen zihnimize akar. “Acımak” kelimesini Allah hakkında kullanmak caiz ise, acıdığı için affeden, acıdığı için lütfeden, acıdığı için sıhhat veren gibi tamamlayıcı manalar rahmetin içerisinde tabii olarak vardır. Şu halde rahmeti sadece “acımakla” tercüme etmek kesinlikle doğru olmaz. Çünkü bu durumda rahmet kelimesinin manasını daraltmış oluruz. Rahmet’i “esirgemek” kelimesiyle de tercüme etmek doğru değildir. ”Benden onu esirgedin” ve “Beni esirgemiyorsun” cümlelerinden de anlaşıldığına göre esirgemek “kıskanmak” ve “korumak” manalarına gelir. Bu sebeple “esirgemek” kelimesi

¹⁹⁶ Nevzat Tarhan, “Eğitimde Merhametin Rolü”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011)*, Ankara, DİB Yay., 2014, s. 315.

¹⁹⁷ Abdülhamit Birişik, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Rahmet md, C: 34, s. 419.

¹⁹⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, Cilt: 1, İstanbul, Eser Kitabevi, 1992, s. 32-33.

rahmetin tercümesi olmak şöyle dursun, takdiren tefsiri dahi olamaz.” Bu tefsirden yola çıkarak Allah’ın rahmeti, kullarına acıması, şefkat etmesi, onlara ihsanda bulunarak nimetler vermesi anlamına gelir. İnsanların birbirlerine rahmeti ise kalp yumuşaklığı ve şefkat göstermek şeklinde anlaşılabilir.

Kâinattaki her yaratılış, meydana gelen her olay rahmetin eseridir. Bu bakımdan, öncelikle esas olan rahmettir. Allah tüm kâinatta rahmetiyle tecelli halindedir. Bu rahmet her varlığı, kâfir-mümin her insanı, cin-şeytan-melek her yaratılanı kapsar. Rahmetin gereği yaratmadır; rızıklandırma, nimetlendirme, yaşatma, güç kuvvet, göz kulak vs. vermedir. Tüm bunlar O’nun rahmetinin her şeyi kuşatmış olmasının sonucudur.¹⁹⁹

Müfessir el-Hazin (ö. 725/1324), “rahmet” kelimesinin anlamını şöyle izah etmiştir: “Rahmet kelimesinin asıl anlamı merhamet edilene ihsan etmeyi gerektiren kalp yumuşaklığıdır. Rahmet kelimesi bazen ihsandan soyutlanmış kalp yumuşaklığı anlamında kullanılır, bazen de kalp yumuşaklığından soyutlanmış ihsan anlamında kullanılır. Allah, “rahmet” kelimesi ile nitelendiği zaman bu kelime ile kalp yumuşaklığı değil ancak yalın ihsan kastedilir. Dolayısıyla Allah’ın rahmeti, kullarına lütfu, ihsanı, nimet vermesi ve onlara hayır ve iyilik ulaştırmasından ibarettir.”²⁰⁰ Buradan, rahmet kelimesi sadece insanlar için kullanıldığında kalp yumuşaklığı anlamına gelir, sonucuna varılmaktadır.

Allah açısından rahmet; insanlara her türlü nimetleri ihsan etmek, sıkıntı, bela ve musibetlerden korumak, kusur ve günahları affetmek, insanlar açısından rahmet; iyi kalpli, yumuşak davranışlı, şefkatli, iyiliksever, yardımsever, hoşgörülü ve affedici olmak anlamlarına gelir.

İslam âlimlerinden bazılarının belirttiğine göre rahmet, yerine getirilmesinden kişinin nefsi hoşlanmasa ve ona zor gelse bile, onun hayrına olacak ve ona fayda sağlayacak şeyleri yine de yapmayı ve yerine getirmeyi gerektiren bir özellik ve ahlâkî fazilettir ki, gerçek manada rahmet ve merhamet budur. İnsanların en

¹⁹⁹ Şahinler, *a.g.e.*, s. 14-15.

²⁰⁰ Karagöz, *a.g.m.*, s. 50., Hazin, Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl*, II, 569, (Mecmûatün Mine't-Tefâsîr), Beyrut, tarih yok.

merhametlisi, kişinin hayrına olanı ona ulaştıran, zararına olanı da ondan uzaklaştırandır. Babanın çocuğuna rahmeti bu nevidendir.²⁰¹

Kur'an-ı Kerim'de yüzden fazla yerde geçen rahmet kelimesi terim olarak, Cenâb-ı Hakk'ın kâinattaki bütün canlıları yoktan var etmesi, görüp gözetmesi, mümin kâfir ayrımı yapmaksızın onları her an sayısız maddî ve manevî nimetlerle rızıklandırması, yarattıklarına karşı merhametli ve lütüfkâr olması, ahirette de inananların günahlarını bağışlayıp cehennem azabından koruması ve onları ebedî cennetlerinde sınırsız nimetlere mazhar etmesi manalarına gelmektedir.²⁰²

Rahmet kelimesi anlam zenginliğine sahip bir kelime olup; Kur'an'da aslî manasının dışında farklı ve birbiriyle bağlantılı birçok anlamda kullanılmıştır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:²⁰³ “Allah'ın lütfu, ihsanı, maddî ve manevî nimetleri, sevap, mükâfat, cennet ve nimetleri, vahiy, peygamberlik, Kur'an, iman, islam, yağmur, rızık, afiyet, yardım, Allah'ın Peygamber'e geçmiş ile ilgili bilgiler vermesi, rikkat, yumuşak kalpli olma, sevgi, şefkat, duanın kabul edilmesi, af ve mağfiret, suçları bağışlama imkânı, günahtan koruma, ferahlık, rahatlık, sıkıntıdan kurtulma, imanda sebat ettirme, Allah'ın müminleri kâfirlerin şerrinden kurtarması, cehennem azabından kurtuluş”. Tüm bu manaları örnekleriyle beraber “Kur'an-ı Kerim'de Merhamet Konusunun İşlenişi” bölümünde ele alınmıştır.

1.2.1.3.2. Rahman ve Rahim

Kur'an-ı Kerim'de 114 yerde tekrarlanan besmelede Yüce Allah'ın sürekli vurgu yapılan iki ismi vardır: Rahman ve Rahim. Rahman ismi Kur'an'da 57 ayette, Rahim ismi de 115 yerde zikredilmektedir. Rahman, rahmetin en yüce derecesine sahip olan, sonsuz rahmet sahibi, mahlûkatının her türlü iyilik ve ihtiyaçlarını esirgmeden ihsan eden; yine aynı kökten gelen Rahim ise, müminlere şefkat eden ve onlara her türlü iyilik ve ihsanda bulunan demektir.²⁰⁴ Dolayısıyla besmele

²⁰¹ Raşit Küçük, “Sevgi Eğitiminde Merhametin Yeri ve Önemi”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz.Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011)*, Ankara, DİB Yay., 2014, s. 349.

²⁰² Sami Sakarya, *Kur'an-ı Kerim'de Zikredilen Rahmet Tecellileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2017, s. 3.

²⁰³ Karagöz, *a.g.m.*, s. 59-60.

²⁰⁴ Ferhat Koca, “Rahmet ve Merhamet Çağrısı Olarak İslam”, *Hız. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, Ankara, 1.b., DİB Yay., 2011, s. 67.

aracılığıyla bize her işin başında bir rahmet hatırlatması vardır. Şunu da ilave edelim ki Kur'an-ı Kerim'in savaşıma izin veren ve müşriklere kesin bir uyarı içerdiği için besmele ile başlamayan Tevbe Suresinde bile Allah'ın rahmet ve merhameti yanlış yolda olanları sarmalamaktadır. Zaten surenin sadece adı bile bu gerçeğe atıfta bulunan yüklü bir anlam taşımaktadır.²⁰⁵

Rahmeti her şeyi kuşatan anlamına gelen Rahman sıfatı, sadece Allah için; Rahim sıfatı ise Allah'tan başkası için de kullanılabilir. Bundan dolayı Allah, dünyanın Rahman'ı, ahiretin Rahim'idir, denilir. Çünkü O'nun dünyada lütfü müminlere ve kâfirlere, ahirette ise sadece müminlere tahsis edilmiştir.²⁰⁶

Kuran-ı Kerim'de daima “er-Rahman” şeklinde geçen ve yalnız başına bir isim olarak insanlar için kullanılmayan bir ilahi isim gereği Cenâb-ı Hak, dünyada insanların din ve inançlarına herhangi bir müdahalede bulunmadan, onların akıl ve iradelerini kullanmalarına fırsat verir ve O'nun rahmeti; inanan-inanmayan, âdil-zalim veya çalışkan-tembel gibi herhangi bir ayırım yapmadan yaratma, rızık verme, yararlarını celp ve zararlarını def etme yönlerinden bütün varlık ve insanlık âlemini kapsar. Yüce Allah Rahim sıfatının tecellisi olarak ise daha çok ahirette olmak üzere ve münhasıran müminler için iyilik ve ihsanda bulunur. Bu itibarla da Rahman'ın anlamı, Rahim'in manasından daha geniş ve kapsamlıdır.²⁰⁷ Rahman'ın rahmeti bir şarta bağlı değil iken, Rahim'in rahmeti şarta bağlı olup bu şarta göre gerçekleşir.

Yüce Allah, Rahman oluşunun rahmeti kendisine ait iken Rahîm olmasıyla rahmetinden irade sahiplerine de bir pay vermiştir. Bitkilerin, hayvanların anatomisi ve uzuvlarının faydalarıyla ilgili ilimlerde Allah'ın Rahman oluşunun nice inceliklerini görürüz. Ahlâk ilminde, insanların icat ettiği buluşlar, eserler çalışarak kazanılan işlerde Rahîm sıfatının etkilerini okuruz. Başlangıçta çalışana ve çalışmayana bakmadan varlık âlemine göndermek ve o şekilde idare etmek Rahman oluşunun bir rahmetidir. Daha sonra çalışanlara çalıştıkları maksatlarını da ayrıca bağışlamak Rahîm oluşun bir rahmetidir. Rahman oluşun rahmeti olmasaydı biz

²⁰⁵ Şahinler, *a.g.e.*, s. 15.

²⁰⁶ Ramazan Altıntaş, “Alemlere Rahmet: Hz. Muhammed (AS)”, *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, DİB Yay., 2001, s. 27; Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredat*, İstanbul, 1968, s.279.

²⁰⁷ Koca, *a.g.m.*, s. 68; Muhammed A'lâ b. Ali et-Tehânevî, *Keşşafu Istulâhâti'l-fünûn*, Beyrut ts., Dâru Sadr, II, 588.

yaratılamazdık, yaratılıştan sahip olduğumuz sermayeden, Allah'ın bağışladığı zaruri yeteneklerden, en büyük nimetlerden mahrum kalırdık. Allah'ın Rahîm oluşundan gelen rahmeti olmasaydı yaratılıştan var olan kabiliyet ve ilk yaratılış durumundan bir adım dahi ileri gidemezdik, nimetlerin inceliklerine eremezdik. Allah'ın Rahman oluşu ümitsizliğe imkân bırakmayan bir mutlak ümit, bir ezeli lütuftur. Allah'ın Rahîm oluşu ise; özel ümitsizliğin cevabı ve özel emel ve maksatlarımızın, çabalama ve faaliyet göstermemizin zamanı ve sorumluluğumuzun mükâfatı olan bir arzunun sebebidir.²⁰⁸

Rahim aynı zamanda çocuğun içinde yetiştiği, kadınlara ve dişi hayvanlara mahsus organa denir. Dilimizde buna “dölyatağı” deriz. Çoğulu “erham”dır. Rahim, aynı döl yatağında yetişip dünyaya gelen insanlar arasındaki akrabalık bağına da ifade eder. Zevu'r-rahim, akrabalar için kullanılan diğer bir isimdir. Aralarında nesep bağı olan herkesi kapsar.²⁰⁹ Bu açıdan baktığımızda anne çocuğuna, akrabalar birbirlerine merhametle muamele etmesi gerektiği anlamını çıkarabiliriz.

Rahim kelimesi ra-hi-me fiil kökünden türetilmiş bir isimdir ve her ne kadar anne rahmi anlamına gelse de kelimenin kök anlamı olan rahmet-merhametle ilintisi bulunmaktadır. Başka bir kelime yerine rahim kelimesinin seçimi, engin bir merhamet eseri olarak yaratılan insanın dünyaya gelirken merhamet düzeyi yüksek bir varlık olan anneye teslim edilmesi ve bu süreci de merhameti simgeleyen rahim içinde tamamlamasına işaret etmektedir. Rahîm kelimesinin merhamet ile ilişkisini, “Rahîm, Rahman isminden türetilmiştir. Onun hakkını kim korursa (sıla ve iyilik ederse), Allah ona ihsan eder. Kim de onun hakkını korumazsa (sıla ve iyilik etmezse), Allah ondan ihsanını keser”²¹⁰ hadisi de açıkça ortaya koymaktadır.²¹¹

Rahim kelimesi, anne rahminden hareketle kan bağına ifade eden “akrabalık” anlamında da kullanılmaktadır. Bu kelimedenden türeyen “sıla-i rahim” akrabaları ziyaret etme, onlarla ilişkiyi devam ettirme anlamlarında kullanılmaktadır. Ancak tamlamayı tam olarak Türkçeye çevirdiğimizde “rahmi bağlamak” anlamı karşımıza

²⁰⁸ Karagöz, *a.g.m.*, s. 73-74.

²⁰⁹ Pekcan, *a.g.m.*, s. 70-71.

²¹⁰ Ebû Dâvûd, Zekât, 45; Tirmizi, Birr ve Sıla, 16.

²¹¹ Muhiddin Okumuşlar, “Merhametin Kaynağı: Vehbî mi Kesbî mi?”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011)*, Ankara, DİB Yay., 2014, s. 144.

çıkılmaktadır. Rahim kelimesinin merhametten türediği göz önüne alındığında merhamet bağlantısı kurmak ya da bağlantıyı merhametle oluşturmak, merhamet temeliyle bağlanmak gibi anlamları dile getirmektedir. Dolayısıyla sıla-i rahim, sadece anne baba ve akrabalarla olan bağlantı değil, bunlarla birlikte tüm insanlarla olan bağlantıyı ifade etmektedir.²¹²

Merhametin dinî ve ahlâkî değerler sahasında özel bir yeri vardır. Yüce Allah'ın doksan dokuz ismi içinde besmele ile iki rahmet sıfatını öne çıkarması, akabinde Fatıha Suresinde yine aynı iki rahmet sıfatını zikretmesi, insanoğluna Allah'tan sonra en merhametli varlığın; annenin bebeğini taşıdığı yere rahim denmesi merhamet kavramının önemini belirtmesi açısından dikkate değerdir. Bu da bize Allah'ın varlıkla ilişkisinin merhamet üzere kurulduğunu, insanların da birbirleriyle ve diğer varlıklarla ilişkisinin yine merhamet üzere kurulması gerektiğini göstermektedir.

1.2.2. Merhametin Kaynağı

Dinde ve genel olarak terbiyede iki kaynak üzerinde durmak gerekir: Biri yaratılış, diğeri edinme (kesb). Yaratılış Allah'tandır. Onda insanın kendisinin katkısı yoktur. Yaratılış iyiye ve yararlıya doğru bir eğilim, bir kuvvet taşır. Edinme ise, insanı etkileyen iç ve dış şartlarla değişen duygulara, heyecanlara ve zihin faaliyetlerine bağlı olduğu için, yaratılışa aykırı eğilimlere de yönelebilir.²¹³ Dolayısıyla insan duygu ve davranışlarının kaynağının, fitrî veya kesbî yönü olabileceği gibi, her ikisinin de birlikte olabileceği ifade edilebilir.

Araştırmamızın konusu olan merhamet kavramının anlaşılmasını sağlayan önemli bir unsur da onun kaynağı ile ilgili görüşlerdir. Bu doğrultuda merhametin kaynağı ile ilgili ayet ve hadislerden birkaçına yer verip, daha sonra bu konudaki görüşleri ele alarak bu kavramı daha iyi anlamlandırmaya çalıştık.

Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: “Yine sizin içinizden kendileri ile huzur bulasınız diye kendi türünüzden sizin için eşler yaratması, aranızda sevgi ve merhameti yerleştirmesi de O'nun delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünecek bir

²¹² Okumuşlar, *a.g.m.*, s. 150.

²¹³ Bilgin, *a.g.e.*, s. 25-26.

topluluk için alınacak dersler vardır.”²¹⁴ Bu ayette Allah’ın insanın içine merhamet duygusunu yerleştirdiği ve bu duygunun Allah’ın delillerinden olduğu vurgulanmaktadır.

Peygamberimiz (s.a.v.) merhamet duygusunun kaynağının Allah olduğunu ve bir parçasını da yarattıklarına verdiğini şöyle ifade etmektedir: “Allah merhametini yüz parçaya ayırdı, doksan dokuz parçasını kendi yanında tuttu, bir parçasını yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle yaratıklar birbirine merhamet eder. Hatta yavrulu hayvan bir tarafını incitir endişesiyle ayağını yavrusundan sakınır.”²¹⁵ Başka bir hadisinde ise şöyle buyurmaktadır: “Şüphesiz acıma, merhamet duygusu Rahman’dan bir cüzdür.”²¹⁶ Dolayısıyla merhametin kaynağı Allah’tır, insanlardaki merhamet; Allah’ın rahmet ve merhametinin bir tecellisi, bir yansımasıdır.²¹⁷

Merhamet, insan fitratının genel özellikleri arasında değerlendirilmesi gereken bir duygudur. İnsan yaratılışı itibariyle mutlak iyi ya da mutlak kötü değildir; iyilik ve kötülüğü yapabilecek kapasitede yaratılmıştır. Bununla beraber iyiliğe yatkınlığı daha fazladır.²¹⁸ Bu bağlamda fitratta sevgi ve nefret; güven ve korku; dostluk ve düşmanlık gibi, merhamet ve öfke de zıt ikili olarak bulunmaktadır. Ancak iyiliğe meyilli olarak yaratılan insanın doğasında merhamet de öncelikli ya da ağırlıklı olarak bulunmaktadır. Netice olarak merhametin vehbî olan bir yönü bulunmaktadır.²¹⁹ Yani Allah Teâlâ, kendi rahmetiyle yarattığı insana merhamet duygusunu bir fitrat özelliği olarak yerleştirmiştir.²²⁰

Tan’a göre anne karnının merhameti, şefkati ve kuşatıcı koruması sayesinde doğan insanı, merhamet kadar besleyen, geliştiren, büyüten, çoğaltan, destekleyen başka bir duygu yoktur. Bu nedenle, anne babaya verilen en güçlü duygu merhamettir. İnsan yavrusunun, tamamen aciz ve çaresiz bir halde geldiği dünyadaki ilk gıdası anne sütü olduğu kadar anne şefkatidir. İnsanın adeta içine doğduğu

²¹⁴ Rum Suresi, 30/21.

²¹⁵ Buhari, “Edeb” 19.

²¹⁶ Buhari, “Edeb” 13, Tirmizi “Birr” 16.

²¹⁷ Sula, *a.g.m.*, s. 121.

²¹⁸ Okumuşlar, *a.g.e.*, s. 39.

²¹⁹ Muhiddin Okumuşlar, *a.g.m.*, s. 144.

²²⁰ Muhiddin Okumuşlar, *a.g.m.*, s. 143.

merhamet, aynı zamanda farkında olmadan, benimsediği ilk duygudur.²²¹ Dolayısıyla çocuğun, henüz anne karnındayken bu duyguyla tanışması dikkate değer bir gerçekliktir.

Nurettin Topçu merhametin sonsuz sevginin kaynağından (Allah'tan) geldiğini, insanı mesuliyete çağırdığını dile getirir. O, merhameti şöyle anlatır: “Merhamet, âlemşümül bir ruh hareketi, sonsuz bir sevgidir. Merhamette ilahi bir sima barınır. O, kin ve garazkârlık gibi, egoizm ile kuvvetten de nefret edicidir. Merhamet, insanî zaafırlar cinsinden pasif bir ruh hâli değildir; insanın kendinden üstün bir kudretin, ebedi olması istenen varlığın zevalini seyretmesidir”.²²²

Buraya kadar saydığımız görüşlerin tümünde merhametin kaynağının Allah olduğu vurgulanmıştır. İnsan fitratı merhamete eğilimli olarak yaratılmıştır. Fakat bu özellik insanın merhametli olması için yeterli değildir. Merhametin bir de kesbî yönü vardır. İyiliğe eğilimi fazla olmakla birlikte iyilik ve kötülük yapma konusunda tarafsız olarak yaratılan insan, gelişim süreci hatta yaşamı boyunca kendisini iyiliklerden alıkoyup kötülöklere yönlendirmeye çalışan, Allah'ın merhametine isyan eden şeytanın etkisine açık olması nedeniyle, iyilikleri geliştirmesi ve kötülöklere korunması için eğitime ihtiyaç duyar.²²³ Kişi kendisinde yaratılıştan var olan bu duyguyu ayet ve hadislerin rehberliğinde koruyup geliştirmelidir.

Sonuç olarak tüm varlıkları rahmetinin eseri olarak yaratan Allah, Rahman ismiyle yarattığı her varlığın doğasına merhamet duygusu yerleştirmiştir. Bu yönüyle merhamet vehbî kabul edilebilirken insanın merhamet davranışlarını öğrenmeden merhametli davranması mümkün olmadığı için kesbî kabul edilmelidir. Daha açık bir ifadeyle merhamet hem vehbî hem de kesbî yönü olan bir duygu ve davranış biçimleri dizgesidir.²²⁴ Yaratılıştan var olan bu duygunun çocuğun hayatında yerleşmesi ve gelişmesi için, anne baba ve eğitimciler tarafından öğretilmesi ve eğitilmesi gerekmektedir.

²²¹ Oğuzhan Tan, Öğrenilmiş Merhametsizlik, *Hız. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, Ankara, 1.b., DİB Yay., 2011, s. 27.

²²² Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye*, İstanbul, 7.b., Dergah Yay., 2010, s. 47.

²²³ Okumuşlar, *a.g.m.*, s. 145-146.

²²⁴ Okumuşlar, *a.g.m.*, s. 151.

1.2.3. Merhametle İlişkili Bazı Değerler

1.2.3.1. Merhamet ve Acıma

Topçu'ya göre acıma, başkasının iyiliğini istemektir. Canlı varlığın acı çekmesi, yüksek değerine inandığımız insanın, düşünen ve seven varlığın bizim sahip olduğumuz haklarla hürriyetlerden mahrum oluşu, bizde merhamet duygusunu uyandırır. Başkalarının bizimle aynı haklara sahip olmayışından acı duyarız. Onları bu halden kurtarmak isteriz.²²⁵ Buradan anlaşılıyor ki acıma duygusu, insanı merhamete yönelten bir duygudur.

Şunu da ilave edelim ki merhameti, münferit bir acıma hissinden ibaret saymak -daha önce de belirttiğimiz gibi- yetersiz bir bakış açısı olacaktır. Birisine acıyan, kendisini o insanın yerine koymuş gibidir. Ruh yapısında âdeta onunla birleşme halini yaşar. Acıdığı insanın halini duyar, onun ıstırabını yaşar gibidir. Ondaki fena halden kendisi sorumlu imiş gibi bir alçalma duyar. Şüphesiz bu onun ruhundaki gerçek yükselişin sebebi olmaktadır.²²⁶ İşte bu şekildeki bir acıma duygusu insanı yüceltir ve merhamete yönlendirir. Ancak bu duygu sayesinde bizimle diğer insanlar arasındaki duvarlar ortadan kalkar.

1.2.3.2 Merhamet ve Adalet

Adalet, yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, töre, hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme, herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme, doğruluk anlamlarına gelir.²²⁷

Dini kavramlar sözlüğünde ise insafli ve doğru olmak, doğru davranmak, zulmetmemek, eşit olmak, eşit tutmak, her şeye hakkını vermek, düzeltmek, mutedil olmak, her şeyi yerli yerinde yapmak, istikamet ve hakkaniyet anlamlarına gelir.²²⁸ Adalet, evrensellik ifade eden bir kavramdır, sınırı yoktur. Dünyanın her yerinde, herkes ve her şey için geçerli olan, olması gereken bir kanundur.²²⁹

²²⁵ Nurettin Topçu, *Ahlâk*, İstanbul, 1.b., Dergâh Yay., 2005, s. 95.

²²⁶ Topçu, *Ahlâk*, s. 95.

²²⁷ *Büyük Türkçe Sözlük*, "Adalet", Ankara, TDK Yay., 2009, s. 35.

²²⁸ *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, "Adalet", Ankara, DİB Yay., 2007.

²²⁹ Fersahoğlu, Mehmed Akif Demir, *a.g.e.*, s. 98.

Merhamet, adaletin kaynağıdır, fakat onun sınırlarının ötesine geçer. Merhamet içsel ve doğuştandır, adalet ise dışsal ve düşünülmüştür. Adalet öğrenilir, lakin merhametli doğulur. Şu halde birbirine bağılıklarını gördüğümüz adaletle merhametin her ikisi de toplum düzeninin sağlanması için lüzumludurlar.²³⁰ Adalet ancak merhametle kaimdir.²³¹

Merhamet duygusu, sadece başkalarına doğrudan zarar verme veya incitme durumunda ortaya çıkan bir duygu değildir. Örneğin bir kişi yolda değerli bir eşya bulsun. Böyle bir kişi bu eşyayı geri vermek konusunda genelde pek de hevesli olmaz. Tüm aklına erkânına, zekâsına ve hatta dinî inancına karşın bu kişiyi adaletli olmaya merhametten başka bir duygu kolay kolay itemez. Bu kişi zihninde eşyasını kaybeden kişinin sızlanmalarını ve üzüntülerini tasvir eder. Böylelikle eşyasını kaybeden kişinin acısını kendi kalbinde hissetmeye başlar.²³² Burada merhamet, adaletin gerçekleştirilmesine katkı sağlamıştır.

Rahmet ve merhamet, başta insanlar olmak üzere, bütün mahlûkatın iyiliğini isteyip onlara yardım ve ihsanda bulunma duygusudur. Bu duygu aynı zamanda adalet duygusunun da kaynaklarından birini oluşturur. Şöyle ki, adalet, birine layık olduğu bir hakkı; merhamet ise daha fazlasını vermektir. Suçluya hak ettiği cezayı vermek adalet; onu zavallı telakki ederek affetmekse merhamettir. Bu sebeple rahmet ve merhamet göstermek, adaleti uygulamaktan daha zordur.²³³ Bu tanımda adaletin olması gereken bir değer olduğu, merhametin ise adaletten daha üstün bir değer olduğuna dikkat çekilmiştir.

1.2.3.3. Merhamet ve Empati

Psikoloji biliminde empati, bir kişinin kendisini duygu, düşünce, davranış olarak karşısındaki kişinin yerine koyarak hissetmesi, düşünmesi ve hareket etmesidir. Diğer bir ifade ile karşısındakinin hissettiğini hissetmenin ötesinde o kişinin bakış açısını da görebilmesi, onun bakış açısına saygı duyup kendi bakış açısından olaya bakarak ortak hareket edebilmesidir. Kültürel empati ise, toplumda

²³⁰ Topçu, *Ahlâk*, s. 96-97.

²³¹ Sayar, *a.g.e.*, s. 71.

²³² Arthur Schopenhauer, *a.g.e.*, s. 82-83.

²³³ Kandemir, *a.g.e.*, s. 159-160.

başka bir kişinin ya da başka bir grubun özelliklerini kabullenerek onunla ilişki kurmak anlamını taşımaktadır. Sosyolojideki empati ise; toplumsal, kültürel, sosyal anlamda alt kültür grubunda bulunan insanların benzerliklerini kabul edip onunla iletişim kurmayı başarmasıdır.²³⁴

Empatinin sosyolojideki kullanımı, bizim kültürümüzde diğergamlık olarak geçer. Diğergamlık, kişinin başkaları hakkında da gam, kaygı hissetmesi, başkalarına zarar vermemek kaygısıyla, başkalarının da iyiliğini düşünerek hareket etmesi anlamına gelir. Empati kavramının tam karşılığı olmasa da diğergamlık, karşı tarafın iyiliğini düşünme, kişiliğine saygı duyma, duygularına saygı duyma, onu anlamaya çalışma manasını içermektedir. Empati duygusu toplumda sosyal algıyı, toplumsallığı besleyen bir duygudur. Empatinin azaldığı yerde kişiler benmerkezci olur ve toplumsallık zayıflar, insanlar yalnızlaşır. Empati yoksunluğu, insanlığı yalnızlaşmaya götürür. Bu yoksunluk, duygusal sağırlık ya da duygusal körlük diye de ifade edilir. Gözleri görmeyen insan nasıl renkleri fark edemezse, kulağı duymayan sesleri fark edemezse empatiden yoksun kişi de duyguların renklerini, çeşitlerini fark edemez.²³⁵ Buradan hareketle diyebiliriz ki merhamet eğitiminin gerçekleşebilmesinin yolu öncelikli olarak empati eğitiminden geçer.

Nurettin Topçu'ya göre empati merhamet ile eşdeğer bir duygu değildir. Kendimizi acınan varlığın yerine koyarak böyle bir karşılaştırmadan ortaya çıkan sonuç biraz da bencilcedir. Çünkü empatinin etkisi kendimizin acınası o hale gelebilme düşüncesidir. Kendimiz için duyduğumuz korkunun değişik bir yüzüdür.²³⁶ Fakat merhamet ve empatinin tanımlarını değerlendirdiğimizde bu düşüncenin doğru olduğunu kabul edemeyiz. Çünkü merhamet kelimesi kavram olarak başkalarının duygularını dikkate almak ve onu anlamaya çalışmak, onun istek ve ihtiyaçlarını göz önüne almak ve sonuçta onu incitmemeye çalışmak²³⁷ anlamına gelmektedir. Bu tanımdan hareketle merhamet ve empatinin eş anlamlı iki kavram olduğunu söyleyebiliriz.

²³⁴ Tarhan, *a.g.m.*, s. 319-320.

²³⁵ Tarhan, *a.g.m.*, s. 323.

²³⁶ Topçu, *Yarınki Türkiye*, s. 47.

²³⁷ Tarhan, *a.g.m.*, s. 319.

Çocukta empati, doğal eğilim olarak vardır. Bir insan empati yapamıyorsa, bu konudaki yetenekleri gelişmemiş, körelmiştir. Empati genetik olarak kodlanmıştır, doğuştan var olan bir eğilimdir; yetenek değildir. Eğilim beslenirse güçlenir, beceri haline gelir, beslenmezse yok olur gider. Bu nedenle empati duygusunu çocuklukta beslemek gerekir.²³⁸

1.2.3.4. Merhamet ve Şefkat

Şefkat, çevresindeki insanları kabullenme, onlarla yakından ilgilenme, onlara sevecenlik ve sempati ile yönelmedir. Dolayısıyla, çevresindeki insanların iyi özelliklere sahip olmalarını arzu edip, onları felakete sürükleyecek yanlış işlerden ve kötü davranışlardan koruma isteği de şefkat duygusundan kaynaklanır.²³⁹

Cüneyd el-Bağdâdî'ye göre şefkat, insanlara istedikleri şeyleri vermek, güçlerinin yetmediği şeyleri onlara yüklememek ve onlara anlamadıkları dilden konuşmamaktır.²⁴⁰ Bu tanımda şefkatin üç önemli özelliği vurgulanmaktadır. Bunlar; insanlara elinden geldiğince yardım etmek, sevgiyle muamele etmek ve onlara seviyelerine göre davranmak.

Şefkat deyince öncelikli olarak, annenin çocuğuna şefkati aklımıza gelir. Annenin beyinde; arka hipofiz bölgesinden salgılanan oksitosin hormonu ile annenin şefkat davranışları arasında önemli bir ilişki bulunduğu bildirilmektedir. Özellikle doğumdan sonra annenin arka hipofiz bölgesinden salgılanarak, dolaşım kanında maksimum seviyelere ulaşan bu hormon sayesinde anne, doğumun her türlü ıstırabına rağmen, yeni doğan bebeğine karşı ileri derecede şefkatle ve sevecen biçimde yaklaşmaktadır. Bu hormonun anne kanında yüksek seviyede bulunması sayesinde; anne ile çocuk arasında şefkat-sevgi aktarımı şeklindeki simbiyotik bağlantı güçlenir. Anne ve bebek arasında yaşanan bu ilişkiler sayesinde anne bebeğine şefkat gösterirken, bebek şefkat gördüğü için güven duygusu içinde sevebilmeyi öğrenmektedir. Sağlıklı bir neslin gelişmesi için şefkat duygusunun

²³⁸ Nevzat Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, 2.b., İstanbul, Timaş Yay., 2010, s. 212.

²³⁹ Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*, 1.b., İstanbul, Dem Yay., 2013, s. 199.

²⁴⁰ Seyit Avcı, *Yaratılana Şefkat ve Merhamet*, 1.b., İstanbul, Erkam Yay., 2006, s. 16; Beyhakî, *Şuabü'l-İman* (nşr. Muhammed es-Saîd), c. VI, s. 264.

yaşanması çok önemlidir.²⁴¹ Bu özelliği neticesinde diyebiliriz ki şefkat, merhamet duygusunun önemli bir parçasını teşkil eder.

Merhametin neredeyse ikizi olan şefkat, insanı başkasının iyiliğinden rahatlık duyacak ve başkasının kötülüğünden kederlenecek şekilde duygulandırması bakımından bir tür sevgidir.²⁴² Dolayısıyla şefkat duygusu sevgiden beslenir ve onun varlığıyla açığa çıkar. Bu yüzden merhamet duygusunun sağlıklı bir şekilde gelişmesi için şefkat ve sevgi duygularının erken dönemde gelişmesine önem verilmelidir.

1.2.3.5. Merhamet ve İsar

İsar, bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme manasına gelir. İmanın doğurduğu isar, terim olarak; bir kimsenin, kendisi ihtiyaç içinde bulursa bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanması, başkalarının yararı için fedakârlıkta bulunması demektir. Bir başka deyişle, kişinin başkasının yarar ve çıkarını kendi çıkarına tercih etmesi veya bir zarardan öncelikle onu koruması anlamına gelir.²⁴³

Kur'an'da 6 yerde geçen isar, kelime anlamıyla bir şeyi diğerine tercih etmektir. Kur'an düşüncesinin temel kavramlarından biri olarak ve terminolojik manada isar ise Haşr Suresi'nin 9. ayetinde geçer ve tanımı bizzat bu ayet tarafından verilir. Ayette şöyle buyurulmuştur: “Ensar, kendileri ihtiyaç içinde oldukları halde muhacirleri öz nefislerine tercih etmişlerdir.”²⁴⁴ Buna göre isar, maddî ve ruhî alanlarda diğer insanları kendi nefisine tercih etmektir. Kur'an merhametin en ileri boyutunu ifade eden isarı, Hicret'i anlatırken gündeme getirmekte ve onu ensarın muhacirlere gösterdikleri fedakârlığın adı olarak anmaktadır. Yine aynı ayete göre isar, insanın doymazlık ve cimrilikten kurtulmuşluğunun en mükemmel belirişi ve peygamberlerin ahlâkî varlıklarının özüdür.²⁴⁵ Peygamberler de ümmetlerini kendi nefislerine tercih ederek bizlere örnek olmuşlardır.

²⁴¹ Uğur, *a.g.m.*, s. 94-95.

²⁴² Hökelekli, *a.g.m.*, s. 79.

²⁴³ Mehmet Fatih İldeş, “İsâr: Ben(lik) Değil Önce Sen”, *Diyanet Aylık Dergi*, Eylül 2014, sayı: 285, s. 13.

²⁴⁴ Haşr Suresi, 59/9.

²⁴⁵ Şahinler, *a.g.e.*, s. 93.

İsarin zirve noktasını bir annenin yavrusuna karşı şefkatinde ve merhametinde görebiliriz. Çünkü o, kendisi aç olsa dahi önce yavrusuna yedirir; kendisi uykusuz olsa dahi önce yavrusunu uyutur; isarin gereği olarak “önce sen” der. Aslında annede müşahede ettiğimiz bu davranış, Allah’ın onun doğasına yerleştirdiği tamamen fitrî diyebileceğimiz bir tutumdur. Fakat annenin yavrularına karşı, isarin sınırlarını zorlayan bu davranışı, aynı zamanda her müminin annesini düşünerek çok rahat anlayabileceği ve hayatına örnek olarak aksettirebileceği bir hissiyat olsa gerektir. Bir müminin isar sahibi olabilmesi için diğer mümin kardeşine; bir annenin yavrusuna beslediği sevgi ve muhabbeti beslemesi, onun yavrularına karşı hissettiği duyguları hissetmesi ve bunun imanının bir gereği olduğunu algılaması gerekir.²⁴⁶ Peygamberimiz (SAV) bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: “Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.”²⁴⁷ İnsanı, başkalarını kendi nefesine tercih eden duruma getirebilmek insanlığa en büyük hizmet olacaktır. Bunun yolu merhametin ve isar ahlâkının toplum içinde yerleşmesinden ve yayılmasından geçmektedir.

1.2.4. Kur’an-ı Kerim’de Merhamet Kavramı

Merhametin ne anlama geldiğini ve merhametli bir insanın neler yapması gerektiğini en doğru şekilde tarif eden kaynak Kur’an’dır. Kur’an’da merhametin nasıl olması gerektiği, merhametli bir insanın özelliği, merhamet duygusunun bir insanın ahlakında ne gibi farklılıklar meydana getirdiği, merhametli insanların çevrelerinde oluşturduğu etki çeşitli örneklerle açıklanmıştır.²⁴⁸ Çalışmamızın bu bölümünde, ayetler çerçevesinde merhamet kavramını sunmaya çalıştık.

Merhamet kelimesi Kur’an’da sadece Beled suresinin 17. ayetinde geçmektedir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Sonra da iman edenlerden olup birbirine sabrı tavsiye edenlerden, birbirine merhameti tavsiye edenlerden olanlar var ya, işte onlar ahiret mutluluğuna erenlerdir.”²⁴⁹ Ayette birbirlerine merhameti tavsiye edenlerin ahiret mutluluğuna ulaşacakları müjdelenmiştir. Kur’an’ı Kerim’e

²⁴⁶ İldeş, *a.g.m.*, s.15.

²⁴⁷ Buharî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

²⁴⁸ Şahinler, *a.g.e.*, s. 27-28.

²⁴⁹ Beled Suresi, 90/17-18.

baktığımız zaman İslam dininin insanlar, hayvanlar, bitkiler kısaca bütün yaratılmışlarla ilişkilerde merhameti emir ve tavsiye ettiği, böylece insanlar arasında bir rahmet ve merhamet ahlâkı oluşturmayı hedeflediği anlaşılır.

Kur'an-ı Kerim'de rahmet kelimesi 114 yerde geçerken, 260 ayette Allah'ın Rahman ve Rahim isimleriyle aynı kökten gelen çeşitli isim ve fiiller yer almakta, bu ayetlerin büyük kısmında Cenab-ı Hakk'ın müminlere, genel olarak insanlara ve diğer varlıklara yönelik lütuf ve ihsanlarından söz edilmektedir.²⁵⁰ Dolayısıyla rahmet kelimesi; Allah'ın kullarına lütfu, ihsanı, nimet vermesi ve onlara hayır ve iyilik ulaştırması anlamlarında kullanılmıştır. Rahmet kavramının Kur'an'da hangi manalarda kullanıldığına, çalışmamızın "Rahmet" başlıklı bölümünde geniş olarak yer verilmiştir.

Kur'an'da merhamet ile ilgili ayetleri incelediğimiz zaman ilk değineceğimiz nokta, elbette Allah'ın rahmeti ve merhametidir. Varlık alemi Rahman ve Rahim olan Yüce Rabbimizin rahmeti ile var olmuştur. Varlığını devam ettirebilmesi de yine O'nun sonsuz rahmet ve merhameti sebebiyledir. Nitekim Kur'an'da "Ayetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman de ki selam olsun size! Rabbiniz kendi üzerine rahmeti (merhameti) yazdı..."²⁵¹, "Eğer size dünyada ve ahirette Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu"²⁵², "Allah'ın lütfu ve merhameti sizin üzerinize olmasaydı ve Allah çok esirgeyici ve çok merhametli olmasaydı, haliniz nice olurdu?"²⁵³ buyurulmuş ve Allah'ın sonsuz merhametine dikkat çekilmiştir.

Yüce Allah'ın kullarına merhametinin en büyük tecellisi şüphesiz hidayet rehberi ve rahmet olarak gönderdiği Kur'an'dır. Kur'an kendisini birçok ayetinde rahmet ve şifa kitabı olarak tanıtmaktadır. Bu ayet-i kerimelerden birkaçını şöyle sıralayabiliriz: "...Sana bu kitabı; her şey için bir açıklama, doğru yolu gösteren bir rehber, bir rahmet ve müslümanlar için bir müjde olarak indirdik."²⁵⁴ " Şüphesiz o

²⁵⁰ Fatmanur Biberci, *2-7 Yaş Arası Çocuklarda Sevgi ve Merhamet Değerlerinin Hadisler Işığında Öğretimi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010, s. 79.

²⁵¹ En'am Suresi, 6/54.

²⁵² Nur Suresi, 24/14.

²⁵³ Nur Suresi, 24/20.

²⁵⁴ Nahl Suresi, 16/89.

(Kur'an), elbette müminler için bir hidayet ve bir rahmettir.”²⁵⁵ “Sen, bu kitabın sana verileceğini ummuyordun. Ancak o, Rabbinden bir rahmet olarak sana verildi. Öyle ise kâfirlere sakın arka çıkma.”²⁵⁶

Kur'an'da müminler için diğer bir merhamet tecellisi olarak Hz. Peygamber'in alemlere rahmet olarak gönderilişine vurgu yapılmıştır. “Ey Muhammed! Seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik.”²⁵⁷ Yüce Allah'ın en güzel örnek vasfıyla gönderdiği peygamberler, insanlık için büyük bir rahmettir. Çünkü insanın kendi cinsinden bir varlığın örnekliğine, yol göstericiliğine ihtiyacı vardır.

Peygamberimizin merhamet örnekliğine de Kur'an'da yer verilmiştir. Örneğin “Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir”²⁵⁸ ayet-i kerimesinde Peygamberimizin, ümmetine düşkünlüğü neticesinde, bir müminin sıkıntıya düşmesinden duyacağı rahatsızlık dile getirilmektedir. Yine “Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlanma dile. İş konusunda onlarla müşavere et...”²⁵⁹ ayetinde Peygamberimizin merhametinin kaynağının Allah olduğuna ve insan ilişkilerinde merhametin önemine dikkat çekilmiştir.

“Muhammed, Allah'ın Rasûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler”²⁶⁰ ayet-i kerimesinde geçen merhamet kelimesi, müminlerin önemli bir özelliğine vurgu yapar. Ayetten müminlerin inkârcıların karşısında kararlı ve tavizsiz, kendi aralarında ise merhametli, şefkatli, yumuşak, nazik, dertlerini paylaşan ve gönülden dost²⁶¹ olmaları gerektiği sonucunu çıkarılmaktadır.

²⁵⁵ Naml Suresi, 27/77.

²⁵⁶ Kasas Suresi, 28/86.

²⁵⁷ Enbiya Suresi, 21/107.

²⁵⁸ Tevbe Suresi, 9/128.

²⁵⁹ Âl-i İmran Suresi, 21/107.

²⁶⁰ Fetih Suresi, 48/29.

²⁶¹ Şahinler, a.g.e., s.33.

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah, kişinin merhametle muamele etmesi gereken ilk ve öncelikli kimselerin, anne ve babası olması gerektiğini İsrâ Suresinde şöyle ifade eder: “Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki : “Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı.”²⁶²

Kur'an-ı Kerim, aile yuvasını iki önemli duygu üzerine inşa etmiştir: Sevgi ve merhamet. Nitekim konuyla ilgili olarak Kur'an'da şu ifadeler geçmektedir: “ Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir.”²⁶³ Sevgi ve merhamet duyguları ailede huzurun kaynağıdır ve bu ilkeler rahmetin kaynağı olan Rabbimizin ayetlerindedir.

Sonuç olarak, belirttiğimiz tüm ayetler çerçevesinde ele aldığımızda merhametin Kur'an'da birçok ayette doğrudan veya dolaylı olarak zikredilen önemli bir değer olduğu anlaşılmaktadır. Özü barış, sevgi, emniyet ve Allah'a teslimiyet olan İslam, bütün insanlığı Rahman ve Rahim olan Allah'ın varlık ve birliğini kabule ve O'na ibadet etmeye çağırmakta; peygamberi olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'i âlemlere rahmet olarak, ilahi kitabı olan Kuran-ı Kerim'i ise rahmet kitabı olarak nitelemekte, müslümanları bütün varlıklara karşı rahmet, merhamet ve şefkatle muameleye davet etmekte ve insanlar arasında sevgi, rahmet ve merhamete dayalı bir ahlâk düzeni inşa etmeyi hedeflemektedir.²⁶⁴ Yüce Allah bizlere gönderdiği Kur'an'ın bir rahmet kitabı olduğuna, gönderdiği elçisinin de bir merhamet timsali olduğuna dikkatlerimizi çekerek, bizim de merhamet duygusuna sahip bireyler olmamızı istediğini belirtmiştir.

1.2.5. Hadislerde Merhamet Kavramı

Kur'an ayetlerinde olduğu gibi hadislerde de merhamet üzerinde önemle ve hassasiyetle durulur. Hz. Peygamber'in mübarek sözlerine baktığımız zaman, merhamet kavramı hadislerde Allah'ın rahmetinin genişliği ve sınırsızlığı, kalp inceliği, şefkat göstermek, acımak, esirgemek, bol rızık, bol nimet manalarında kullanılmıştır. Bütün insanlara, hatta tüm canlılara karşı merhametli olmanın fazileti

²⁶² İsrâ Suresi, 17/24.

²⁶³ Rum Suresi, 30/21.

²⁶⁴ Koca, a.g.e., s. 67.

anlatılırken bunun Allah katındaki değeri, dünya ve ahiret hayatındaki etkileri, sonuçları hatırlatılır.²⁶⁵

Hız. Peygamber, merhameti anlatırken Yüce yaratıcının ne kadar merhametli olduğunu vurgulamaya ayrı bir önem vermektedir. Merhamet kavramı anlatılırken veya merhamet eğitimi verilirken Yüce Allah'ın ne kadar merhametli olduğunu ve yarattıklarına merhametle muamele ettiğini anlatmak, Peygamberî bir eğitim metodu olmaktadır. Nitekim Peygamberimiz hadislerinde Yüce Allah'ın rahmet sıfatını açıklamış, O'nun kullarına ve bütün yarattıklarına olan merhametine yer vermiştir. Allah'ın elçisi, insanlarda ve diğer tüm canlılarda bulunan merhamet duygusunun Allah'ın merhametinden bir cüz olduğunu şöyle ifade buyurmuştur: “Şüphesiz acıma, merhamet duygusu Rahman'dan bir cüzdür.”²⁶⁶

Aynı konuyla ilgili bir diğer hadiste şöyle buyrulur: “Cenâb-ı Hak rahmetini yüz parçaya ayırdı; bunun doksan dokuzunu kendi yanında tuttu, bir cüz'ünü de yeryüzüne indirdi. İşte bu bir cüz rahmet sebebiyle yaratıklar birbirine merhamet ederler.”²⁶⁷ Hadisten Yüce Allah'ın merhamet duygusunu sadece insanlara değil, tüm yarattıklarına bahsettiğini anlaşılmaktadır. Ayrıca bu hadis-i şeriften Allah'ın rahmetinin büyüklüğü müşahede edilmektedir.

Hız. Peygamberi, torunu Hasan'ı öperken gören bir kişi “benim on çocuğum var ama şimdiye kadar hiçbirini öpmedim” deyince Hız. Peygamber, “Merhamet etmeyen merhamet görmez” buyurmuştur.²⁶⁸ “Onlara merhametle sevgiyle davranmazsan o çocuklar sevgiyi merhameti öğrenemez ve sen de dâhil olmak üzere hiç kimseye merhamet gösteremezler” demek istemiştir.²⁶⁹ Hadis bu şekilde de anlaşılmaktadır fakat burada özellikle belirtilmek istenen, Rahman'ın merhametini hak etmenin, yaratılışımızda var olan bu merhameti tüm yaratılmışlara yansıtmanızla bağlantılı olduğudur. Allah'ın rahmetine layık olmak isteyen kimse merhameti elden bırakmamalıdır. Nitekim “Allah merhametli olanlara rahmetle muamelede bulunur. Öyleyse sizler yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki,

²⁶⁵ Küçük, *a.g.m.*, s. 351.

²⁶⁶ Buharî, Edeb, 13; Tirmizî, Birr, 16.

²⁶⁷ Buharî, Edeb, 19; Müslim, Tevbe 17.

²⁶⁸ Buhari, Edeb, 18; Müslim, Fedâil, 65.

²⁶⁹ Tan, *a.g.m.*, s. 28.

semada bulunanlar da size merhamet etsinler.”²⁷⁰ hadisi bu manayı destekler niteliktedir. Burada değineceğimiz bir diğer nokta, her iki hadiste kime veya kimlere merhamet edilmesi gerektiği sınırlandırılmamış, mutlak bırakılmıştır. Dolayısıyla bütün mahlûkata karşı merhametli olmamız tavsiye edilmiştir.

İbn Mes’ud’dan gelen bir rivayette merhametli olmanın, kâmil imanın rûknü sayıldığını görmekteyiz. Bir gün Peygamber Efendimiz ahabına: “Merhametli olmadıkça iman etmiş sayılmazsınız.” buyurmuşlardı. Ashâb-ı kirâm: ”Bizler merhametli insanlarız.” dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü: “ Bu (dediğiniz) merhamet, birinizin kendi arkadaşına gösterdiği merhamet değildir. Şüphesiz (benim kastettiğim) merhamet, bütün insanlara ve her şeye karşı merhametli olmaktır.” buyurdular.²⁷¹ Bu hadis-i şerif, mahlûkata merhametli olmanın önemini açıkça ortaya koyması bakımından dikkate değerdir.

Buraya kadar yer verdiğimiz hadislerde, merhametin genel olarak tüm mahlûkatı kapsamı gerektiği belirtilmiştir. Fakat Peygamberimizin merhamet gösterilmesi gereken kişileri sınırladığı rivayetlerine de kaynaklarda rastlanmaktadır. Bu hadislerden birkaçına aşağıda örnekler verilmiştir.

Peygamberimiz bir hadisinde merhametli olanları şöyle müjdelemiştir: “Cennetlikler üç gruptur. Bunlar: Adil ve başarılı devlet başkanı, yakınlarına ve müslümanlara karşı merhametli ve yufka yürekli olan kişi, ailesi kalabalık olduğu halde haram kazançtan sakınıp kimseden bir şey istemeyen adamdır.”²⁷² Burada merhamet değeri, cenneti hak ettirecek ikinci önemli özellik olarak yer almıştır. Ayrıca merhametin, kişinin en başta yakınlarını ve tüm müslümanları kapsamı gerektiği vurgulanmıştır.

Numan İbn-i Beşir’den rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (SAV) şöyle buyuruyor: “Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerine merhamet etmede bir vücut gibidir. Vücudun bir uzvu hasta olduğunda, diğer uzuvlar uyumayıp uyanık kalarak ve ateşlenerek, vücudun tamamını o hasta uzva ortak

²⁷⁰ Tirmizi, *Birr*, 16.

²⁷¹ Pekcan, *a.g.m.*, s. 73; Heysemî, VIII, 187.

²⁷² Müslim, *Cennet*, 63.

olmaya, acıyı paylaşmaya çağırırlar.”²⁷³ Peygamberimiz İslam toplumunun bir vücuda benzediğini, bunun da öncelikle aralarındaki sevgi, şefkat ve merhamette kendisini göstermesi gerektiğini bizlere bildirmiştir. Rasulullah (SAV)’ın örnek ahlâkıyla davranışlarına yön veren müminler, birbirlerine karşı merhametli olmalıdırlar.

Çocuklara merhamet etmenin önemi konusunda Peygamberimiz şöyle buyurmuşlardır: “Küçüklerimize (çocuklarımıza) merhamet etmeyen bizden değildir.”²⁷⁴ Burada Peygamberimizin özellikle çocuklara merhametli olmayı emretmesi, en çok onların bu duyguya ihtiyacı olması bakımından önem arz etmektedir.

“Güçsüzlere merhamet edenlere Rahman olan Allah da merhamet eder.”²⁷⁵ Hadis-i şerifinde merhamet edilmesi tavsiye edilen bir diğer grup güçsüzlerdir. Güçsüzlere merhamet etmenin de insanın, Allah’ın merhametine nail olmasına vesile olacağı bizlere bildirilmiştir.

Hız. Peygamber’in dilinde ifadesini bulduğu şekliyle insanı insan yapan en önemli değerlerden birisi olduğu görülen merhamet, onu hemcinsleri ve diğer canlılar karşısında duyarlı olmaya, anlayışlı davranmaya ve yardım etmeye sevk eden yufka yüreklilik ve gönül zenginliğinin adı olmaktadır. Yine hadislerden anladığımız kadarıyla merhamet duygusu, Allah Teâlâ’nın rahman ve rahîm isimlerinin bir tecellisi ve insanlığa Rahman’ın bir lütfu olduğu kadar, aynı zamanda eğitimi yapılan ve öğrenilebilen bir duygudur.²⁷⁶ Yukarıda merhamet kelimesinin geçtiği bazı hadisleri sunmaya ve bu kavramı daha iyi anlamlandırmaya çalıştık. Peygamberimizin merhamet örneğini ihtiva eden hadislere ise ilgili bölümde ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

²⁷³ Buhari, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

²⁷⁴ Tirmizi, Birr, 15.

²⁷⁵ Ebû Dâvud Edeb, 58; Tirmizi, Birr, 16.

²⁷⁶ Özpınar, *a.g.m.*, s. 222.

İKİNCİ BÖLÜM: YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve çalışma grubu, veri toplama aracı ve veri toplama süreci ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın modeli, 4-6 yaş dönemi çocuklarının gelişim özelliklerinin, bu dönemdeki çocuklara merhamet eğitiminin etkili bir şekilde nasıl verilmesi gerektiğinin ve merhamet eğitimi üzerine yapılan etkinlikler sonucunda onların görüş ve düşüncelerinin incelenmesine yönelik betimsel bir araştırmadır.

Bilgi toplamada literatür tarama yöntemi ve görüşme tekniği kullanılmıştır. Yapılan görüşmelerde, Yediler Selmani Kur'an Kursu'nda eğitim gören, 4-6 yaş aralığındaki 18 çocuğa görüşme tekniği ile sohbet tarzında her etkinlikle ilgili önceden hazırlanan sorular sorulmuş ve verilen cevaplar sırasıyla düzenlenmiştir. Çocuklardan gelen cevaplar doğrultusunda değerlendirmeler yapılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

2.2. Evren ve Çalışma Grubu

Araştırmamızın evrenini zekâ düzeylerinin normal seviyede olduğunu varsaydığımız farklı sosyo-kültürel düzeylere sahip 4-6 yaş grubu çocuklar oluşturmaktadır.

Araştırmamızın çalışma grubunu Konya ilinin Karatay ilçesine bağlı Yediler Selmani Kur'an Kursu'nda eğitim gören 4 yaş grubundan 2, 5 yaş grubundan 7, 6 yaş grubundan 9 çocuk olmak üzere seçilen 18 çocuk oluşturmaktadır. Çocukların yaşlarının listesi aşağıdaki gibidir:

Çocuğun Adı	Yaşı
İclal	6
Ertuğrul	6
Beyza	5
Ahmet	5
Sait	6
Ahmet Efe	6
Mevlüt	6

Nevzat	5
Belinay	6
Eslem Rana	5
Esmâ	4
Fatma Zehra	6
Hatice	6
Emine Yağmur	5
Tülay	5
Zeynep	6
Selahattin Eren	5
Muhammed	4

Tablo-1: Araştırmanın evrenini oluşturan çocukların yaşlarının listesi

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmamızın konusu ile ilgili gerekli bilgilerin elde edilebilmesi için literatür tarama yöntemi kullanılmış olup; eğitim, çocuk eğitimi, ahlak eğitimi, din eğitimi alanındaki kitap, makale ve tezlerden toplanan veriler doğrultusunda oluşturulmuştur. Elde edilen veriler çerçevesinde din eğitiminde çocuğa merhamet kavramının nasıl kazandırılacağı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Ayrıca araştırmamızda merhamet kavramının dini boyutunu teşkil eden ayetlere, hadislere ve konuyla ilgili diğer kaynaklara elden geldiğince müracaat edilmiştir.

Araştırmamızın teorik bilgiler çerçevesiyle sınırlı kalmaması ve somut örnekler ortaya koyabilmek adına nitel bir çalışma olarak görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme yöntemi, araştırmacının, bilgi almak ve verileri toplamak istediği kişilere sorular sorup cevaplar alması ve bunları görüşme formu üzerine işaretlemesi veya yazmasıdır.²⁷⁷ Görüşme, bilgi alınacak kişilerle karşılıklı konuşma şeklinde yapılır. Yüz yüze bir ilişkiye dayanması, verilerin elde edilmesinde açıklık ve kesinlik kazandırır.²⁷⁸

²⁷⁷ İbrahim Arslanoğlu, *Bilimsel Yöntem ve Araştırma Teknikleri*, 1.b., Ankara, Gazi Kitabevi, 2016, s. 100.

²⁷⁸ Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, 9.b., İstanbul, Güzem Can Yay., 2003, s. 37.

Görüşme yönteminin; yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış, yapılandırılmamış ve odak grup görüşmesi şeklinde farklı görüşme teknikleri vardır.²⁷⁹ Bu araştırmada yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Merhamet eğitimi ile ilgili yapılan etkinliklerle ilgili, araştırmacı tarafından yapılandırılmış sorular oluşturulmuştur. Her etkinlik için çocuklara ayrı ayrı sorular sorulmuş, cevapları aynen not edilmiştir. Katılımcıların sorulara verdikleri her bir cevap, araştırmacı tarafından ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

2.4. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın birinci bölümünü meydana getiren kavramsal çerçeve oluşturulurken, merhamet eğitimine katkı sağlayacağı düşünülen konulardaki kaynaklar taranmış ve gerekli görülen bilgiler aktarılacak üzere seçilmiştir. Kaynak taraması sürerken aynı zaman diliminde çocuklar için yapılacak olan merhamet eğitimi etkinlikleri planlanmıştır. Hazırlanan etkinlikler, belirli aralıklarla uygulanmış ve her bir etkinliğin hemen arkasından bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Çocuklarla yapılan görüşmeler, cevaplarında birbirinden etkilenme ihtimali göz önünde bulundurularak, bireysel olarak yapılmıştır. Aynı zamanda görüşmeler rahat bir ortamda, doğal akışı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Çocuklara açık uçlu sorular sorulmuş, serbestçe, hiçbir kısıtlama olmadan cevap verebilmeleri sağlanmıştır. Çocukların cevap verirken konuyla bağlantılı olmayan fakat o anda anlatmak istedikleri tüm beyanları dinlenmiştir. Görüşmelerin tamamı sohbet tarzında geçmiştir. Daha sonra tüm cevaplar maddeler halinde düzenlenerek etkinliklerin değerlendirme bölümlerinde aktarılmıştır.

²⁷⁹ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 6.b., Ankara, Seçkin Yay., 2008, s. 120.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 4-6 YAŞ DÖNEMİ ÇOCUKLARDA MERHAMET EĞİTİMİ

3.1. Merhamet Eğitimi Nedir?

Merhamet ve eğitim kelimelerinden hareketle merhamet eğitimi geniş ve dar anlamlarda tanımlanabilir. Geniş anlamda merhamet eğitimi; “bütün sosyal süreçlerde bireyin, acıma ve yardım etme duygusuyla hem insanlara hem de tüm yaratılmışlara sevgi ile yaklaşması, onları kötülüklerden koruma ve kurtarması, zor durumlarında yardım etmesi, bağışta bulunması, affetmesi gibi iyi huy ve davranışları kazanması için gerekli bilgi ve becerilerle donatılması”dır. Dar anlamda; “seçilmiş ve kontrollü bir çevrenin etkisi altında bireyin, acıma ve yardım etme duygusuyla, hem insanlara hem de tüm yaratılmışlara sevgi ile yaklaşması, onları kötülüklerden koruma ve kurtarması, zor durumlarında yardım etmesi, bağışta bulunması, affetmesi gibi iyi huy ve davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkiler dizgesi/süreci”dir.²⁸⁰ Bizim çalışmamızda merhamet eğitimi, erken çocukluk dönemini kapsadığı için dar anlamıyla ele alınmıştır.

Merhamet eğitimi, kalbin katılığı, kasvetini, kabalığını ortadan kaldıran bir eğitimidir. Merhamet eğitimi kalbin pasını silen, üzerindeki lekeleri izale eden, ilahî rahmet ile arasındaki kilidi açan, her türlü perdeyi, kılıfı kaldıran bir eğitimidir. Merhamet eğitimi, eşyaya ve kâinata kalp gözü ile bakmayı sağlayan, kalpleri kin, öfke, intikam, şehvet, ihtiras gibi hastalıklardan temizleyen bir eğitimidir.²⁸¹ Dolayısıyla toplumsal barış, huzur ve kardeşlik ortamını oluşturmanın yolu, insanların yaratılışında var olan kötü hasletlerden sıyrılarak, sevgi, şefkat ve merhamet duygularını benimsemelerinden geçmektedir. Bu da ancak, uzun vadeli ve kapsamlı bir eğitimle mümkündür.

Merhamet eğitimi ahlaki eğitimin, kişilik eğitiminin, değerler eğitiminin veya karakter eğitiminin alt uğraş alanı olarak değerlendirilebilir. Hatta merkez

²⁸⁰ Recai Doğan, “Merhamet Eğitimi’ (Neliği) Üzerine Bazı Düşünceler”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011)*, Ankara, DİB Yay., 2014, s. 101-102.

²⁸¹ Mehmet Görmez, “İşgal Altındaki Kalpler ve Merhamet Eğitimi”, *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, 1.b., Ankara, DİB Yay., 2011, s. 15.

kavramlardan olarak kavram öğretimi içinde de ele alınabilir. Aynı zamanda merhamet kavramı ile ilgili yapılan tanımlardan hareketle merhametin insanda doğuştan gelen bir duygu olduğu kabul edilirse, merhamet eğitimi bir duygu eğitimidir. Dolayısıyla bu eğitimin, duygu eğitiminin temel süreçlerine göre düzenlenmesi, eğitim felsefesinin veya dinî metinlerin hedeflediği amaçları gerçekleştirmede etkili olabilir.²⁸²

Merhamet eğitimi derken, bilmediğimiz bir şeyi öğrenmekten bahsetmiyoruz. Çünkü merhamet eğitimi sonradan öğrenilecek bir eğitim değil, Yüce Yaraticımızın genlerimize, ruhumuza, kalbimize yerleştirdiği merhameti ortaya çıkaracak bir eğitimidir. Anne karnında Rabbimizin rahmetiyle tanışan, daha sonra annesinin kucağında merhamet eğitimini almaya başlayan çocuk, merhamet kucağından ayrıldıktan sonra da bu eğitimi almaya devam etmelidir. Dolayısıyla merhamet eğitimi ailede başlayıp, örgün eğitimle devam etmesi gereken bir süreçtir.

3.2. Merhamet Eğitiminin Temelleri

Merhamet eğitimi, tamlama şeklinde kullanılarak eğitimin belli bir yönüyle sınırlandırılmış olsa da süreç ve ürün olarak tanımlanıyorsa o zaman dayandığı temellerinin belirlenmesi gerekir. Bu bağlamda, merhamet eğitiminin felsefi, psikolojik, sosyal ve kültürel, tarihi ve dini temellerinden bahsedilebilir.²⁸³

3.2.1. Felsefi Temelleri

Felsefenin uğraş alanları ontoloji, epistemoloji ve aksiyolojidir. Değerlerin kaynağı, niteliği, sınıflaması ve insanlıkla ilişkisi gibi konular aksiyolojinin kapsamındaki konulardan bazılarıdır. Merhametin insanın doğuştan sahip olduğu bir duygu olduğu kadar aynı zamanda evrensel bir değer olması sebebiyle, merhamet eğitiminin aksiyoloji ile yakın bir ilişkisi vardır. Merhamet değerinin kaynağı, oluşumu, değişip değişmeyeceği, evrensel ya da göreceli, öznel ya da nesnel, bireysel ya da toplumsal olup olmadığı ile ilgili soruların cevaplandırılması gerekir.

²⁸² Doğan, *a.g.m.*, s. 106-107.

²⁸³ Doğan, *a.g.m.*, s. 102.

Aksiyolojinin değerler ile ilgili verdiği bilgiler, merhamet eğitiminin felsefi temelini oluşturulmasında önemlidir.²⁸⁴

3.2.2. Psikolojik Temelleri

Psikoloji, genel anlamda insanın davranışlarını ve zihinsel süreçlerini inceleyen bilim dalıdır. Merhamet eğitiminde bireyin bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişim özelliklerinin yakından bilinmesi ve bütün eğitimsel ve sosyal süreçlerde dikkate alınması önemlidir. Çünkü merhamet eğitiminde tüm gelişim aşamalarında bireysel farklılıklar vardır. Dolayısıyla süreçteki bütün etkinliklerin bireyin gelişim özellikleri dikkate alınarak planlanması ve düzenlenmesi gerekir. Psikolojinin alt uğraş alanlarının bireyin gelişimine, öğrenmesine dair verdiği bilgiler, merhamet eğitiminin psikolojik temellerinin oluşturulması açısından önemlidir.²⁸⁵

3.2.3. Sosyal ve Kültürel Temelleri

İnsanın sosyal bir varlık konumuna geçişinde rol oynayan etkenlerden biri de toplumun sahip olduğu değerleri bireye aktarmasıdır. Bu değerler içinde merhametin önemli bir yeri vardır. Tarihsel olarak incelendiğinde merhametin, toplumun sahip olduğu medeniyet tasavvurunun oluşturulmasında ve toplumsal ilişkilerinde merkezi bir öneme sahip olduğu görülecektir. Merhamet, bireyin sosyalleşmesinde önemli bir değişkendir. Dolayısıyla merhamet eğitimi sosyal ve kültürel temelleri olan bir eğitimi ifade eder.²⁸⁶

3.2.4. Tarihî ve Dinî Temelleri

Eğitim tarihi incelendiğinde hem Batı hem Doğu toplumlarının kadim geleneklerinde merhamet değerinin toplum bireyelerine kazandırılmasına önem verildiği görülür. Türk-İslam geleneğinde de merhamet, bireyin yetiştirilme sürecinde önem verilen değerlerden biridir. Örneğin Göktürk ve Uygurlarda merhamet, bireye kazandırılmak istenen toplumun sahip olduğu bilgi ve bilgeliğe önem verme, cesaret, kahramanlık gibi temel değerlerden biri olarak görülür.

²⁸⁴ Doğan, *a.g.m.*, s. 102-103.

²⁸⁵ Doğan, *a.g.m.*, s. 103.

²⁸⁶ Doğan, *a.g.m.*, s. 103-104.

Selçuklu ve Osmanlılarda gerek yaygın gerekse örgün eğitim kurumlarında merhamet değerinin öğretimine ayrı bir değer ve önem verilir.²⁸⁷

İslamî kaynaklar incelendiğinde merhamet kavramına geniş bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Örneğin Tefsir ve Hadis kaynaklarında merhamet kavramının ayrı başlık halinde ele alınması, bu kavramın önemli ölçüde dinî temellerinin bulunduğunu göstermektedir.

3.3. Merhamet Eğitimi Nasıl Olmalıdır?

Merhamet konusunda daha önce değindiğimiz ayet ve hadisler, merhamet duygusunun nasıl geliştirileceğinden çok, merhametin önemi, gerekliliği, merhametli davranışlar, insanların merhametli tutumlarından dolayı karşılaştıkları mükâfat ve ceza ile ilgilidir. Dolayısıyla bu kaynaklardaki örnek ve ipuçlarından hareket ederek merhamet eğitimi konusunda bir çerçeve çizmemiz gerekmektedir.

Merhamet eğitiminin temel koşulu, merhametin kapsamını ve ne tür bir duygu olduğunu belirlemektir. Merhamet, doğuştan gelen sevgi, saygı, acıma, affetme, yardım etme gibi birçok duyguyu içeren geniş ve evrensel bir duygu olduğunu daha önce belirtmiştik. Dişi kuşların bir düşman yaklaştığı zaman yaralı taklidi yaparak düşmanı kendilerine çekerek yavrularını korumaya almaları ve işçi karıncaların, kolonileri tehlikeye girdiği zaman kendi varlıklarını riske atmaları bunun göstergelerindedir.²⁸⁸ Eğitim sürecinde, doğuştan var olan bu duygunun köreltilmemesi, uygun zaman ve şartlarda keşfedilerek geliştirilmesi gerekmektedir. Bunu yaparken de öncelikli olarak çocuğun merhametle muamele görmesi, merhametli olmayı sevmesi ve merhametin önemine inanması gerekir.

Merhamet yönünde çocuklarımızı eğitirken öncelikle kendilerinin sevgiye lâyık ve değerli varlıklar olduğunu hissettirilmelidir. Onların bu dünyadaki var oluşlarının bizim için anlamlı olduğu onlara ifade edilmelidir. Eğer çocuklarımız bu dünyada varlıklarının bir kıymeti olduğu bilgisiyle büyürlerse kendileri de kıymet vermeyi öğreneceklerdir.²⁸⁹

²⁸⁷ Doğan, *a.g.m.*, s. 104.

²⁸⁸ Doğan, *a.g.m.*, s. 108.

²⁸⁹ Sayar, *a.g.m.*, s. 36.

Merhamet eğitiminde bireyin empati yeteneğinin geliştirilmesi önemlidir. Çünkü empatik davranışlar bir yönüyle, karşıdaki kişiyi mutlu etme ve kendini iyi hissetmesini sağlama çabasıdır. Birey altı yaşına kadar duygusal empatiyi, daha sonra da zihinsel empatiyi öğrenir. Merhamet duygusunun, duygusal, zihinsel ve sosyal empati hâline dönüşmesi için uygun eğitim ortamlarının duygusal gelişim evrelerine göre düzenlenmesi gerekir.²⁹⁰ Böylece empati eğitimi, bireyin merhamet eğitimine temel teşkil edecektir.

Bir kişinin merhamet eğitimine ve merhametin bir ahlâk olarak yer etmesine ilk önce kendi nefesine karşı merhametli, şefkatli ve nezaketli olmasıyla başlamak gerekir. Kendisine merhameti olmayanın, başkasına şefkat göstermesi beklenmez. Kişinin nefesine karşı merhametinin en güzel tezahürü, onu şirk, küfür, isyan, günah, zulüm gibi helak edici tehlikelerden uzak tutması; iman, islam, güzel ahlâk, amel, başkalarına yardım gibi güzel vasıflarla mücehhez kılmasıdır.²⁹¹

Kendimizden başlayarak, ailemizden, komşularımızdan, çevremizden, ülkemizden ve dünyadaki her şeyden sorumlu olduğumuz unutulmamalıdır. Merhamet, sorumluluk duygusuna sahip kişilerde gelişen bir duygudur. Bu nedenle eğer çocuklarımıza merhamet eğitimi vermek istiyorsak, onlara yaşlarına uygun sorumluluklar vermeliyiz.²⁹² Yerine getirecekleri bu sorumluluklar, onlarda merhamet duygusunun gelişimine katkı sağlayacaktır.

Merhamet eğitimi kapsamında Osmanlı kültürü de önemli örnekler barındırır. Bu kültürdeki bir kısım insanlar yolda ihtiyaç sahibi birisine rastladıkları zaman parayı kendileri vermeyip yanındaki oğluna: “Oğlum al şu parayı amcana ver” diyerek merhameti uygulamalı olarak öğretmiş oldukları gözlemlenmektedir.

Çocuklarımızı yardıma muhtaç insanların evlerine, huzur evlerine, çocuk esirgeme kurumlarına götürmek de merhamet eğitiminin önemli bir parçasıdır. Bu tür uygulamalar çocukta farkındalık oluşturarak merhamet duygusunun yerleşmesine katkı sağlar. Bu itibarla başkalarının dertleriyle dertlenme, duygularına ortak olma gibi sosyal duyarlılık yönleri geliştirilmiş olur.

²⁹⁰ Doğan, *a.g.m.*, s. 109.

²⁹¹ Özpınar, *a.g.m.*, s. 207-208.

²⁹² Tan, *a.g.m.*, s. 37.

3.4. Merhamet Eğitiminde Hz. Peygamber'in Örneklığı

Merhametlilerin en merhametlisi olan Yüce Allah tarafından gönderilen Hz. Peygamber, birbirlerini sevme ve birbirlerine merhamet etme konusunda tıpkı bir vücuda benzeyen²⁹³ bireyler oluşturmakla görevlendirilmiştir. Onun bu görevini yerine getirirken izlediği yöntemler, belirlediği ilkeler ve merhameti benimsetmek için harcadığı çabalar bizlere merhamet eğitimi konusunda ışık tutmaktadır. Hz. Peygamber'in ilişkilerinin temelinde merhamet duygusunun olduğu görülmektedir. Merhamet eğitiminin en güzel muallimi Peygamberimiz olmuştur. Efendimiz (SAV), şefkat ve merhamet ekseninde bir hayat yaşamış ve ümmetine de bunu tavsiye etmiştir. Onun merhamet örneklığını öğrenmek, anlamak ve günümüze taşımak da bizim görevimizdir. Çalışmamızın bu bölümünde örneklerden bazılarını başlıklar halinde yer verilmiştir.

3.4.1. Peygamberimizin Müminlere Karşı Merhameti

Peygamberimiz ümmetine öyle düşkündür ki, ümmetinin dünyada ve ahirette sıkıntıya düşmesi onu üzer. Nitekim şefkat Peygamberi, müminlere olan merhametinin boyutunu şöyle ifade etmiştir: “Hiç şüphesiz ben size bir babanın evladına olan durumu gibiyim.”²⁹⁴ Hadis-i şeriften de anladığımız üzere Peygamberimizin müminlere merhameti, bir babanın evladına olan merhameti gibidir.

Peygamberimizin ümmetine düşkünlüğü her gece sabahlara kadar ümmeti için dualarla Rabbine yakarmasına sebep olurdu. Nitekim bir gün ellerini kaldırmış, “Allah’ım, ümmetimi koru, ümmetime acı!” diye ağlayarak dua ederken, Yüce Allah, Cebrail’e buyurdu ki: “Ey Cebrail! Gerçi Rabbin her şeyi bilir; ama sen git, Muhammed’e niçin ağladığını sor.” Cebrail geldiğinde, Peygamberimiz ona, ümmeti için ağladığını söyledi. Cebrail, Allah’ın huzuruna dönüp durumu anlattı. Yüce Allah buyurdu ki: “Ey Cebrail, Muhammed’e git ve şunu söyle: Biz seni ümmetin hakkında

²⁹³ Buharî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

²⁹⁴ Ebu Davud, Taharet,4.

hoşnut edeceğiz ve asla üzmeyeceğiz.”²⁹⁵ Buradan anlıyoruz ki rahmet Peygamberimizin müminlere merhameti, kendi nefsinden bile daha önceliklidir.

Her Peygamber geri çevrilmeyecek olan duasını dünyada iken yapmış ve bu hakkını kullanmıştır. Peygamberimiz ise bu hakkını kıyamette ümmetine şefaathetmek üzere ahirete saklamış ve yine ümmetine olan merhametini göstermiştir. Ümmetinin cehenneme gireceğini duyduğu an secdeye kapanıp, “Ümmetim! Ümmetim!” diye yakarışa geçecek, ona “artık başını kaldır! Şefaathet et, şefaathetin kabul edilecek!” deninceye kadar başını yerden kaldırmayacaktır.²⁹⁶ Peygamberimiz şefaathet hakkını, ümmetinin en çok ihtiyacı olan zamana bırakmış ve ümmetine ne kadar düşkün olduğunu göstermiştir.

3.4.2. Peygamberimizin Müşriklere Karşı Merhameti

Peygamberimizin merhameti sadece müminlerle sınırlı kalmamış, inancı, rengi, ırkı, cinsiyeti ve statüsü ne olursa olsun Allah’ın yarattığı bütün mahlûkatı kapsamıştır. Peygamberimizin hayatında müşriklere merhameti konusunda pek çok örnek vardır. Konunun bütünlüğünü bozmamak açısından sadece birkaçına yer verilmiştir.

Allah Resulü hicret esnasında Hz. Ebû Bekir ile birlikte Medine’ye doğru yol alırken Kureyş’in başlarına ödül olarak koyduğu yüz deveye tamah eden Surâka onları yakalamak istemiş ama her teşebbüsünde atının ayakları kuma gömülmüştü. Bu işte ilahî bir koruma olduğunu anlayan Surâka Hz. Peygamber’den bir emân mektubu alarak çekip gitti. Yıllar sonra Surâka Mekke’nin fethinin ardından İslam’ın zaferini görüp Müslüman oldu ve Efendimizin kendisine verdiği emânla birlikte O’nun (SAV) yanına geldi. Allah Resulü, hicrette Surâkâ’nın canına kastetmiş olmasından bahis bile açmadı ve engin merhametiyle, gönülleri meftûn eden şefkatiyle Surâkâ’nın kalbini fethetti.²⁹⁷

Uhud, başta peygamberimiz olmak üzere bütün Müslümanların çok acı çektikleri bir yerdir. Hz. Peygamber (SAV) bu savaşta başta amcası Hz. Hamza olmak üzere birçok Müslümanın şehit edilmesine şahit olmuş, ordusu dağılmış, kendisi

²⁹⁵ Müslim, İman, 346.

²⁹⁶ Buharî, Tevhid, 36; Müslim, İman, 326-327.

²⁹⁷ Ahatlı, *a.g.m.*, s. 184.

de yanağının sarılması, diş etine kılıç saplanması gibi acılara maruz kalmıştır. Fakat tüm bunlara rağmen, sığındığı dağın yamacında ellerini kaldırır ve bütün bunlara neden olan Mekke'li müşrikler hakkında “Allah’ım! Benim halkımı bağışla! Çünkü onlar bilmiyorlar”²⁹⁸ diye dua ederek bizlere merhametin en yüksek derecesini göstermiştir.

Özellikle Taif’te yaşadıkları Hz. Peygamber’i belki en derinden yaralayan eziyet olmuştur. Orada çok ağır hakaretlere maruz kalmıştı. Görevli melek imdadına koşmuştu ve “Ey Muhammed! Kavminin sana ne dediğini Cenâb-ı Hak işitti. Ben Dağlar Meleği’yim. Ne emredersen yapmam için Allah Teâlâ beni sana gönderdi. Ne yapmamı istiyorsun? Eğer dilerse şu iki dağı (Mekke’deki Ebû Kubeys ile karşısındaki Kuaykîân) onların başlarına geçireyim” dedi. O zaman Efendimiz (SAV) şöyle buyurdular: “Hayır, ben Allah Teâlâ’nın onların soylarından sadece kendisine ibadet edecek ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayacak kimseler çıkarmasını dilerim.”²⁹⁹

Görüldüğü üzere Peygamberimiz, kötülük yapan insanlara da merhametle muamele etmemiz konusunda bize örnek olmuştur. Zira bu merhamet sayesinde onların da hidayetine vesile olabilmek söz konusudur.

3.4.3. Peygamberimizin Çocuklara Merhameti

Hz. Peygamber (SAV) “Çocuk, cennet kokusudur”³⁰⁰ buyurmuş ve çocuk sevgisini “Allah’ın rahmeti” olarak nitelendirmiştir. Hz. Peygamber’in hayatına bakıldığında O’nun çocuklara karşı her zaman derin bir sevgi ve şefkat beslediği, onlarla yakından ilgilendiği, selamlaştığı, şakalaştığı, hediyeler verdiği, her fırsatta çocukları kucağına alıp okşadığı, öptüğü görülmektedir.³⁰¹ O’na göre bir insanın merhameti, çocuklara gösterdiği sevgi kadardır.³⁰²

Bir gün hutbede iken Allah Rasulü, konuşmasını kesti, aşağıya indi. Herkes ne oluyor diye bakarken, o torunları Hasan ve Hüseyin’i alıp yukarıya çıkarttı ve yanına oturttu. Bütün ashabına engin merhametinin örnekliğini sunarak dedi ki: “Şu

²⁹⁸ Buhârî, İstîtâbetü’l-mürteddîn, 5; Müslim, Cihâd, 105.

²⁹⁹ Buhârî, Bed’ü’l-halk, 7; Müslim, Cihad, 111.

³⁰⁰ Câmiü’s-sağîr, 2/2285.

³⁰¹ Şahinler, a.g.e., s. 71.

³⁰² Tirmizî, Birr ve Sıla, 12.

iki çocuğun durumlarına baktım yürüyorlar, tökezleyip düşüyorlar, dayanamadım konuşmamı keserek onları kaldırdım.”³⁰³ Merhamet timsali Efendimizin çocuklara verdiği değer konusunda bu misal oldukça etkileyicidir.

Can vermekte olan oğlu İbrahim’i kucığına alıp öptüğü, bu sırada gözlerinden yaşlar boşandığı bildirilmekte ve bu durumu gören Abdurrahman b. Avf’ın, “Siz de mi ağlıyorsunuz Ya Rasûlallah?” demesi üzerine, “Bu ağlayış rahmet ve merhamettendir. Göz ağlar, kalp mahzun olur, fakat biz ancak Rabbimizin hoşnut olacağı şeyi söyleriz. İbrahim! Senden ayrıldığımız için gerçekten mahzunuz”³⁰⁴ cevabını verdiği rivayet edilmektedir.

Hiz. Peygamber’in çocuk sevgisi, sadece kendi çocuklarını ve torunlarını değil, sevgiye muhtaç bütün çocukları kapsıyordu. Buhârî’den gelen bir rivayette, Üsâme b. Zeyd şöyle demiştir: “Rasûlullah beni bir dizine, Hasan b. Ali’yi bir dizine oturtur, sonra ikimizi de bağrına basar ve şöyle derdi: “Allah’ım bunlara merhamet et, çünkü ben bunlara merhametliyim.”³⁰⁵ Hatta gayrimüslim çocuklara da aynı şekilde şefkat ve merhametle yaklaşmıştır. Nitekim Yahudi bir çocuğu göremeyince sormuş, hasta olduğunu öğrenince onu ziyarete giderek teselli etmiş, başını okşamış ve müslüman olmasını sağladıktan sonra Allah’a hamdederek yanından ayrılmıştır.³⁰⁶

Yukarıda zikrettiğimiz ve bunların dışında burada yer veremediğimiz pek çok örnekte, Peygamberimizin çocuklara karşı ayırım gözetmeksizin merhametin en güzel uygulamalarını bize gösterdiği görülmektedir.. Hiz. Peygamber’in çocuklara karşı merhameti ve bu konudaki eğitimi, üzerinde durulması ve örnek alınması gereken önemli bir konudur.

3.4.4. Peygamberimizin Kadınlara Karşı Merhameti

Hiz. Peygamber, toplumun önemli bir kesimini teşkil eden kadınlara şefkat ve merhametle muamele etmiş, müslümanlara da bunu tavsiye etmiştir. Nitekim bir hadisinde: “Kadınlara iyi davranmanızı tavsiye ediyorum; vasiyetimi tutunuz. Zira kadınlar kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri yeri üst

³⁰³ Tirmizî, Menâkıb, 30.

³⁰⁴ Buhârî, Cenâiz, 44.

³⁰⁵ Buhârî, Edeb, 22.

³⁰⁶ Buhârî, Cenâiz, 79; Ebû Dâvud, Cenâiz, 5.

tarafıdır. Eğri kemiği doğrultmaya kalkarsan kırarsın. Kendi hâline bırakırsan, yine eğri kalır. Öyleyse kadınlar hakkındaki tavsiyemi tutunuz³⁰⁷ buyurarak, yaratılışlarını dikkate alan bir anlayışla onlara merhametli davranmayı, kusurlarına tahammül edip sabır göstermeyi tavsiye etmiştir.

Peygamberimiz, kendisi de hanımlarına çok nazik davranır, hiçbir şekilde kalplerini kırmazdı. “Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en iyi şekilde davrananlardır. Ben aranızda ailesine en iyi davranan kişiyim”³⁰⁸ buyurarak bu konuda örnekliğini bizlere göstermektedir. Vefatından sonra da Hz. Hatice’nin uzak akrabalarına bile ikramlarda bulunması³⁰⁹ hanımlarına şefkat ve merhametinin göstergesidir.

Bir rivayette Peygamberimize, eşlerine nasıl davranılması gerektiği sorulduğunda Peygamberimiz: “Yediklerinizden onlara da yediriniz, giydiklerinizden onlara da giydiriniz, onları dövmeiniz ve kötülemeyiniz” buyurarak onlara yol göstermiştir. Hanımlarından bahsederken “Allah’ın emaneti”³¹⁰ olduklarını ifade etmesi, onlara muamelede olması gereken şefkat ve merhametin titizlik boyutunu ifade etmektedir.³¹¹

Bir yolculuk esnasında hanımların yanına giderek onların hallerini sorduktan sonra develeri sevk eden Enceşe isimli görevliye: “Ey Enceşe! Yavaş ol, aman kristalleri kırma!”³¹² diyerek, kadınların itina, nezaket ve merhamet ile davranılması gereken varlıklar olduğunu eşsiz bir lisan ile dile getirmiştir. Nitekim Rasulullah (SAV)’ın bu dünyada en değer verdiği üç şeyden birisi olarak güzel koku ve namazla birlikte kadınları zikretmesi bile, onların hak ve hukuklarının merhamet ve anlayış ekseninde korunması gereken değerler olduğunun peygamberi ifadesi olmaktadır.³¹³ Tüm bu örneklerden, O’nun tüm insanlığı kuşatan merhametinin içinde kadınların önemli bir yerinin olduğu görülmektedir.

³⁰⁷ Buhârî, Nikâh, 80; Müslim, Radâ, 60; Tirmizî, Talak ve Lian, 12.

³⁰⁸ İbn Mâce, Nikâh, 50.

³⁰⁹ Tirmizî, Birr ve Sıla, 70.

³¹⁰ Müslim, Hac, 147. Ebû Dâvud, Menâsik, 56.

³¹¹ Özpınar, *a.g.m.*, s. 211.

³¹² Buhârî, Edeb, 111,116; Müslim, Fedâil,72,73.

³¹³ Özpınar, *a.g.m.*, s. 212.

3.4.5. Peygamberimizin Yetimlere Karşı Merhameti

İslam Peygamberinin, üzerinde titreyerek durduğu ana konuların başında, yetim ve yetim hakları gelmektedir. Çünkü küçüklüğünde anne babalarını kaybeden çocuklar sevgiye, merhamete, eğitime herkesten daha çok muhtaçtırlar. Nitekim Peygamberimiz yetime iyi muamele edilen evi, müslümanlar içinde “en hayırlı ev”; yetime kötü muamele edilen evi ise “en kötü ev” olarak nitelemektedir.³¹⁴ Ümmetini yetimlerle ilgilenmeye teşvik etmektedir.

Peygamberimiz, yetimlere şefkat ve merhametle yaklaşan müminleri müjdeleyerek şöyle buyurmuştur: “Yetimi koruyup kollayan kişi ile ben cennette şu ikisi gibiyiz.” (Aralarını biraz açarak işaret ve orta parmağını göstermiştir).³¹⁵ Başka bir hadis-i şerifte ise: “Bir kimse, müslümanların arasında bulunan bir yetimi alarak yedirip içirmek üzere evine götürürse, affedilmeyecek bir suç işlemediği takdirde, Allah Teâlâ onu mutlaka cennete koyar”³¹⁶ buyurarak yetimi yedirip içirmenin, kişinin cennete girebilmesine vesile olacak kadar önemli bir amel olduğunu bizlere iletmiştir.

Rahmet Peygamberi, yetimlerin şartsız velisi ve sahibiydi.³¹⁷ Onların başını okşamadan geçmezdi. Merhamete en çok ihtiyacı olan çocuk, yetim çocuk olduğunu hatırlatır, onun başını okşayanın elinin değdiği kıllar kadar sevap alacağını söyleyerek buna teşvik ederdi.³¹⁸ Bu konudaki nebevî öğretileri kısaca ifade etmek gerekirse, Rasûl-i Ekrem’in merhamet eğitiminde, yetim başı okşamanın özel bir yeri olduğunu vurgulamak gerekir. Yetim, onun nazarında topluma bir emanettir ve toplumun merhametinin tecelli edeceği en önde gelen varlıktır. Onu haksızlıklardan koruyacak önemli bir unsur, ona gösterilecek merhamettir.³¹⁹ Nitekim kalbinin katılığından şikâyetle çare soran birisine “Eğer kalbinin yumuşamasını istiyorsan fakiri doyur, yetimin başını okşa!” tavsiyesinde bulunmuştur.³²⁰ Yine Hz. Peygamber, yetimin ihtiyaçları için koşuşturmanın, cihat etmekle eşdeğer olduğunu

³¹⁴ İbn-i Mâce, Edeb, 6.

³¹⁵ Buhârî, Edeb, 24; Talak, 14.

³¹⁶ Tirmîzî, Birr, 14/1917.

³¹⁷ Müslim, Cuma, 43; İbn Mâce, Mukaddime, 7.

³¹⁸ İbn Hanbel, Müsned, V, 250.

³¹⁹ Özpınar, *a.g.m.*, s. 215.

³²⁰ İbn Hanbel, Müsned, II, 263, 387.

bildirmiştir.³²¹ Bu sayede Allah Rasûlü, yetime ilgi gösterip merhametli davranıldığı ölçüde Allah katındaki değer ve sevabın artacağı, aynı zamanda merhametli olmayı da öğrenilebileceği gerçeğine işaret etmektedir.³²²

3.4.6. Peygamberimizin Hayvanlara Merhameti

Peygamberimizin engin şefkat ve merhameti hayvanları da kapsıyordu. Onun anlayışına göre can taşıyan ve korunmaya muhtaç olan her şey, şefkat ve merhametle muamele görmeliydi. Hadis-i şerifte, hayvanlara merhametli olmanın bazen bütün günahları affettirecek kadar büyük bir önem taşıdığı şöyle ifade edilmektedir: “Bir adam yolda yürürken susadı, bir kuyu buldu. İçine inip su içti. Yukarı çıktığı zaman dilini çıkarıp susuzluktan toprak yalamakta olan bir köpek gördü. Adam: ‘Zavallı hayvan tıpkı benim gibi susamış’ dedi ve derhal kuyuya indi, ayağındaki pabucunu çıkarıp içine su doldurdu, ağzına alıp yukarıya çıkardı ve köpeğe içirdi. Allah onun bu hareketinden memnun kalıp onu bağışladı.”³²³

Hayvanlara eziyet ve işkence etmenin, insanın cehennemlik olmasına sebep olacağına dair hadisler de vardır. Peygamberimiz bu konuda şöyle buyurmaktadır: “Bir kadın, bir kediyi hapsedip onu yedirmedeği, içirmedeği ve yeryüzünün haşeratından yemesine de müsaade etmeyip ölümüne sebep olduğu için cehenneme girmiştir.”³²⁴ Yine başka bir örnekte Rahmet Peygamberi, dağlanarak yüzüne damga vurulmuş bir merkebin yanından geçti. Bunun üzerine: “Bu hayvanın yüzünü dağlayana Allah lânet etsin!” buyurdu.³²⁵ Burada da hayvanlara eziyet etmenin Allah’ın lânetine uğramaya sebep olduğu belirtilmektedir.

Hiz. Peygamber (SAV) bir keresinde Ensâr’dan bir kimsenin bahçesine uğramış, orada bir deve görmüştü. Deve, Peygamber Efendimizi görünce inledi ve gözlerinden yaşlar aktı. Efendimiz, devenin yanına gitti, kulaklarının arkasını şefkatle okşadı. Deve sakinleşti. Bunun üzerine Hiz. Peygamber: “Bu deve kimindir?” diye sordu. Medineli bir delikanlı yaklaştı ve: “Bu deve benimdir ey Allah’ın Rasûlü!” dedi. Fahr-i Kâinât Efendimiz: “Sana lutfettiği şu hayvan hakkında

³²¹ Tirmîzî, *Birr ve Sıla*, 44.

³²² Özpınar, *a.g.m.*, s. 215.

³²³ Buhârî, *Şüreb*,9; Müslim, *Selâm*, 153.

³²⁴ Buhârî, *Enbiya*,54; Müslim, *Birr*, 135.

³²⁵ Müslim, *Libas*, 107.

Allah'tan korkmuyor musun? O senin, kendisini aç bıraktığını ve çok yordüğünü bana şikayet ediyor.” buyurdu.³²⁶ Görüldüğü üzere Peygamberimiz önce deveyi sakinleştirdi, sonra sahibini uyarıp durumu düzeltmesini istedi.

Yine Efendimizin hayvanlara olan merhametini gösteren bir öğretisi de şöyledir: Adamın biri kaya kuşunun yumurtasını yuvasından almıştı. Zavallı kuş, yumurtasının peşinden çırpınıp duruyordu. Rahmet Peygamberi (SAV), durumu araştırarak bu kuşa kimin rahatsızlık verdiğini sordu. Öğrenince de o anda gördüğü merhamet eksikliğini gidermek için şöyle buyurdu: “Kuşa merhamet için, o yumurtayı yerine bırak.”³²⁷ Yavrularının alınmasından dolayı çırpınan bir kuş için “Bunu üzen kimdir, derhal yavrularını ona veriniz” buyurarak, bir kuşun bile yavrularından ayrılmasına dayanamamış ve merhametini bu şekilde göstermiştir.³²⁸ Rasûl-i Ekrem, hayvanlara işkence yapılmamasını,³²⁹ ateşte yakılmamasını,³³⁰ ve birbirleriyle dövüştürülerek zarar gördürülmemesini³³¹ emretmiştir. Hayvanlara eziyet eden, zarar veren, lüzumsuz yere öldüren ve onların tabii durumlarını değiştirenleri uyararak merhametli olmalarını emretmiştir.³³² Bütün bu örnekler, Allah Rasûlünün hayvanlara olan engin şefkat ve merhametinin göstergeleridir.

3.4.7. Peygamberimizin Çevreye Merhameti

Hız. Peygamber'in örnek yaşantısına baktığımızda, korunması, geliştirilmesi ve iyileştirilmesi başta olmak üzere, onun çevreyle ilişkisinin hep merhamet eksenli olduğunu görmekteyiz. Onun öğretilerinde bütün varlıklara karşı ince, duyarlı, hassas, yufka yürekli ve kısaca merhametli davranmak esastır.³³³ Çevreye duyarlı olmanın, şefkat ve merhametle muamele etmenin insan olmanın bir gereği olduğu gerçeğini bizlere göstermektedir.

Hız. Peygamber, ağaç dikmeyi teşvik etmiş ve ondan istifade edecek her türlü canlıyı dikkate alarak bunun, onu dikene sadaka olacağını söylemiştir.³³⁴ Her canlı

³²⁶ Ebû Dâvûd, Cihâd, 44/2549.

³²⁷ Buhârî, El-Edebü'l-Müfred, 139.

³²⁸ Ebû Dâvûd, Cihad, 112.

³²⁹ Buhârî, Zebaih ve's-Sayd,25; İbn Mâce, Zebâih, 10.

³³⁰ Buhârî, El-Edebü'l-Müfred, 139.

³³¹ Ebû Dâvûd, Cihad, 51.

³³² Özpınar, *a.g.m.*, s. 220.

³³³ Özpınar, *a.g.m.*, s. 219.

³³⁴ Müslim, Müsakat,7.

sahibi varlığın sulanmasından sevap alınacağını buyurmuş,³³⁵ savaş anında dahi ağaçlara zarar verilmemesini, durgun suların³³⁶ ve ağaç altlarının kirletilmemesini emretmişti. İhramlı insanın ot bile koparamayacağını bildirerek, çevreye saygının ve onu korumanın yerine göre bir ibadet olduğunu öğretmiştir.³³⁷

Allah Rasûlü, çevreye karşı merhametle muamelede sevginin de göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamış ve Uhud dağına sevgisini şöyle belirtmiştir: “Uhud bizi seven bir dağdır ve biz de onu severiz.”³³⁸ Cansız varlıklara bile gösterdiği bu merhamet, çevremize hangi gözle bakmamız gereği konusunda bizlere ışık tutmaktadır. Bu konudaki diğer bir rivayet de şöyledir: “Rasûlullah Efendimiz, hutbelerini bir hurma kütüğü üzerinde okurdu. Mescide minber yapılıncaya, kütüğü terk edip minberin üzerinde hutbe okumaya başladılar. O hurma kütüğü de Rasûlullah’ın hicranıyla ağlamaya başladı. Hz. Peygamber kütüğü okşadı, kütük sakinleşti. Eğer o kütüğün yanına gelip teselli etmeseydi kıyamete kadar ağlayacaktı.”³³⁹

Özetle söylemek gerekirse Hz. Peygamber’in, insanların hizmetine verilen canlı, cansız tüm varlıklara merhametle davrandığı görülmektedir. Merhametin salt bir duygu olmaktan öte, yaşanan bir kavram olduğunu bizlere göstermiştir. Rahmet Peygamberinin bizzat yaşayarak bizlere öğrettiği merhamet örnekliğini anlamak ve kendi yaşantımızda uygulamak başlıca görevimiz olmalıdır.

3.5. Merhamet Eğitiminde Etkili Unsurlar

3.5.1. Aile

Aile, içinde insanın bir birey olarak geleceğe hazırlanma sürecinin gerçekleştiği, eşlerin kendi aralarında ve ebeveynle çocuklar arasında yaşanan davranışların şekillendiği, sıcaklık, samimilik ayrıca güven verecek şekilde ilişkilerin

³³⁵ Buhârî, Mezâlim, 23; İbn Mâce, Edeb, 8.

³³⁶ Buhârî, Vudû, 68.

³³⁷ Özpınar, *a.g.m.*, s. 220-221.

³³⁸ Buhârî, cihad, 71; Müslim, Fadâil, 11; Hac, 504.

³³⁹ Buhârî, Menâkıb, 25; Tirmizî, Menâkıb, 6.

kurulduğu, içinde bulunulan toplumsal düzene göre ekonomik etkinliklerin de bir ölçüde yer aldığı toplumsal bir kurumdur.³⁴⁰

Toplumunu meydana getiren en önemli dinamiklerden birisinin aile olduğu bilinen bir gerçektir. Çünkü çocuğun ileride nasıl biri olacağı, büyük oranda ailesinden aldığı terbiyeye bağlıdır. Çocukluk döneminde şahsiyet çizgisinin şekillenmesi, çocuğun gelişiminde ailenin ne kadar önemli olduğunun göstergesidir.³⁴¹ Çocuk, nasıl ki anne ve babasının kalıtım unsurlarını üzerinde taşıyorsa, şahsiyet yönünden de yine onların izlerini taşır.

Eğitimin en iyi gerçekleştirileceği yer ailedir. Birey, ilk dinî ve ahlâkî bilgi ve tutumları ailesinden öğrenir ve öğrenmeler kolay söküle atılamayacak kadar derin bir şekilde yerleşir. Günlük hayatta “huy” dediğimiz karakter vasıflarının pek çoğunun temeli çocuklukta aile vasıtasıyla atılır. Çocuk sadece insanlarla değil, yüce yaratıcıyla ve eşya ile olan ilişkilerinin esasını da burada öğrenir. Cömertlik, cimrilik, temizlik, düzenlilik, sosyallik, merhamet, kıskançlık, paylaşma, doğruluk gibi değer ve alışkanlıkların kazanılması hep çocuklukta eğitime bağlıdır.³⁴² Çocuğun ileride nasıl bir kişiliğe sahip olacağı, büyük oranda küçük yaşlarda aldığı terbiyeye bağlıdır. Kısacası aile, çocuk eğitiminde her zaman ilk sıradaki önemini korumaktadır.

Ailenin önemini daha iyi açıklamak üzere fitrat hadisini tekrar hatırlamakta yarar görüyoruz. Peygamberimiz (SAV) şöyle buyuruyor: “Her çocuk İslam fitratı üzere (Allah’a inanmaya ve İslam dinini kabule eğilimli olarak) doğar. Sonra anne ve babası onu Yahudi, Mecusi veya putperest yapar. Eğer anne ve babası Müslüman iseler, çocuk da Müslüman olur.”³⁴³ Çünkü burada, aile müessesinin etkisi açık bir şekilde ortaya konulmakta ve ailenin çocuk üzerinde, onu İslam dinini kabullenmeye yatkın bir şekilde yaratılmış olmasına rağmen, Hristiyanlaştıracak, Yahudileştirecek kadar söz sahibi olduğu vurgulanmaktadır.³⁴⁴

³⁴⁰ Rahime Beder Şen, “Ailede Anne ve Baba Rollerini”, *Diyanet Aylık Dergi*, S. 195, Yıl:2007, s. 39.

³⁴¹ Bilgili, *a.g.e.*, s. 125.

³⁴² Mehmet Zeki Aydın, “Aile ve Çocuk Eğitiminde Öncelikli İlkeler”, *Çocuk ve Çocukluk Deneme Kitabı Dünyadan Büyüktür Çocuk*, İstanbul, Çocuk Vakfı Yay., 2011, s. 257-258.

³⁴³ Buharî, Cenâiz, 79; Müslim, Kader, 25.

³⁴⁴ Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım*, s. 119-120.

Çocuğun kişiliğinin oluşması ve güçlenmesi için tutarlı bir aile ortamında yetişmesinin gereğini Rousseau şu cümleleriyle ifade etmektedir: “Doğar doğmaz, onu zabt ü rabt altına alınız ve adam oluncaya kadar onu bırakmayınız. Böyle yapmazsanız muvaffak olamazsınız. Hakiki sütüne ana olduğu gibi, hakiki mürebbi de babadır. Ana ile baba sistemleri hususunda birbiriyle anlaşsınlar. Çocuk birinin elinden ötekinin eline geçsin. Mâkul ve mahdud zihinli bir baba tarafından terbiye edilmek, dünyanın en mahir hocası tarafından yetiştirilmekten daha iyidir.”³⁴⁵ Bu itibarla, anne ve babanın çocuğun dinî gelişiminde önemli bir faktör olduğu görülür. Çünkü çocuk zamanın büyük bölümünü onlarla geçirir ve kendisine model olarak seçtiği en önemli kişiler yine anne ve babasıdır.

Çocuklar merhamet duygusuyla büyütülürlerse dünyayı emin bir yer olarak bilirler ve etraflarındaki insanları güvenilir insanlar olarak görürler. Bazı insanlar vardır hayatı hep bir tedirginlik duygusuyla yaşarlar, hep hayatın darbelerinin, insanların darbelerinin nereden geleceklerini düşünürler. İşte bu, çocukluk çağındaki yetişme tarzıyla, anne babalık tarzıyla çok alakalıdır. Eğer anne ve baba bu çocuğa yeterince sevgi, şefkat ve merhamet verebildiyse o çocuk güvenli bir bağlanma dediğimiz bir hâl üzere büyür. Anne ve babasından dünyanın o kadar da korkulacak bir yer olmadığını, dünyanın yerleşilecek, sevilebilecek, insanlara istinat edilebilecek, emniyet edilebilecek bir yer olduğunun bilgisiyle büyür.³⁴⁶ Çevresiyle iletişime geçmeye başladığı andan itibaren de ailesinden aldığı bu eğitimin gereği gibi davranır. Fakat tam aksine ailede merhamet duygusuyla büyütülmeyen çocuklar kendilerini hep tehlike içinde hissettiklerinden merhamet duygusu içinde olmaya yönelemezler.

Erken dönemde merhamet ile yaşayan, çevresindekilerden merhametli davranışlar gören bireylerin daha çok merhametli davranışlar gösterdikleri söylenebilir. Oysa gelişim döneminde ailesinden, merhamet duygusundan çok zalimlik duygularını görerek, bunları beyinde kodlayan bir birey, durup dururken hayvanlara (kedi, köpek ve kuşlar gibi) eziyet edebilmekte, arkadaşının sahip olduğu bir oyuncağı veya devlete ait bir aracı çok rahatlıkla kırıp yakmakta, bundan da

³⁴⁵ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, 20.b., İstanbul, Timaş Yay., 2005, s. 127; Jean Jacques Rousseau, *Emil Yahut Terbiyeye Dair*, s. 258.

³⁴⁶ Sayar, *a.g.m.*, s. 36.

büyük bir patolojik haz almaktadır. Bireyin kazandığı bu davranışları, ileriki hayatında diğer canlılara göstermesinin yanı sıra, bunu zalimce davranışlar ile toplumun diğer fertlerine (ailesine, eşine, çocuklarına, ebeveynine, talebesine vs.) de gösterebilir.³⁴⁷ Dolayısıyla merhamet eğitimi öncelikle ailede başlar, çocuğun gireceği sosyal ortamlara ve buralardan alacağı eğitime göre şekillenir.

Aile içinde, çocuk eğitiminde ilk sırayı anne almaktadır. Çünkü çocuk yetiştirilmesinde annelik içgüdüsünden dolayı kadın, erkekten daha elverişlidir. Çocuğun eğitiminde en önemli görevin annelere ait olduğu hususunda Rousseau şöyle demektedir: “Birinci ve en mühim terbiyenin kadınlara ait olduğu su götürmez. Eğer tabiatın Hâlikı bu terbiyeyi erkeklere tahsis etseydi, onlara çocukları beslemek için süt de ihsan ederdi.”³⁴⁸ Nitekim çocuk merhamet duygusunu ilk önce annesinin karnında tatmakta, daha sonra yine annesinin şefkatli kucağında merhameti hissetmektedir. Şunu da belirtelim ki, çocuğun şahsiyet gelişiminde ve merhamet gibi duyguların kazanılmasında rol model olması sebebiyle baba da büyük önem taşır. Bu yüzden baba da bu konuda üzerine düşen görevi yerine getirmeli ve anneye destek olmalıdır.

Merhamet duygusu, çocuk eğitiminde yalnızca çocukla anne babanın arasındaki ilişkilerde değil; anne babanın kendi aralarındaki ilişkilerde de temel ölçüt olmalıdır. Çocuk sevgi ve merhamet ortamında büyümelidir. Bu iki duygunun olmadığı ortamlar, çocuğun gelişimi açısından olumsuz sonuçlar doğurur. Çocuklara verilecek iyi bir terbiyenin şartı, güzel geçimden hâsıl olacak huzur ortamıdır. Onlara gerginliğin, korku ve hayal kırıklıklarının çok yaşanmadığı, neşe ve mutluluğun yoğun olduğu, kendilerini güven içinde hissettikleri bir ortam sağlanması, öğrenmelerini olumlu yönde etkileyecektir.³⁴⁹ Bu sebeptendir ki, Kur'an'da eşler arasındaki ilişkinin temeli huzur, sevgi ve merhamete dayandırılır.³⁵⁰ Bu güzel hasletlerin olduğu bir ortamda büyüyen çocuk, önce kendisine ve ailesine, daha sonra da çevresindeki tüm canlılara merhametle muamele etmeyi öğrenecektir.

³⁴⁷ Uğur, *a.g.m.*, s. 92-93.

³⁴⁸ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 127; Muhammed Kutub, *Kur'an Araştırmaları*, I. c., s.38.

³⁴⁹ Çoban, *a.g.e.*, s. 187.

³⁵⁰ Rum Suresi, 30/21.

Sonuç olarak aile ortamındaki tüm bireyler çocuğu merhamet konusunda eğitirken, çocukla ve birbirleriyle olan ilişkilerini bu doğrultuda düzenlemelidir. Yüce Allah'ın, çocuğun fitratına yerleştirdiği bu duyguyu açığa çıkarmak ve geliştirmek için gayret göstermelidir. Nitekim çocuk yaratılıştan bu duyguya sahip olduğu halde ailenin yol göstericiliğine ihtiyaç duyar.

3.5.2. Sosyal Çevre

Çocuklarda merhamet değerinin oluşmasında bir diğer önemli etken sosyal çevredir. Sosyal çevre ile kastedilen, çocuğun ailesi dışında etkileşimde olduğu kişilerdir. Akrabaları, arkadaşları, komşuları, öğretmenleri bu grup içinde sayılabilir. Çocuğun yoğunlukla ailede değil, okul ve çevrede sosyalleştiği gözden kaçırılmamalı ve onun sosyalleşmesine katkı sağlayacak çevre konusuna dikkat edilmelidir.³⁵¹ Çünkü çevreye etkileşim içinde olmaya başladığı andan itibaren onlardan etkilenme süreci de başlamış olur.

İnsan yaratılışı gereği hayra da şerre de yönelmeye meyillidir. Bu durumda dış etkenlerin ne kadar önemli rolü olduğunu gösteren şu rivayet örnek verilebilir: Memleketinde çok sayıda kişiyi öldürdüktan sonra iyilerin yaşadığı başka bir yere göç eden ve onlarla birlikte ibadet edip iyilik yapan bir insanın, tekrar memleketine geri dönmesi halinde, kötü insanların yaşadığı yerde yine olumsuz davranışlarda bulunabileceği haber verilmiştir.³⁵² Bu haber sosyal çevrenin fert üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu göstermesi açısından kayda değerdir. Çocuk yakın çevresinden ne görürse onu almaya meyilli olduğu için kötü hareketler teşvik edilmemelidir.³⁵³ İyiliğe yönlendirilip bu doğrultuda çocuğa örnek olunmalıdır.

Çocuk, hayatının ilk yıllarında sadece aile bireyleri değil, çevresindeki diğer insanlarla da iletişim kurar ve onları gözlemler. Bu nedenle yakın çevresindeki insanların çocuğa yaklaşımları ve çocukla geçirdikleri sürenin uzunluğu, çocuğun merhamet değerini öğrenmesi açısından en az ailesi kadar etkili olabilir.

Sosyal çevre içinde çocuğu önemli ölçüde etkileyen oluşumlardan birisi de arkadaşlardır. Arkadaşlık olgusu çocuğun başkasına karşı sempati duymasından

³⁵¹ Çoban, *a.g.e.*, s. 90.

³⁵² Buhari, *Enbiya*, 50; Müslim, *Tövbe*, 46; İbn Mâce, *Diyât*, 2.

³⁵³ Bilgili, *a.g.e.*, s. 122-123.

kaynaklanır ve algı, duygu ve eylem yönünden birlikteliği ve bir arada olma isteğini gerektirir. Çocuk başkasının üzüntüsünü kavrayabilmeli, olayı kendi duygularıyla tartabilmeli ve bu duygularını söz ve eylemi ile dile getirebilmelidir. İşte bütün bunları çocuğa arkadaşlık kazandırır. Yoksa çocuk sadece kendisi ile ilgilenen, kendi derdi ile dertlenen bir kişilik oluşturacak, başkasına ağlayacak veya onun başarılarına sevinecek bir hali olmayacaktır.³⁵⁴ Bu nedenle çocuğun merhamet duygusunun gelişmesi yönünde arkadaşları oldukça etkilidir.

Bilgisayar, televizyon, internet gibi kitle iletişim araçları da çocuğun eğitimini etkileyen önemli unsurlardır. Yapılan araştırmalar yaygın internet kullanan ve zamanının önemli bölümünü bilgisayar karşısında geçiren çocukların sosyal gelişimlerinin gerilediğini göstermektedir. Yine benzeri çalışmalar bilgisayar oyunlarının çocuklarda saldırganlığa sebep olduğunu ortaya koymaktadır.³⁵⁵ Bunun sonucunda da yaratılıştaki var olan şefkat, merhamet duyguları kaybolmakta ve yerini çevresindekilere duyarsız kalma, daha ileri boyutta da kendisine ve çevresine zarar verme gibi davranışlara bırakmaktadır. Bundan dolayı çocuğun bu araçlarla sınırlı şekilde zaman geçirmesi sağlanmalı, aşırı kullanımına engel olunmalıdır.

Merhamet eğitiminde okul öncesi eğitim kurumları da önemli görevler üstlenmektedir. Okul öncesi dönem, çocuğun bireysel özelliklerine ve gelişimine uygun imkânlar sağlayan, onların tüm gelişimlerini toplumun kültürel değerleri ve özellikleri doğrultusunda yönlendiren bir eğitim sürecidir.³⁵⁶ Bu dönemde alınan eğitim, kişinin tüm hayatına etki etmesi yönünden önemlidir. Merhametli çocuklar yetiştirmek için uygun ortamlar sağlanarak, çocuğun seviyesine göre eğitim yapılmalıdır. Çocuğa kazandırılmak istenen merhamet değeri; hikâye, drama ve etkinliklerle desteklenerek sunulmalıdır.

Unutulmamalıdır ki, çocuğun okul öncesi kurumlarda aynı ortamı paylaştığı akranlarının ve öğretmenlerinin tavırlarının, çocuğun gelişimi üzerinde etkisi büyüktür. Merhamet yetisini geliştirmeye buradan başlanır ve daha sonra çevresindeki diğer canlılara karşı da merhametli olması gerektiği bilinci verilmeye

³⁵⁴ Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 214.

³⁵⁵ Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 138.

³⁵⁶ Cihandide, *a.g.e.*, s. 88.

çalışılır. Çocuk buradan elde ettiği kazanımlar sayesinde, çevresindeki insanlarla ve diğer canlılarla ilişkilerini düzenler.

3.6. Merhamet Eğitiminde Rehber İlkeler

3.6.1. Yaşayarak Eğitime (Model Olma) Yaklaşımı

Çocuk eğitimi hususunda en önemli ilke, örnek/model olmaktır. Yaşayarak eğitime, iyi davranış örnekleri göstermenin eğitimde önemli bir yeri vardır. Örnek /model olma derken sadece aile bireylerinin örnek olması anlaşılmalıdır. İlk bebeklik döneminde doğal olarak anne baba gibi aile bireyleriyle yaşayan çocuğun, büyüdükçe çevresi genişleyecektir. Bu nedenle çocuğun çevresinde bol miktarda iyi davranış örnekleri meydana getirmeye dikkat edilmelidir. Aksi halde sözlerle telkin edilmeye çalışılan, davranışlar ile yalanlanmış olur. Çünkü çocuklarda sözlü telkinleri fiil haline dönüştürmekten çok, gördüklerini taklit etme özelliği hâkimdir.³⁵⁷ Dolayısıyla çocukta öğrenmenin ilk basamağı, çevresinde gördüklerini taklit etmesidir.

Çocuğun çevresinden etkilendiği gerçeğini düşündüğümüzde dikkat etmemiz gereken bir diğer önemli husus, çocuğun arkadaşlarını, ona olumlu anlamda model olabilecek çocuklardan seçmeye özen göstermektir. Çünkü çocuk büyüklerinden etkilendiği kadar birlikte vakit geçirdiği akranlarından da etkilenebilmektedir. Bilindiği üzere Kur'an alfabesinin baş tarafında Elif harfi vardır ki, dikine düz bir harftir, sona yakın da orak gibi eğri Lâm harfi vardır. İkisini birleştirdiğimiz zaman Lâmelif meydana gelir ki her iki harf de burada eğridir. Yani eğri olan Lâm, aslında doğru olan Elifi eğdiği gibi, doğru ve temiz ahlâklı bir çocuğun ahlâkı ve terbiyesi noksan bir çocukla arkadaş olması, terbiyeli olan çocuğun ahlâkını bozar. Zira kalp çok hassas bir ayna gibidir ki, karşısındakinin hâl ve vaziyetini derhal çeker.³⁵⁸ Bu sebeple çocukların kendilerine olumlu yönde model olabilecek, terbiyeli ve güzel ahlâklı arkadaşlarıyla vakit geçirmesini sağlamak, onun eğitimi açısından büyük öneme sahiptir.

Kuran-ı Kerim'in eğitim metotlarından biri de insanlara bazı şeyleri öğretirken onlara davranış örnekleri sunmasıdır. İnsanları söz ile etkilemekten çok,

³⁵⁷ Mehmet Zeki Aydın, *a.g.m.*, s. 259-260.

³⁵⁸ Osman Karabulut, *İslâm'da Çocuk Terbiyesi*, 4.b., Konya, Uysal Kitabevi, 1993, s. 77-78.

yaşayarak etkilemenin önemine dikkat çeker. Nitekim Yüce Allah, Bakara Suresinde bu gerçeğe şöyle temas etmektedir: “Siz Kitab’ı (Tevrat’ı) okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?”³⁵⁹ Başka bir ayet-i kerimede ise şöyle buyurulmaktadır: “Ailene namazı emret ve kendin de ona devam et.”³⁶⁰ Ayetlerden hareketle; kişinin yapılmasını istediği davranışı, önce kendisi yaparak örnek olması gerektiği sonucu çıkarılmaktadır.

Peygamberimizin örnek hayatına bakıldığında çocuk eğitiminde, yaşayarak eğitime ve örnek olma anlamında pek çok örnek karşımıza çıkar. Bir rivayette sahabelerden Abdullah İbni Âmir der ki: Bir gün Resul-i Ekrem (SAV) bize gelmişti. O zamanlar henüz çocuktum. Oynamak için sokağa çıkmıştım. Annem:

— “Abdullah! Buraya gel. Bak, sana ne vereceğim!” diye beni çağırınca Peygamber efendimiz anneme:

— “Ona ne verecektin?” diye sordu. Annem de:

— “Bir hurma verecektim.” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber anneme şunu söyledi:

— “Eğer çocuğa bir şey vermeseydin senin hakkında, ‘Bir yalan söyledi’ diye yazılacaktı”³⁶¹

Burada eğer anne, bir şey vermek üzere çocuğuna söz verip sonra da verdiği sözü yerine getirmese çocuk da aynı şekilde davranarak çevresindekileri aldatacaktır. Çünkü çocuk, yapılan davranışın doğruluğunu veya yanlışlığını sorgulamadan aynen taklit eder. Bu bağlamda anne, baba ve çocuğun üzerinde etki eden diğer bireylerin, çocuklar tarafından takipte olduklarının bilinciyle dikkatli davranmaları gerekir. Zira çocuk terbiyesinde öğretebilmenin yolu anlatmaktan değil, yaşamaktan geçer. Anne baba ve eğitimciler çocuğa kazandırmak istedikleri

³⁵⁹ Bakara Suresi, 2/44.

³⁶⁰ Tâhâ Suresi, 20/132.

³⁶¹ Ebû Davud, Edeb, 80.

olumlu hasletlerin anlatıcısı değil, yaşayıcısı olur. Öğütlerini kal diliyle değil, hal diliyle vermeye çalışır.³⁶²

İmam Gazalî³⁶³ hazretleri ile bal yiyen çocuk hadisesi, yaşayarak eğitmenin tesiri bakımından bize ışık tutmaktadır. Menkıbe odur ki,³⁶⁴ bir baba oğlunun gereğinden fazla bal yemesinden şikâyetçidir. Zira artık bu durum bir hastalığa dönüşmüştür. Çocuğunu bu alışkanlıktan kurtarmak için İmam Gazalî hazretlerinin yolunu tutar. Amacı, Hazretin, çocuğu için nasihatte bulunmasını istemektir.

Baba ve oğlu İmam Gazalî'n huzuruna çıkarlar ve dertlerini arz ederler. Allah dostu, önce çocuğa sonra babasına uzun uzun bakar ve 40 gün sonra huzura gelmelerini söyler. Çocuk için tesirli duayı 40 gün sonra yapacağını da sözlerine ekler.

Aradan 40 gün geçer. Baba, İmam hazretlerinin edeceği duayı merak ederek oğlunu kaptığı gibi huzura kabulünü arz eder. İmam Gazalî önce babaya sonra çocuğa baktıktan sonra; “Oğul, bal yemeyi bırak” der. İmamın bu cümlesi babayı şok etmiştir. Nitekim bu cümleyi söylemesi için mi 40 gün beklemişlerdir? Merakına yenik düşen baba İmam Gazalî’ye bekledikleri 40 günün hikmetini sorar:

“Hoca Efendi, bu cümleyi 40 gün önce de söyleyebilirdiniz. Neden bizi beklettiniz?” der.

İmam Gazalî, bu sorunun cevabını asırlara örnek olacak bir levha misali bizlere miras bırakır:

“40 gün önce bal yemiştim. Bal yediğim halde çocuğa bal yeme deseydim tesirli olmazdı. Balın vücudumdan atılması için 40 gün istedim. Bu sürede hiç bal yemedim. Böylelikle çocuğa bal yememesini tavsiye edebildim.” İmam Gazalî'nin bu hassasiyeti, babasının her türlü uğraşına rağmen baldan vazgeçiremediği çocuğunda tesirli olmuş, İmam'ın tek bir cümlesiyle küçük çocuk bal yemekten vazgeçmiştir.

³⁶² Hatice Kübra Tongar, *Fıtrat Pedagojisi*, 10.b., İstanbul, Hayykitap, 2017, s. 23.

³⁶³ Tongar'ın eserinde bu isim “İmam Gazalî” şeklinde geçmektedir. Fakat pek çok yerde, anonim kaynaklarda “İmam Azam Ebu Hanife” olarak geçmektedir.

³⁶⁴ Tongar, *a.g.e.*, s. 35-36.

Bir anne çocuğunu giydirip okula hazırlarken şöyle diyordu: “Sakin pis çocuklarla arkadaşlık yapma. Unutma, sen kültürlü ve eğitilmiş bir ailenin çocuğusun.” Bir gün kapının zili çaldı. Çocuk koşarak kapıyı açtı. Kapıda yaşlı bir kadın duruyordu. “Açım. Allah rızası için bir ekmek parası” diye yalvardı. Çocuk geriye döndü. “Anne, dedi, yaşlı bir teyze ekmek parası istiyor.” Kadın sinirle kapıya yöneldi. “Dış kapıdaki ‘dilenciler giremez’ yazısını okumadın mı? Çabuk, polis çağırmadan git! Kim bilir bankada kaç milyar paran vardır” diye bağırdı. Yaşlı kadın inleyerek: “Allah’tan kork, ben yaşlı, hasta ve fakir bir insanım...” dedi. Fakat daha sözünü bitirmeden evin hanımı kapıyı yaşlı kadının yüzüne kapattı. Çocuk annesinin yaşlı kadına karşı gösterdiği davranışa üzülmüştü. Ancak bir taraftan da düşünmeden edemiyordu: “Ya annemin dediği gibi kadının bankada çok parası varsa?..” Bu hikâyeyi “Çocuğu Öğitmenin Kötü Yolları” isimli kitabında anlatan C.G. Salzman diyor ki: “Bu çocuk zamanla büyüdü anne oldu. Onu bir fakire yardım ederken hiç gören olmadı.”³⁶⁵ Nitekim çocuğun bu duygudan yoksun yetişmesinde, annesini örnek almasının etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Anne ve babanın çocuğa model olmasının gerekliliğinin yanında öğretmenlerin model olması da çocuğun gelişimi açısından önemlidir. Çünkü çocuk anaokulu vb. kurumlara başladığı yaşlardan itibaren öğretmeniyle vakit geçirmeye başlamaktadır. Hatta bazı durumlarda günün büyük kısmını anne ve babasından daha çok eğitimcilerle geçirmektedir. Her öğretmen, kendi inancını, samimiyetini, heyecanını, duygularını, özet olarak kendi ruhunu öğrencilerine aşılar. Mesela sinirli bir öğretmenin etrafındaki öğrenciler de sinirli davranışlar gösterirler. Çocuklar, sözlü iletişimden çok, sözsüz iletişim ile ve modellerle aynileşerek kendilerine hayat tarzı kurarlar.³⁶⁶ Eğitimcilerin bu hususu göz önünde bulundurmaları çocuk üzerinde olumlu etkiler bırakarak kişiliğine etki edecektir.

Bir insanı anlayabilmek için onun birlikte yaşadığı insanlara karşı tutumunun incelenmesi gerektiğini söyleyen Alfred Adler, ilk çocukluk dönemine dikkat çeker. Ona göre yetişkinlikte görülen bazı davranışlar çocuklukta izlenimlerin bir yansımasıdır. Bu sebeple küçüklükte oluşan şahsiyet ve karakterin daha sonraki

³⁶⁵ Çankırılı, *a.g.e.*, s. 90.

³⁶⁶ Hasan Mahmut Çamdibi, *Güzel Ahlâk ve İnsan İlişkileri*, 2.b., İstanbul, Çamlıca Yay., 2014, s. 13-14.

dönemlerde değişikliğe uğraması son derece güçtür.³⁶⁷ Burada büyüklere düşen en önemli vazife, çocuklara iyi örnek olmaları ve bu yönde rehberlik etmeleridir. Çünkü çocuklar yetişkinlerde gördüklerini olduğu gibi aktarma eğilimindedir. Taklit ettiklerini de zamanla benimseyerek alışkanlık haline getirebilirler.³⁶⁸

Çocukluk döneminde merhamet eğitiminde, çocuğun çevresindekilere öykündüğü dikkate alınarak bu süreçlerde etkili olan tüm değişkenlerin tutum ve davranışlarıyla çocuğa örneklik etmeleri gerekir. Dolayısıyla çocuktaki merhamet duygusunu ortaya çıkaracak ve bu duyguyu geliştirecek örnekler sergilenmelidir.³⁶⁹ Ebeveynler ve eğitimciler ihtiyaç sahiplerini gözetmek, yaşlı bir büyüğe yardım etmek, yaralı bir kuşu tedavi etmek ya da sokakta acıkan bir hayvana yiyecek vermek gibi davranışlarıyla çocuğun merhamet duygusunu geliştirebilirler. Bu bağlamda, çocuğun öğrenme tarzları göz önünde bulundurularak bu duyguyu geliştirecek ve onlara model oluşturacak hikâye, masal ve tarihi şahsiyetlerin yaşamlarında merhametle ilgili örneklerden yararlanılabilir.

Merhamet duygusunu yaşayarak eğitime metoduyla kazandırmak açısından değineceğimiz bir diğer önemli husus, yapılan yardım davranışlarına çocukların dâhil edilmesidir. Örneğin yolda ihtiyaç sahibi birisini gördükleri zaman anne ve babanın kendileri para vermek yerine, parayı çocuğa verip, “yavrum al şu parayı amcana ver” veya “al şu parayı teyzene ver” diyerek onun bu duyguyu yaşamasına imkan sağlanmalıdır. Aynı şekilde sokakta aç bir hayvana yiyecek verilmek istendiğinde bunun çocuk tarafından yapılmasını sağlamak, insan dışındaki diğer varlıklara da merhametli olunması gerektiğini öğretmek açısından önemli katkı sağlayacaktır. İhtiyacı olan çocuklara kendi kıyafetlerinden seçip kendisinin hediye etmesine imkan sağlamak, komşulara ikramda bulunurken bunu çocukla göndermek, çocuğun bu duyguları bizzat yaşayarak öğrenmesine vesile olacaktır. Dolayısıyla bu davranış örnekleri çoğaltılmalı, çocuğun da bu davranışların içinde olması için ortamlar oluşturulmalıdır.

³⁶⁷ Alfred Adler, *İnsan Tanıma Sanatı*, Çev. Şelale Başar, İstanbul, Dergâh Yay, 1997, s. 13-16.

³⁶⁸ Bilgili, *a.g.e.*, s. 70.

³⁶⁹ Doğan, *a.g.m.*, s. 110.

Model olma konusunda çocuğa etki eden bireylerin dikkat etmeleri gereken nokta, çocuğa kazandırmak istedikleri davranış hususunda sürekli telkinde bulunmak yerine, kendileri bu davranışı çocuğun önünde yaparak farkındalık oluşturmalarıdır. Örneğin anne ve baba birbirlerine ve büyüklerine karşı saygı ile, küçüklerine de her zaman merhametli davrandığında çocuk bunu hafızasına kaydedecek ve kendi dünyasında taklit edecektir. Tam tersine yalan söyleyen, sözünde durmayan, saygı ve sevgi göstermeyen anne ve babanın çocuğundan bu davranışları beklemesi, çocukta çelişki meydana getirir ve olumlu yönde tesir etmez. Bu sebeple aile fertlerine ve eğitimcilere, yaşayarak eğitime hususunda önemli görevler düştüğü görülmektedir.

3.6.2. Çocuğa Görelik İlkesi

Sağlıklı bir eğitim faaliyeti için çocuktaki gelişim sürecinin, ayrıntıları ile birlikte ne olduğu ve nasıl cereyan ettiği, gelişmeyi etkileyen faktörlerin, gelişmenin çeşitleri ve ferdi farklılıkların bilinmesi gerekmektedir.³⁷⁰ Çünkü çocuk, içinde bulunduğu gelişim döneminin özelliklerini yaşar. Her dönemin ilgi ve ihtiyaçları birbirinden farklıdır. Anne, baba ve eğitimcilerin bu farklılıkları göz önünde bulundurmaları oldukça önemlidir. Nasıl ki, çiftçi toprağını, heykeltıraş işlediği mermerin cinsini ve özelliğini tanımak zorundaysa, eğitimciler de çocuğu her yönüyle; bütün karışıklığı ve sadeliğiyle tanımak mecburiyetindedir.³⁷¹ Bu öneme binaen biz de çalışmamızın en başında, hedef kitlemiz olan 4, 5 ve 6 yaş dönemindeki çocukların gelişim özelliklerine yer verdik.

Özellikle din eğitimi konusunda, çocuğun psikolojik yapısının çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Rousseau bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: “Çocuk zekâsını çok iyi tanıyan bir zâtın onlara mahsus bir akâid kitabı yazmasını pek isterim.”³⁷² İster ailede, ister okul öncesi eğitim kurumlarında olsun, çocuğun gelişim evreleri dikkate alınmadan yapılan dini eğitim amacına ulaşmadığı gibi, çocukta hatalı dini inanç ve tutumların gelişmesine yol açabilmektedir. Çocuklara dini eğitim verilirken yapılan yanlışlardan biri de yetişkin mantığı ile hareket etmeleridir.

³⁷⁰ Fersahoglu, Mehmed Akif Demir, *a.g.e.*, s. 39.

³⁷¹ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 26; Guy Jacquin, *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*, Çev. M. Toprak, İstanbul, 1976, s. 19.

³⁷² Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 25; J. Jacques Rousseau, *Emil*, Çev. H. Ülken, A. Ülgener, S. Güzey, İstanbul, 1966, s. 243,

Peygamberimiz bir hadisinde: “Çocuğu olan onunla çocuklaşsın.”³⁷³ buyuruyor. Bunun anlamı empatidir, kendini çocuğun yerine koyup onu anlamaya çalışmaktır.³⁷⁴

Çocuğa taklit edeceği davranışları sunarken, bunların onun yapabileceği davranışlar olmasına dikkat edilmelidir. Çünkü çocuğun taklit edebileceği hareketler fizyolojik yapısı ile sınırlıdır. Yapabileceği taklitlerin içinden bile seçimde bulunur. Bu tercihe etki eden şey de onun gelişme yolundaki ihtiyaçlarıdır.³⁷⁵

Eğitimde çocuğa görelilik ilkesini daha iyi anlamak açısından, okul öncesi dönemdeki çocuğun namazı anlayış biçimini değerlendirelim. Çocuk, namazı âdeta bir oyun gibi algılar. Namaz kılan birisini gördüğünde, gelip önüne yatar, sırtına çıkar. Tüm bu çabaları dikkat çekmek içindir. Büyüdükçe, namaz kılanın önünden geçmemeyi öğrenir ve buna dikkat eder. Namaz kılan büyüklerini taklit etmeye başlar, onların yanında namaza durur. Sıkılınca başka şeyle ilgilenir, sonra yine gelip namaza devam eder. Bu yaştaki çocuklara yetişkinler gibi namaz kılmayı öğretmeye çalışmak anlamsız olacaktır. Hatta bu yaklaşım, çocuğu bu ilgisinden ve merakından soğutmaya kadar götürebilir.

Merhamet eğitimi verilirken de çocuğun seviyesini göz önünde bulundurmak gerekir. Çocuktan ileri derecede merhamet göstermesi beklenmemelidir. Örneğin çok sevdiği bir oyuncağını ihtiyacı olan bir çocuğa verebilmek onun için oldukça zordur. Hatta kısa süreliğine paylaşmayı bile reddedebilir. Burada önemli olan çocuğun duygusallığına hitap etmek ve ona sempatik gelecek bir biçimde duygular var etmektir. Olayı çocuk gözüyle görüp yönlendirmek gerektirmektedir.³⁷⁶ Yine okul öncesi dönemi çocuklarının gelişimsel basamaklarını göz önünde bulundurularak onu merhamet duygusu konusunda geliştirecek etkinlikler, dramalar, hikâyeler, çocuk film ve belgeselleri hazırlanabilir.

Merhamet eğitimi sırasında çocukların cinsiyetinin de dikkate alınması önemlidir. Örneğin, erkek çocuklar fiziksel beceri gerektiren durumlarda daha kolay empati yapabilirken, kız çocukları ise psikolojik desteğe önem verirler. Örneğin,

³⁷³ Câmîü’s-sağîr, 8975.

³⁷⁴ Çankırlı, *a.g.e.*, s. 10-11.

³⁷⁵ Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 90-91; C. Savard, *Çağdaş Pedagojiden Seçmeler*, s. 65.

³⁷⁶ Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 225.

küçük bir erkek çocuğu arkadaşına bisiklete binmeyi öğretirken, bir kız çocuğu ise üzülen arkadaşını teselli etmeye çalışması bunun göstergesi sayılabilir. Aslında her ikisinin davranışı kendi kimliklerinin bir gereğidir.³⁷⁷

3.6.3. Sevgi ve Şefkatle Yaklaşmanın Önemi

Sevgi, herhangi bir şeye, bir kişiye, bir objeye karşı ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten hoşlanma duygusudur. Merhametin temelinde de sevgi vardır. Sevgi tüm olumlu, güzel davranışlarda insanı harekete geçiren bir kaynaktır. Sevgi insanı sevdiğine yaklaştırır. İnsanın yardımlaşma, dayanışma ve merhamet duygularını artırır. İnsan sevdiğini şefkatle, merhametle sarar, korur. Onun acısını dindirme, ihtiyacını giderme çabası içinde olur.³⁷⁸ Sevgi, kişinin bütünlüğünü, bireyselliğini yitirmeden diğer insanlar ve varlıklarla birleşmesidir. Sevgi sayesinde insan kendi yalnızlığından kurtulur ve diğer insanlarla eşit iletişime geçer, birlik ve bütünlük tecrübesini yaşar.³⁷⁹

Çocuğun, dünyaya gözünü açtığı andan itibaren en çok muhtaç olduğu şey sevgidir. Çünkü onun maddî beslenmesinde anne sütü ne kadar gerekliyse, manevî beslenmesinde de sevgi o kadar önemlidir. Özellikle Allah-kul ilişkisi açısından sevginin yeri oldukça önemlidir.³⁸⁰ Aynı doğrultuda anne baba ve eğitimci ile çocuk arasındaki ilişkinin temeli de sevgiye dayanmalıdır. Sevgiden çok korku üzerine kurulan bir eğitim, beklenen sonuçlara ulaşmamıza engeldir.

Çocukta ilk ortaya çıkan duygular sevgi, güven, ümit ve bağlanma duygularıdır. Korku ve endişe daha sonra gelişir. Hatta korku ve endişenin ortaya çıkması genellikle yanlış eğitim sonucunda olur. Bu en büyük nimete, onun doğasına uygun olarak yoğun sevgi ve şefkat tezahürleri ile yaklaşmak, eğitimde en verimli metottur.³⁸¹ Nitelikli bir sevginin taşınması gereken özellikler şöyle sıralanmaktadır:³⁸²

- Sevgi sürekli olmalıdır.

³⁷⁷ Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili*, 7.b., İstanbul, Timaş Yay., 2008, s. 100.

³⁷⁸ Peker, *a.g.m.*, s. 337.

³⁷⁹ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*, s. 15.

³⁸⁰ Fersahoğlu, Akif Demir, *a.g.e.*, s. 76.

³⁸¹ Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 50.

³⁸² Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 53.

- Sevgi kaynağı olan anne figürü bir, en fazla iki kişi olmalıdır.
- Sevgide miktar değil, tutumun kalitesi önemlidir.

Sevgi, diğer duygularımızın da anası durumundadır. Çoğu duygularımız, ya doğrudan, ya dolaylı olarak sevgiden beslenmektedir. Mesela sevgi olmadan, güven, bağlanma, merhamet duyguları gelişmez. Demek oluyor ki duygularımızın pek çoğu motivasyonunu sevgiden almaktadır.³⁸³ Sevgi, merhamet duygusunun da kaynağıdır. Çünkü sevgi olmadan merhametin varlığından da bahsedemeyiz. Nitekim Rum suresinde de sevgi, merhametten önce gelmektedir: “Aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir.”³⁸⁴

Çocuğa sevgiyle yaklaşma açısından Kur’an’a bakıldığında pek çok ayet-i kerimede babanın çocuklarına hitap tarzının, şefkat ve merhamet ifadesi olan “Yavrucuğum, Oğulcuğum” şeklinde olduğunu görürüz.³⁸⁵ Aynı yaklaşım hadislerde de karşımıza çıkmaktadır. Bir defasında, Ensar’dan birisinin sahibi bulunduğu hurma ağaçlarını taşıyan Râfi’ b. Amr’ı, bahçe sahibi yakalayıp Hz. Peygamber’in huzuruna getirmişti. “Yavrucuğum, ağaçları niçin taşıyorsun?” diye soran Hz. Peygamber’e Râfi’, “Aç idim Yâ Rasulallah, karnımı doyurmak için taşıdım” cevabını verince, “Bir daha ağaçları taşıma yavrum, altına düşenleri alıp ye!” buyurmuş, sonra da Râfi’nin başını okşayarak, “Allah’ım, bu yavrunun karnını sen doyur” diyerek duada bulunmuştu.³⁸⁶ Çocuğa yaptığı hatadan dolayı kızmamış, önce sebebini sorup daha sonra yumuşaklıkla uyarmış ve ona alternatif sunmuş, en sonunda ise çocuğa dua etmiştir. Böyle bir durumda çocuklara nasıl davranılması gerektiği konusunda bize rehberlik etmiştir.

Hz. Peygamber imanı sevgiye dayandırmıştır. “Allah’a yemin ederim ki, iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız”³⁸⁷ buyurmuştur. Bu hadis-i şeriften hareketle sevgi, imanın bir gereğidir. Peygamberimiz ayırım gözetmeden tüm çocuklara sevgi ve şefkatle muamele

³⁸³ Fersahoğlu, Akif Demir, *a.g.e.*, s. 76.

³⁸⁴ Rum Suresi, 30/21.

³⁸⁵ Hud Suresi, 11/42; Yusuf Suresi, 12/5; Lokman Suresi, 31/13, 16, 17; Saffât Suresi, 37/102; Yusuf Suresi, 12/4,100; Meryem Suresi, 19/42, 43, 44, 45.

³⁸⁶ İbn Mâce, Ticârât, 67.

³⁸⁷ Müslim, Sahih, İman, 93.

etmiştir. Ebu Umeyr ismindeki çocuğa rastladığında serçesini sorar;³⁸⁸ Yahudi bir çocuk hastalandığında onu ziyarete gider;³⁸⁹ çocukların yanından geçerken selam verirdi.³⁹⁰

Hz. Ebubekir'in oğlu Abdurrahman, ashabdan birine sormuştur: "Peygamber'in sevgi hakkında ne söylediğini işittin?" Sahabe şöyle cevap vermiştir: "Peygamber'in 'Sevgi verasetle kazanılır' dediğini işittim. Bu söz bana yeter."³⁹¹ Bu hadis-i şerif bize gösteriyor ki; huy, karakter nasıl ki anne babadan ve çevreden çocuklara geçiyorsa, sevgi ve şefkat de aynı şekilde geçmektedir. Büyüklerinden sevgi ve şefkat görmeden büyüyen çocuğun, çevresindekilere rahmet nazarıyla bakması beklenemez.

Çocuğa şefkat, onun başına hoş olmayan bir durumun gelmesini önlemeye çalışmak, böyle bir durumla karşılaştığı zaman, bertaraf edebilmesi için ona yardım etmek³⁹², hoşgörü ve anlayışla onu rahatlatmaktır. Anne babanın ve eğitimcilerin, çocuğun en iyi şekilde yetişmesi için çaba gösterip onu kötülüklerden koruma isteği, şefkat faziletinin yansımalarıdır.

Çocuklara her konuda sevgi ve şefkatle yaklaşılması, İslâmî bir prensip olduğu gibi, pedagojik realiteye de uygundur.³⁹³ İlk çocukluk döneminde çocuğa gösterilen sevgi ve şefkatin çocuğun ruh sağlığını etkilediği bir gerçektir. Yapılan araştırmalar sevgi ortamından mahrum büyüyen çocukların suça meyilli olduklarını göstermiştir. Nitekim yapılan bir çalışmada, kötü davranan anne babanın yanından alınıp başka ailelere verilen çocukların öğrenme düzeylerinin yükseldiği gözlenmiştir.³⁹⁴ Sevgi ve şefkatle büyüyen çocukların dış ve iç gözlemleri, sevgi ve şefkatten mahrum yetişen çocuklara göre daha fazla gelişir.³⁹⁵ Sevgi ve ilgi, uygun beslenme ile tamamlandığında, çocukta zekânın gelişmesini kolaylaştırdığı bilinmektedir.³⁹⁶ Görüldüğü gibi sevgi ve şefkat eksikliği, çocuğun kişilik oluşumunu

³⁸⁸ Buhari, Ezan, 65; Müslim, Salât, 192.

³⁸⁹ Buhari, Edeb, 81.

³⁹⁰ Buhari, Merdâ, 11.

³⁹¹ Buharî, El-Edebü'l-Müfred, I, 53-54.

³⁹² Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 53.

³⁹³ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 175.

³⁹⁴ Bilgili, *a.g.e.*, s. 134-135.

³⁹⁵ Çoban, *a.g.e.*, s. 233; Hasan Mahmut Çamdibi, *Aile İçi İlişkiler ve Aile Rehberliği*, s.132.

³⁹⁶ Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 50.

etkilediği gibi, onun zekâsını, gözlem yeteneğini dahi etkilemektedir. Anne babaların ve eğitimcilerin bu önemli gerçeği göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.

Eğitim sırasında şefkatle, yumuşak bir tutumla, sevgi ve güvenle muhabata yaklaşım, eğitime de öğrenciye de rahatlık kazandırır. Bu rahatlık, tarafların öğrenme-öğretme sürecine keyifle katılımını sağlar. Tam tersi bir durum, yani baskı, dayak, şiddet, korkutma gibi cezalandırıcı davranışlar ise, sevgi ve güven ortamını zedeler veya yok edebilir. Özellikle çocuğa böyle olumsuz tutum takınma, o çocuğun eğitimcisine (anne baba yahut öğretmenine vs...) zamanla kin duymasına, öfke beslemesine bile sebep olabilir. Çocuğun bu yaklaşımı, karşısındaki insanın kendisi hakkında iyi şeyler düşünmediği, iyi duygular beslemediği düşüncesine sürüklenmesinin sonucudur. İnsanlara karşı kalbi merhametle dolu bir eğitimci ise, eğitilen kişi olumsuz tutum ve davranışlar sergilese bile, merhametinden hiçbir eksilme olmayacak şekilde davranabilmeyi becerir. Böylece, öğrencide sempati ve ilgi uyandırarak onu olumsuz tutum ve davranışlardan hızla uzaklaştırıp olumlularına yöneltebilir; olumsuzluklarla daha rahat baş eder, olumlu sonuçlar alabilir.³⁹⁷

Sonuç olarak çocukta merhamet duygusunu geliştirmek için, çocuğa sevgi ve şefkatle yaklaşmanın önemi büyüktür. Nitekim çocuk sevgiyi tattıkça sevmeyi öğrenecek, insanları ve diğer tüm canlıları sevdikçe de onlara karşı merhametli olmayı öğrenecektir. Merhamet gösteremeyen çocukların problemlerinin başında sevgi ve şefkatten mahrum olarak büyümeleri gelmektedir.

3.6.4. Hoşgörülü ve Müsamahakâr Davranmanın Olumlu Etkisi

Hoşgörü, çoğu zaman müsamaha ve tolerans kavramlarıyla eş anlamda kullanılır. Hoşgörü kelimesi affetmek, kusura bakmamak, farklılıkları anlayışla karşılamak, daraltıp sıkıştırmadan ya da tamamen gevşetmeden itidal içinde olmak, dengeyi gözeterek insanlar arasındaki ilişkilerde orta yolu takip etmek anlamlarının hepsini içerir. Hoşgörülü olmak, koşulsuz sevmeyi, menfaat gözetmemeyi, sabırlı olmayı öğretir.³⁹⁸

³⁹⁷ Muhammet Şevki Aydın, "Eğitimde Bir Motivasyon Aracı Olarak Merhamet", *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi" Sempozyumu (15-17 Nisan 2011)*, Ankara, DİB Yay., 2014, s. 305-306.

³⁹⁸ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*, s. 315-316.

Yaratılışının bir gereği olarak insan güler yüz ve tatlı dille, ruhunu okşayan davranışlara muhatap olmaktan hoşlanır. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim'de insanın bu yönüne hitap eden, onu rencide etmeyen ve kişiliğini koruyan bir hitap tarzını kullanmaya son derece özen geçmiştir, bu tutumu da eğitimcilere tavsiye etmiştir.³⁹⁹ Nitekim "Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler. Sonra şeytan aralarını bozar"⁴⁰⁰ ayet-i kerimesi bu gerçeğe dikkat çekmektedir. Yine "Allah'ın rahmetinden dolayı ey Muhammed, sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Onları affet, onlar için Allah'tan af dile, işleri onlarla istişare et"⁴⁰¹ ayet-i kerimesinde Peygamberimizin görevini yapabilmesinin ancak yumuşaklıkla mümkün olduğu açıklanır. Bu ayetlerden hareketle diyebiliriz ki, hoşgörü Kur'an'ın temel eğitim ilkelerinden birisidir.

Çocuk kabul edilmek ve onaylanmak ister. Eğer aile ortamı ona kendi benliğini tanımlama özgürlüğü veriyorsa, sağlıklı bir biçimde olgunlaşma yolunda gelişir. Anne babanın hoşgörüsünün normal bir düzeyde gerçekleşmesi, çocuğun kendine güvenen, girişimci, toplumsal bir birey olmasına yardım eder.⁴⁰²

Burada dikkat edilmesi gereken önemli husus, her halükârda yumuşak davranış gösterebilmenin kolay bir şey olmadığıdır. Çünkü bu tip bir davranışı Rasulullah bile ancak Allah'ın rahmeti sebebi ile göstermiştir. Bu ibarenin ayette zikredilmesi, insanın zaaflarından dolayı tatbikatta güçlük çekeceğini ihtar içindir. İnsan bunun da eğitimini yapmalıdır. Bu davranışları alışkanlık haline getirmeye çalışmalıdır.⁴⁰³

Peygamberimizin uygulamalarının temelinde de hoşgörünün olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber daima güler yüzlü idi. Etrafındaki insanlara ve aile fertlerine karşı davranışlarında daima yumuşak huylu olmuş ve tatlı bir dil kullanmıştır. Henüz 10 yaşında iken Hz. Peygamber'in hizmetine verilen ve onun terbiyesinde yetişme faziletine nail olan Enes b. Malik, Peygamberimize 10 yıl hizmet ettiğini ve O'nun kendisine hiçbir zaman "Niçin böyle yaptın?" veya yerine

³⁹⁹ Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 55-56.

⁴⁰⁰ İsra Suresi, 17/53.

⁴⁰¹ Âl-i İmran Suresi, 3/159.

⁴⁰² Halit Ertuğrul, *a.g.e.*, s. 24.

⁴⁰³ Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 61-62.

getirmediği bir vazifeden dolayı “Bunu niçin yapmadın?” demediğini,⁴⁰⁴ dile getirmektedir.

Kötülüğe bile iyilikle muamele etmenin eğitim açısından değerini gösteren ayetlerden birisi de şudur: “İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel bir tavırla önle. O zaman (görürsün ki) seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki yakın bir dost olur. Buna ancak sabredenler ve (hayırdan) büyük pay olan kimse kavuşturulur.”⁴⁰⁵ Burada eğitici ile eğitilen arasında kurulması gereken ve eğitim açısından vazgeçilmez şart olarak görülen eğitim ilişkilerinin temel noktası vurgulanmaktadır. Bu ilişkiler iki tarafın birbirini dost görmeleri ile kurulur, karşılıklı güven duyguları oluşur. Çocuğa güvenen eğitici onun hatasını yumuşaklıkla karşılar, karşıdakine de güven telkin etmiş olur.⁴⁰⁶

Özellikle yaşlı insanların, yetişkin mantığı ile hareket ettikleri için çocuklara karşı hoşgörülü olamadıkları görülmektedir. Bazı yaşlılar namaz kılarken çocukları odadan çıkarır, kapıyı örterler. Camide, özellikle teravihlerde çocuklar namaz sırasında güler, koştururlar. Yaşlılar buna dayanamaz, çocukları azarlar veya camiden çıkarırlar. Çocukların ibadetlerine engel olduklarını düşünerek onları uzaklaştırmaya çalışırlar. Bu gibi tavırlar çocukları namazdan ve camilerden soğutur.⁴⁰⁷ Burada yapılması gereken çocukların bu gibi davranışlarını hoşgörülle karşılamak, onları anlayabilecekleri şekilde, yumuşaklıkla uyarmaktır. Camilere gelmeleri teşvik edilmeli, ibadetleri yerine getiremeseler de o manevî havayı teneffüs etmeleri sağlanmalıdır.

Merhamet eğitimi sürecinde, yukarıda açıklamaya çalıştığımız Kur’an ve sünnetteki metot takip edilmelidir. Çocuğa yumuşaklıkla muamele edilmelidir ki o da çevresindekilere hoşgörü ve merhametle davranmayı öğrenebilsin. Bu süreçte çocuğa kötü davranılmamalıdır. Çünkü bu olumsuz davranış, çocukta merhametsizliği ortaya çıkaran duyguların silinmemek üzere yerleşmesine neden olabilir. Ayrıca merhamet eğitiminde çocuğun yetişkin insanlardan farklı bir merhamet anlayışı olabileceğini göz önünde bulundurarak bu konuda hoşgörülü davranmak gerekir.

⁴⁰⁴ Müslim, Fedâil, 52.

⁴⁰⁵ Fussilet Suresi, 41/34-35.

⁴⁰⁶ Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 62-63.

⁴⁰⁷ Çankırlı, *a.g.e.*, s. 15.

Son olarak hoşgörü konusunda önemli bir konuyu da burada belirtmemiz gerekir. Hoşgörülü ve müsamahakâr davranmayı eğitimde temel kabul etmekle birlikte, bunun ölçüsünün iyi ayarlanması, aksi takdirde çocuğun şımarma ihtimali⁴⁰⁸ göz önünde bulundurulmalıdır. Çocuklara aşırı hoşgörülü davranmak boyun eğme problemini ortaya çıkarır. Boyun eğme çocuğun egemenliğini kabul etmektir. Aşırı hoşgörü sonucunda ebeveynin boyun eğdiği çocuklar, sadece evde değil, arkadaş ve sosyal çevrede de aynı tavrı sergileyebilirler. Herkesten ebeveyn tavrı göremeyecekleri için de yalnız kalma ve dışlanma ile sonuçlanan bir tutumla karşılaşabilirler.⁴⁰⁹ Bu durum da çocukta ilerde güven eksikliğine yol açar. Bu olumsuzluklara sebebiyet vermemek için anne baba ve eğitimciler, her konuda olduğu gibi hoşgörü ve müsamaha konusunda da ölçülü davranmalıdır.

3.7. Merhamet Eğitimi İle İlgili Diğer Duygular

3.7.1. Özsaygı

Merhamet pek çok duyguyla birlikte eğitime konu edilmelidir. Bu duygulardan birisi özsaygıdır. Özsaygı, kişinin kendisini ve sınırlarını olduğu gibi kabul etmesi ve bundan hoşnut olmasıdır. Kişinin kendi kendisiyle barışıklığının bir uzantısıdır.⁴¹⁰ Zira saygı, insanın sadece çevresine değil, kendisine de göstermesi gereken bir değerdir. Bu bağlamda insanın kendisine saygı duymasının gereği, çevresine ve başkalarına gösterilen saygı kadar önemlidir.

Çocuklar, sorgulamaksızın kendilerine değer verir ve güvenirlir. Bu değer, temelde yalnızca insan olmaktan ileri gelir ve hiçbir başarı öyküsüne, ödüllere, zaferlere dayanmayan doğal değerdir.⁴¹¹ Çocukta var olan bu duygunun korunması merhamet eğitimi açısından oldukça önemlidir. Birey kendisine merhamet etmiyor, kendisini eleştiriyor ve kendisiyle barışamıyorsa başkalarına da bu şekilde davranması muhtemeldir. Çünkü merhametli olmak, kişinin kendisine merhamet etmesiyle başlar.⁴¹²

⁴⁰⁸ Bilgili, *a.g.e.*, s. 142.

⁴⁰⁹ Çoban, *a.g.e.*, s. 204.

⁴¹⁰ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanı Değerler*, s. 218.

⁴¹¹ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanı Değerler*, s. 217.

⁴¹² Doğan, *a.g.m.*, s. 109.

3.7.2. Affetme Duygusu

Merhamet eğitimi sürecinde eğitime konu edilmesi gereken duygulardan biri de affetme duygusudur. Affetme, “kişinin kendisine yönelik kusur işleyen ve onu inciten birine karşı, onun hak etmediği merhamet ve sevgiyi göstererek, gücenme, darılma, öç alma gibi olumsuz davranma hakkından vazgeçme isteği” olarak tanımlanır. Zarar gören ilişkiyi düzeltmek amacıyla bireyin intikam duygularını hoşgörü ve empati duyguları ile değiştirmesi sürecidir.⁴¹³

Affetmenin insan ilişkilerinde tercih edilmesi gereken bir yol olduğu ayet-i kerimede şöyle ifade edilmektedir: “Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve bilmeyenlerden yüz çevir. Eğer şeytanın fitlemesi seni dürterse hemen Allah’a sığın. Çünkü O iştir, bilendir.”⁴¹⁴ Bu ayet bize af ve hoşgörünün Kur’an’ın temel eğitim ilkelerinden birisi olduğunu açıklamaktadır. Hz. Peygamber’e ve O’nun şahsında tüm insanlara affedici olması emredilmiştir. Yine Kur’an-ı Kerim’de pek çok ayette affetmenin eğitimdeki önemine dikkat çekilmiştir.

Affetmenin başlıca üç evreden geçtiği görülür:⁴¹⁵

1- Tazminci ve telafici affetmedir. Kurbanın intikamını aldıktan ya da suçlunun verdiği zararı tazmin etmesinden sonra gerçekleşen affetmedir. Bu tarzda düşünen bir kişi bağışlamayı öç almak olarak görmektedir. Küçük çocuklarda bu tarz bağışlama görülmektedir. Nitekim yapılan araştırmalara göre affetme kavramı çocukluğun sonuna doğru oluşmaya başlamaktadır. İlk çocuklukta bağışlamanın anlaşılması oldukça zordur.

2- Sosyal beklentiye uyan bir affetmedir. Sosyal, ahlâkî ve dinî faktörler bireyleri affetmeye yöneltir. Bu tarzı kullanan kişinin, bağışlama kararında aile ve akran grubu etkili olmaktadır.

3- Sosyal bir uyum ve sevgi olarak affetmedir ve affetmenin en yüksek seviyesidir. Affetme içselleştirilmiştir. Herhangi bir dışsal karşılık beklemezsizin sevginin doğal yansıması olarak affetme durumu söz konusudur.

Yukarıdaki tasnife göre, çalışmamızın kapsamında olan ilk çocukluk döneminde olan çocuklardan bizim anladığımız şekilde affetme duygusu içinde

⁴¹³ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanı Değerler*, s. 297.

⁴¹⁴ A’raf Suresi, 7/199-200.

⁴¹⁵ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanı Değerler*, s. 311-312.

olmaları beklenemez. Fakat hata yaptıklarında onları affederek ve bu doğrultuda çevremizdeki insanlarla ilişkilerimizde de affetme örneklerini görmelerini sağlayarak bu duygunun tohumlarının atılmasına katkıda bulunulabilir. Bağışlama yeteneğimiz, ötekinin ızdırabıyla ne denli empati kurabildiğimizle ilişkilidir. Annesi babası tarafından sevilmiş, ihtiyaçları zamanında giderilmiş ve güvenli bağlanma geliştirmiş çocukların, ileriki hayatlarında daha çok affettiği görülmüştür.⁴¹⁶ Affetme duygusu gelişmiş çocukların merhamet gösterme konusunda da ileride oldukları söylenebilir. Buradan hareketle, affetmesini bilmeyenin merhametli olması da beklenemez. Merhamet eğitimi sürecine, affetme duygusu kazandırmanın da dâhil edilmesi gerekmektedir.

3.7.3. Cesaret

Cesaret, karşılaşılan tehlikelerin harekete geçireceği olumsuz duygulara daima üstün gelme ve bunları bastırma gücüdür.⁴¹⁷ Cesaret varoluşa saygıyı ifade eden, içsel bir erdemdir. Buradaki varoluşa saygı, bireyin kendisine olduğu kadar, başkalarına karşı, özellikle de farklılıkların varlığına karşı da olan saygısıdır. Cesareti olmayan bir birey ve toplumun, olması gereken doğrulara yönelebilmesi mümkün olmaz.⁴¹⁸ Cesaret; şefkat, merhamet, doğruluk gibi erdemlerin ortaya çıkmasında önemli bir etkidir.

Cesaret ile şefkat ve merhamet gibi duygular birbirine zıt değerler değildir. Cesur insan aynı zamanda asil ruhlu ve şefkatlidir.⁴¹⁹ Merhamet cesaret gerektirir. Dolayısıyla bireyin cesaret duygusunu da merhamet ile birlikte ele almak gerekir. Korkularıyla yüzleşebilen ve bunlardan arınmayı başarabilen bireyler merhametli davranışlar sergileyebilirler.⁴²⁰ Bu yüzden merhamet duygusunu geliştirmek için çocuk, başarı için teşvik edilmeli, başarısızlıklarını telafi etme imkânı verilmeli ve başarıları ödüllendirilmelidir.

⁴¹⁶ Sayar, *a.g.e.*, s. 62-63.

⁴¹⁷ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*, s. 104.

⁴¹⁸ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*, s. 110

⁴¹⁹ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*, s. 111.

⁴²⁰ Doğan, *a.g.m.*, s. 109.

3.7.4. Öfke

Merhametle birlikte eğitime dâhil edilmesi gereken konulardan biri de öfkedir. Öfke, çok kuvvetli bir duygudur. Öfkesini kontrol edemeyen insan karşısındaki insanlarla empati kuramaz. Onları devamlı kendisine düşman olarak görür. Bu da merhametin önünde zapt edilmesi gereken bir duygudur.⁴²¹

Ateş için yağmur ne ise, öfke için de merhamet odur.⁴²² Kişi, merhamet davranışlarıyla içindeki öfkeyi daha kolay yatıştırabilir. Aynı şekilde öfke kontrolü de bizleri merhametli davranmaya yöneltir.

İnsan, doğasında hem sevgi ve merhameti, hem de öfke ve acımasızlığı birlikte bulunduran bir varlıktır. Allah, bizi bu eğilimlerimizle sınamakta ve hangi yönümüzü ön plana çıkaracağımıza bakmaktadır.⁴²³ Yaratılıştan var olan bu duyguyu kontrol altına alıp, merhamet duygusunu varlıklarla ve insanlarla ilişkilerimize yansıtabilirsek, tüm varlıklara merhametle muamele edebiliriz. Artık bizim ne çevremize ve ne de tüm varlıklara zarar vermemiz söz konusu olmaz.

⁴²¹ Doğan, *a.g.m.*, s. 109.

⁴²² Schopenhauer, *a.g.e.*, s. 110.

⁴²³ Ahmet Keleş, “Sevgi ve Merhamet Erdemi”, *Hız. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, Ankara, 1.b., DİB Yay., 2011, s. 44.

3.8. Merhamet Değeri İle İlgili Yapılan Etkinlik Örnekleri

3.8.1 ETKİNLİK- 1: RAHMAN OLAN ALLAH HİKÂYESİ⁴²⁴

KONUNUN BAŞLIĞI	MERHAMET EĞİTİMİ
KONUNUN İÇERİĞİ	RAHMAN OLAN ALLAH HİKÂYESİ
SÜRE	1 Ders Saati
YÖNTEM VE TEKNİKLER	Anlatım, Soru-Cevap
KULLANILAN MATERYALLER	Hikâye Metni, EK-1, EK-2, EK-3, EK-4, EK-5
AMAÇ	Allah'ın tüm varlıkları sevip onlara merhamet ettiğinin farkına varır. Çevresindeki varlıklara merhamet gösterir.

ETKİNLİĞİN İŞLENİŞİ

Öğretici çocuklara çok beğendiği bir hikâyeyi onlarla paylaşmak istediğini söyler. Eklerdeki resimleri sırası geldikçe göstererek hikâyeyi anlatmaya başlar: (Öğretici resimleri kartona yapıştırıp, ince bir çubuğa tutturarak kullanabilir.)

“Sıcak bir yazın ardından sonbahar yavaş yavaş kendini hissettirmeye başlamıştı. Bu gece diğer gecelerden biraz daha serindi. Anne serçe titreyen yavrusunu kanatlarının altına alıp ona sımsıkı sarıldı. (EK-1) Minik serçe annesinin kendisine karşı ne kadar merhametli olduğunun farkındaydı. Yanağına bir öpücük kondurarak:

“Anneciğim bana karşı ne kadar da şefkatlisin.” dedi.

Annesi ise:

⁴²⁴ 4-6 Yaş grubu Kur'an Kursları Öğretici Kitabı, 6.b., DİB Yay., 2018, s. 88-99.

“Yavrucuğum, bütün anneler çocuklarına karşı çok şefkatlidir. Çünkü Yüce Allah yarattığı tüm canlıların kalbini merhametle doldurmuştur. İstersen yarın sabah bunu sana gösterebilirim.” dedi.

Çitlerle çevrili bir alanda anne at, yavrusunu emziriyordu. Ona zarar vermemek için ise bir ayağını havaya kaldırmıştı. (EK-2)

Biraz ileride ise civcivlerini arkasına almış bir tavuk, kocaman bir köpeğin karşısında tüylerini kabartarak durmuş, onları korumaya çalışıyordu. (EK-3)

Minik serçe ve annesi çiftlikten ayrılırken yol üstünde anne bir kanguru gördüler. Yavrusunu tehlikelerden uzak tutmak için onu kesesinde taşıyordu. (EK-4)

Daha sonra çocukların neşe içinde oyunlar oynadıkları bir parka geldiler. Küçük bir çocuk düştüğü için ağlıyordu. Annesi koşarak yanına geldi ve acıyan yerini öptü. Ardından da şefkatle başını okşadı. Artık çocuk ağlamıyordu. (EK-5)

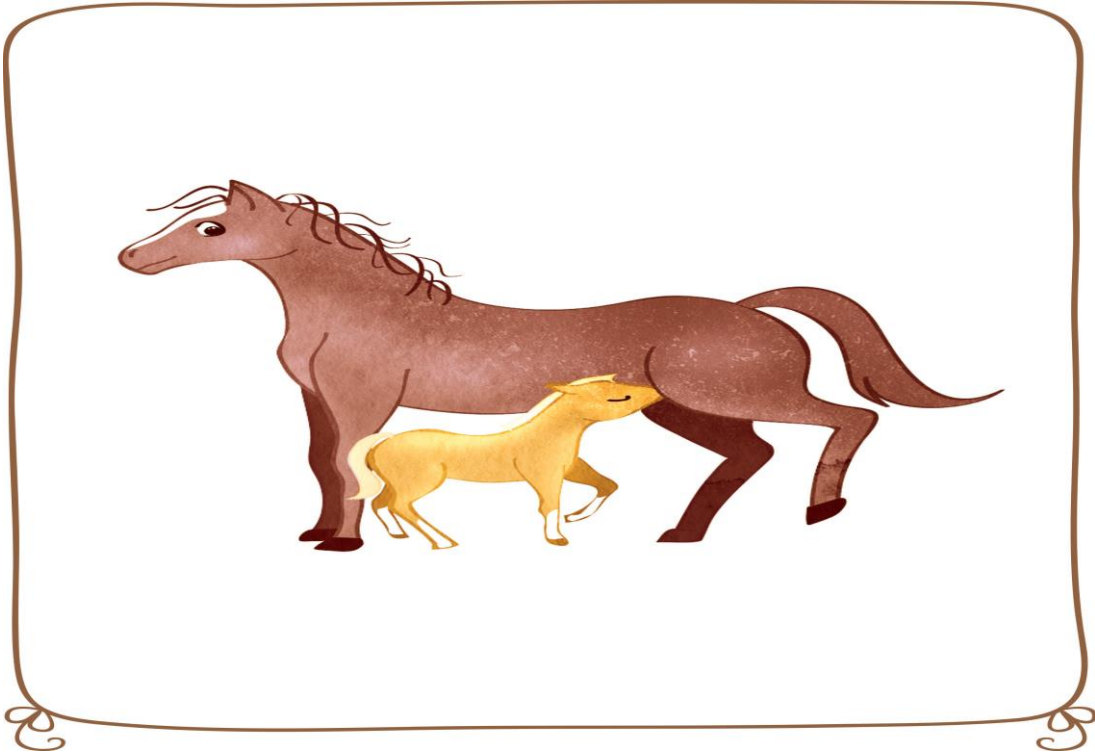
Anne serçe, minik yavrusuna dönerek:

– İşte yavrum, Rahman olan Allah bütün canlıları rahmet ve merhameti ile kuşatmış, onların da kalbine sevgi, iyilik ve merhamet duygularını yerleştirmiştir. O, bütün varlıkların birbirine karşı sevgiyle ve merhametle yaklaşmalarını ister. Tıpkı kendisinin de onlara yaklaştığı gibi, der.

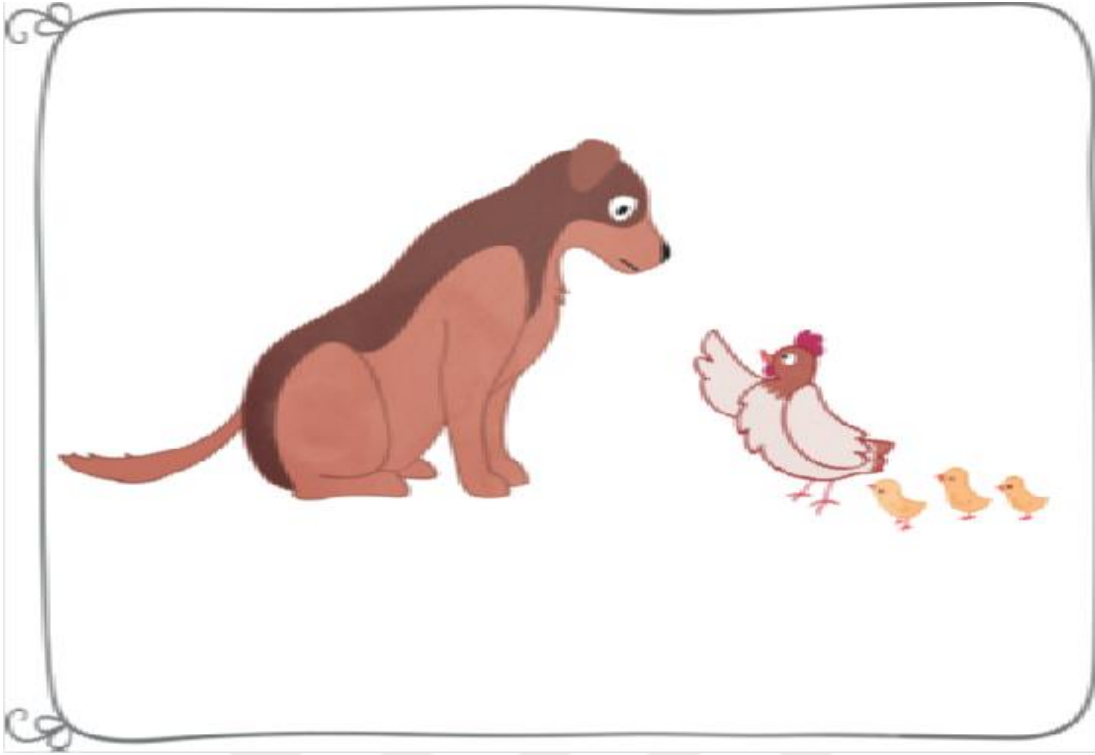
Öğretici çocuklara kâinattaki bütün canlıların kendi yavrularına karşı merhametle ve rahmetle davrandıklarını söyler. Allah’ın da yarattıklarına kâinattaki bütün varlıklardan daha merhametli olduğunu ifade ederek etkinliği sonlandırır.

RESİM 1: Rahman Olan Allah Hikâyesi

RESİM 2: Rahman Olan Allah Hikâyesi

RESİM 3: Rahman Olan Allah Hikâyesi

RESİM 4: Rahman Olan Allah Hikâyesi

RESİM 5: Rahman Olan Allah Hikâyesi

ETKİNLİĞİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Etkinliğimizde anlatım yöntemi kullanılarak merhamet konusu, 4-6 yaş dönemindeki çocukların anlayabileceği şekilde, yaşamdan örnekler verilerek, hikâye şeklinde çocuklara sunmaya çalışılmıştır. Hikâyede, Allah'ın yarattığı her varlığın kendi yavrusuna merhametle muamele ettiği teması işlenmiştir. Aynı zamanda etkinliğimizde hikâye yöntemi, görsel materyallerle desteklenmiştir. Bu sayede çocukların görme duyusuna da hitap edilerek dikkatleri dağılmadan hikâyeyi dinlemeleri sağlanmıştır.

Etkinlik sonunda hikâyeye ilgili çocuklara yönelttiğimiz sorular şu şekildedir:

“Anne serçenin gösterdiği canlılar neler yapıyordu?”

“Annen ve baban seninle ilgilendiğinde neler hissediyorsun?”

“Sen de çevrenden kimlere ilgi ve merhamet gösteriyorsun?”

4-6 yaş aralığındaki çocukların sorulara verdikleri cevaplar şu şekildedir:

İclal, (6 yaşında)

“At yavrusunu emzirirken ayağını kaldırıyor. Çocuk düştü, annesi hemen onunla ilgilendi. Tavuk civcivlerini köpekten korudu.”

“Kendimi çok güzel hissediyorum. Ben annemin elinden tutunca her şey çok güzel oluyor.”

“Hayvanlara, arkadaşlarıma, kelebeklere, kuşlara, kediye merhamet gösteriyorum.”

İclal, hikâyedeki merhamet davranışlarını güzel ifade edebilmiştir. Kendi hayatından örnekler verebilmiştir. Merhamet kavramının hayatında yeri olduğu gözlemlenmektedir.

Ertuğrul, (6 yaşında)

“Anneleri çocuğunu koruyordu. Tavuk civcivlerini köpekten koruyordu. At yavrusunu koruyordu. Düşen çocuğu öptü annesi, onu korudu.”

“Yani beni koruyorlar gibi hissediyorum.”

“Arkadaşım düşmüştü, onun elinden tutup kaldırdım. Arkadaşlarıma, babaanneme merhamet gösteriyorum.”

Ertuğrul’un, merhamet davranışlarını hep “koruma” kelimesi ile ifade etmesi dikkat çekicidir. Verdiği örneklerden, merhametin hayatında yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Beyza, (5 yaşında)

“Anne serçe, yavrusu titreyince onu kanadının arkasına koymuştu. Tavuk, civcivler köpekten zarar görmesin diye onları koruyordu.”

“Mutlu hissediyorum.”

“Küçük Zehra’yı koruyorum. Tavşanları ve kedileri çok seviyorum. O yüzden onları koruyorum.”

Beyza da resimlerde gördüğü merhamet davranışlarını kendi ifadeleriyle aktarabilmiştir. Merhamet davranışlarına yaşamından örnekler verebilmiştir. Merhametle ilgili örnekleri kavradığı görülmektedir.

Ahmet; (5 yaşında)

“At yavrusunu emziriyordu, ayağını kaldırdı. Kanguru kesesinde yavrusunu taşıyordu. Çocuk düşmüş, annesi onu yanağından öptü.”

“Bir keresinde düştüm, annem orayı öptü, hemen geçti. Ben de sevindim.”

“Anneme, babama, teyzeme, halama, hayvanlara, yaşlılara güzel davranıyorum.”

Ahmet’in de hikâyedeki merhamet davranışlarını güzel ifade ettiği görülmektedir. Merhametin hayatında yeri söz konusudur.

Sait, (6 yaşında)

“At gördük. Serçe yavrusunu koruyordu. Tavuk da yavrularını koruyordu.”

“Güzel hissediyorum.”

“Anneme, babama, abime, diğer abime merhamet gösteriyorum.”

Sait’in de merhamet konusunu ve hikâyedeki merhamet davranışlarını kavradığı gözlemlenmektedir.

Ahmet Efe, (6 yaşında)

“Kuş yavrusunu kanadının altına koymuştu. Yavrusu hiç üşümüyordu.”

“Bir şey hissetmiyorum.”

“Anneme, abime”

Ahmet Efe’nin “Annen ve baban seninle ilgilendiğinde neler hissediyorsun?” sorusuna, bir şey hissetmediğini belirtmesi dikkat çekicidir. Hikâyedeki merhamet örneklerini kısmen kavrayabilmiştir.

Mevlüt, (6 yaşında)

“At yavrusunu emzirirken bir şey olmasın diye ayağını kaldırıyordu. Bir tane çocuk düşmüştü, annesi koşup yara bandı yapıştırmıştı. Bir tane tavuk, kanadıyla yavrularının olduğu yeri kapatıyordu. Köpekler zarar vermesin diye.”

“Çok iyi hissediyorum.”

“Kardeşim düşecekken onu tutuyorum. Bizim bir tane kuşumuz var. Ekmeği çok seviyor, ona ekmeği veriyorum.”

Mevlüt’ün hikâyede işlediğimiz merhametle ilgili davranışlarını kavradığı gözlemlenmektedir. Merhamet konusunda yeteri bilince sahiptir.

Nevzat, (5 yaşında)

“Annesi kuşu kanadına saklıyordu. At yavrusunu emzirirken ayağını kaldırmış. Tavuk tüylerini havaya kaldırmış, köpeğin karşısına geçmiş.”

“Mutlu hissediyorum.”

“Anneme, babama, kardeşime”

Nevzatın da merhamet konusunu kavradığı ve merhamet gösterdiği kişiler sorulduğunda, ailesindeki kişileri örnek verdiği görülmektedir.

Belinay, (6 yaşında)

“İyilik yapıyordu. At yavrusunu emziriyordu. Kuş da yavrusunu kanadına alıyordu. Kanguru yavrusunu cebine koyuyordu.”

“İyilik yaptıklarını hissediyorum. Mutlu oluyorum.”

“Babaanneme, babama”

Belinay’ın, merhameti iyilik kavramı ile bağdaştırarak anlamlandırabildiği görülmektedir.

Eslem Rana, (5 yaşında)

“At yavrusunu emziriyordu. Kanguru yavrusunu taşıyordu. Bir tane çocuk düşmüş, annesi koşa koşa gelmiş, yara bandı yapıştırıyordu.”

“Mutlu oluyorum. Annemin yüzü gülünce ben de mutlu oluyorum.”

“Anneme, babama, kardeşime, ablama, anneanneme, babaanneme.”

Eslem Rana'nın da hikâyedeki merhametle ilgili davranışları kavrayabildiği görülmektedir. Kendi hayatında da merhametin yeri olduğunu söyleyebiliriz.

Esmâ, (4 yaşında)

“At vardı. Serçe, yavrusunu koruyordu. Anne, çocuğunu koruyordu.”

“İyi hissediyorum.”

“Horozlara, atlara, köpeklere, onlara yemek veriyorum.”

Esmâ da hikâyedeki merhamet değerini kavrayabilmiştir, kendi yaptığı merhamet davranışlarından örnekler verebilmiştir.

Fatma Zehra, (6 yaşında)

“Anne at yavrusuna zarar vermemek için ayağını kaldırıyor. Anne tavuk civcivlerini köpektan koruyor. Kanguru, yavrusunu kesesine koyuyor. Çocuk parkta düşmüş, annesi acıyan yerini öpüyor.”

“İyi hissediyorum. Çok mutlu oluyorum.”

“Kardeşlerime, yaşlılara, anneme, babama.”

Fatma Zehra, hikâyedeki merhamet davranışlarını tam olarak açıklayabilmiştir. Merhametin hayatında yeri söz konusudur.

Hatice, (6 yaşında)

“Canlılar yavrularını koruyorlardı. Yavrular annelerinin yanında uyumuşlar, annesi yavrusunu öpüyordu.”

“Onları sevdiğimi hissediyorum.”

“Halama, anneme, babama, ablama, babaanneme”

Hatice, hikâyedeki merhamet davranışlarını kavrayabilmiştir. Ayrıca anne ve babasının ilgileri karşısındaki hislerini diğer arkadaşlarından farklı şekilde ifade etmiştir.

Emine Yağmur, (5 yaşında)

“Annesi çocuğun başını okşuyordu. Kanguru yavrusunu sepetine koyuyordu. Tavuk da yavrusunu köpeklerden koruyordu. Anne serçe de yavrusunu koruyordu.”

“Çok güzel hissediyorum.”

“Arıya zarar vermiyorum. Sineğe zarar vermiyorum.”

Emine Yağmur, hikâyedeki merhamet örneklerini kavrayabilmiştir. “Sen de çevrenden kimlere ilgi ve merhamet gösteriyorsun?” sorusuna verdiği cevaptan anlaşılıyor ki, merhamet kavramını “zarar vermemek” olarak anlamlandırmıştır.

Tülay, (5 yaşında)

“Anneler yavrularına çok iyi bakıyordu. Bir köpek civcivleri kovalayacaktı, tavuk tüylerini kabarttı, onları kovdu.”

“Çok güzel hissediyorum. Annemi çok seviyorum.”

“Anneme, babama, ablama, bir de kuşum var ona gösteriyorum.”

Tülay’ın da hikâyedeki merhamet örneklerini kavrayabildiği ve kendi hayatında da merhametin yeri olduğu görülmektedir.

Zeynep, (6 yaşında)

“At ayağını kaldırıyor yavrusuna süt içirirken. Anne tavuk köpekten civcivlerini koruyordu. Kanguru yavrusunu kesesinde taşıyıp koruyordu. Çocuk düşmüştü, annesi ona hemen yardım etti.”

“Güzel hissediyorum.”

“Babama, anneme, halama, babaanneme, bütün sevdiklerime.”

Zeynep’in, dinlediği merhamet örneklerini ifade edebilmesinden konuyu kavradığı görülmektedir.

Selahattin Eren, (5 yaşında)

“Yavruları ve kendilerini koruyorlar. Soğuk havalarda yuvalarına koyuyorlar.”

“Mutlu hissediyorum.”

“Yaşlılara yer veriyorum, hayvanlara süt veriyorum, kemik veriyorum.”

Selahattin Eren, okuduğumuz hikâyedeki merhamet örneklerini kavrayabilmiştir. Kendi hayatından da farklı merhamet örnekleri verebilmiştir.

Muhammed, (4 yaşında)

“Onu kanadına sarmıştı. Tavuk civcivlerini koruyordu. Köpekten serçe ayrılmıştı, onu koruyordu. At, yavrusunu beslerken ayağını kaldırmıştı.”

“İyi hissediyorum. Annemle babam beni bir yere götürüyor, o zaman mutlu oluyorum.”

“Dedeme, babama, anneme.”

Muhammed de hikâyedeki merhamet örneklerini sorduğumuzda, anlatılanları kendi cümleleriyle ifade edebilmiştir. Merhametin kendi hayatında da yeri söz konusudur.

Yukarıda, çocuklara anlatılan “Rahman Olan Allah Hikâyesi” ile ilgili sorular 4-6 yaş aralığındaki çocuklara sorulmuş ve verdikleri cevaplar herhangi bir değişiklik yapılmadan aktarılmıştır. Çocukların cevaplarına genel olarak baktığımızda, tüm çocukların hikâyedeki merhamet örneklerini kendi ifadeleriyle, benzer şekillerde anlatabildikleri görülmektedir. Kendilerine merhametle davranıldığındaki hislerini “iyi, güzel, mutlu hissediyorum” şeklinde ifade etmişlerdir. Çocuklardan sadece bir tanesinin hiçbir şey hissetmediğini ifade etmiştir. Merhamet gösterdikleri kişileri sorduğumuzda, hepsinin hayatından örnekler verebilmesi sevindiricidir.

3.8.2. ETKİNLİK- 2: MERHAMET KONULU BOYAMA SAYFASI ÖRNEKLERİ⁴²⁵

KONUNUN BAŞLIĞI	MERHAMET EĞİTİMİ
KONUNUN İÇERİĞİ	MERHAMET KONULU BOYAMA SAYFASI ÖRNEKLERİ
SÜRE	1 Ders Saati
YÖNTEM VE TEKNİKLER	Bireysel Çalışma, Anlatım, Soru-Cevap
KULLANILAN MATERYALLER	Boyama Sayfası, Boya kalemleri
AMAÇ	Çevresindeki varlıklara merhamet gösterir. Merhamet göstermenin Allah'ın sevdiği davranışlardan olduğunun farkına varır.

ETKİNLİĞİN İŞLENİŞİ

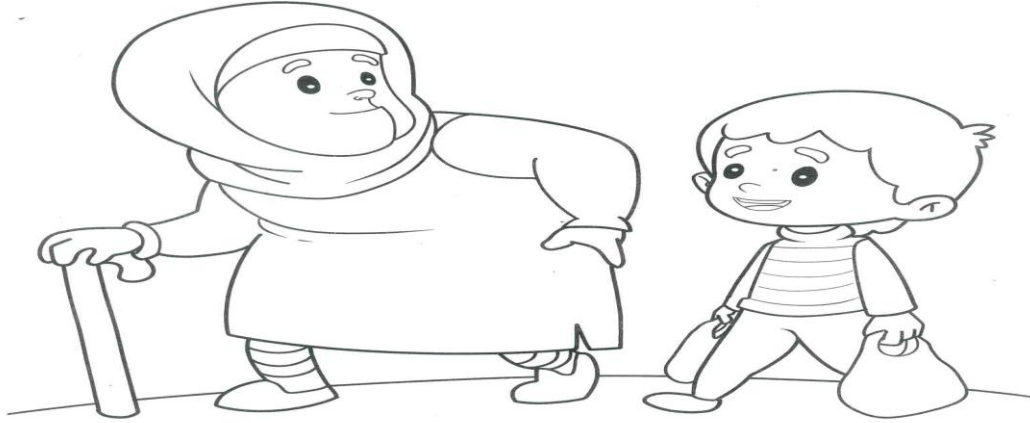
Boyama sayfaları çocuklara dağıtılır. Öncelikle resimde neler gördüklerini ifade etmeleri istenir. 1. Resimdeki çocuğun yaşlı teyzenin poşetini taşıyarak ona yardım davranışında bulunduğu çocuklara anlatılır. Resimde yer alan Hadis-i Şerif çocuklara söylenerek ve onların da tekrar etmeleri istenerek konu pekiştirilir.

2. resimde gördükleri hakkında çocukların görüşleri alındıktan sonra, resimdeki çocukların hayvanlara merhamet davranışları gösterdikleri anlatılır. Çocuklara, daha önce kendilerinin yaptıkları yardım ve merhamet davranışlarını paylaşmaları istenir. Çevremizdeki yaşlılara ve hayvanlara başka şekillerde nasıl yardım ve merhamet davranışları gösterebilecekleri konusunda görüşleri alınır.

⁴²⁵ Amine Kevser Karaca, Ayşe Yıldız Yıldırım, *40 Hadis Boyama Kitabı*, 2.b., DİB Yay., 2018, s. 18.

Merhamet edene Allah da merhamet eder.

İnanan insan, hem insanlara hem hayvanlara hem de bitkilere karşı merhametli ve şefkatli olmalıydı. Ali, kendinden zayıf ve yardıma muhtaç canlılara acıyan, onlara yardımcı olan insanlara Allah'ın merhamet ettiğini öğrenmişti.

RESİM-1

RESİM-2

ETKİNLİĞİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu yaş dönemindeki çocuklara merhamet eğitimi ile ilgili verilebilecek önemli etkinliklerden birisinin de boyama sayfaları olduğunu söyleyebiliriz. Biz de çocuklara “merhamet” konulu boyama sayfaları vererek resimler üzerinden konumuzu pekiştirmeye çalıştık. Aynı zamanda çocukların boyama etkinliği sayesinde ince motor becerilerinin zaman içerisinde gelişim gösterdiğini gözlemledik.

Etkinlik sonrasında çocuklara yöneltilen;

“Resim 1’de neler gördüğünü anlatır mısın?”

“Resim 2’de neler gördüğünü anlatır mısın?”

“Senin de hayatında, resimlerdeki merhamet davranışlarına benzeyen örnekler var mı? Birkaçını bizimle paylaşır mısın?” sorularına çocukların verdiği cevaplar şöyledir:

İclal, (6 yaşında)

“Bir tane çocuğun bir yaşlı teyzeye yardım etmesini görüyorum.”

“Çocuğun civcivlere yem vermesini, kuşlara yardım etmesini görüyorum.”

“Bir keresinde yavru kedi bulduk, onu temizledik ve ona süt verdik.”

İclal, gösterilen resimlerdeki merhamet davranışı örneklerini kendi cümleleriyle ifade edebilmiştir. Aynı zamanda kendi yaptığı merhamet davranışını da aktarabilmiştir.

Ertuğrul, (6 yaşında)

“Bir nine sebze almaya gitmişler, torunuyla pazardan sebze almışlar, eve gidiyorlar.”

“Bir çocuk kuşlara yem veriyor. Bir kuş yem istiyor, çocuk da kutuya yem dolduruyor. Kar yağıyor, ağaçlar çiçek açıyor.”

“Kediye süt verdim. Köpekler kediyi kovalıyordu, onu korudum. Bazen kuşlara yem veririm.”

Ertuğrul, Resim 1'deki merhamet davranışını tam kavrayamadığı, Resim 2'dekini ise kavradığı görülmektedir. Kendi hayatından merhamet örnekleri verebilmiştir.

Beyza, (5 yaşında)

“Bir tane çocuk teyzeye yardım ediyor. Teyzeye ağırlık olduğu için eşyasını taşıyor.”

“Kız çocuk civcive yem veriyor. Erkek çocuk daldaki kuşa yemi uzatıyor.”

“Var. Bir keresinde bir kediye ekmek vermiştim. Bir kere de küçük bir ağaç gördüm, uzamamıştı. Ona kendi suyumdan döktüm.”

Beyza, Resim 1 ve Resim 2'deki merhamet örneklerini ifade edebilmiştir. Merhamet davranışlarına kendi hayatından farklı örnekler verebilmiştir.

Ahmet; (5 yaşında)

“Nine var, poşetleri taşıyamamış. Çocuk, ninenin eşyalarını evine götürüyor.”

“Bir tane kuşlar var, çocuklar kuşlara yem veriyor. Kar yağıyor, kuşlar karınlarını doyurup başka bir ülkeye gidiyorlar.”

“Babaannem gelince onun elinden tutup oturtuyorum. Anneme hasta olunca yardım ediyorum, sofrayı birlikte topluyoruz.”

Ahmet, Resim 1 ve Resim 2'deki merhamet örneklerini açıklayabilmiştir. Bu kavramın hayatında yeri olduğunu söyleyebiliriz.

Sait, (6 yaşında)

“Nine ve çocuk görüyorum. Çocuk nineye yardım ediyor.”

“Çocuklar kuşlara bakıyorlar, çok seviyorlar kuşları. Bir tane çocuk da kuşlara yemek veriyor.”

“Evet var. Kuşlara yem verdim. Başka bir şey vermedim.”

Sait'in de, diğer arkadaşları gibi Resim 1 ve Resim 2'deki merhamet örneklerini açıklayabildiği görülmektedir.

Ahmet Efe, (6 yaşında)

“Yaşlı nine ve çocuk görüyorum. Çocuk, yaşlı nineye yardım ediyor. Onun patateslerini ya da yemeklerini evine kadar taşıyor.”

“Bir çocuk yerdeki kuşlara yem veriyor. Diğer de yukarıdaki kuşlara veriyor.”

“Abim benim defterime ödevini yapıyor, benim defterimi yazıyor. Ben de kullanabilirsin diyorum.”

Ahmet Efe, Resim 1 ve 2’deki merhamet örneklerini açıklayabilmiştir. Kendi hayatından merhamet örneğini vermiştir.

Mevlüt, (6 yaşında)

“Teyzeye yardım eden çocuğu görüyorum.”

“Bir tane çocuk kuşa ekmek veriyor. Bir tane çocuk da yerdeki kuşlara yemek veriyor.”

“Apartmana taşınan bazı kişiler eşyayı taşımamızı istiyorlar, onlara yardım ediyorum. Anneme benim yapacağım bir şey olduğunda yardım ediyorum.”

Mevlüt, Resim 1 ve 2’deki merhamet davranışlarını açıklayabilmiştir. Kendi hayatında da merhametin yeri söz konusudur.

Nevzat, (5 yaşında)

“Çocuk ve nine görüyorum. Çocuk pazara gitmiş, nineye selam vermiş, çocukla nine birbirlerine bakıp gitmişler.”

“Çocuklar civcivlere merhamet yapıyor.”

“Var. Yolun ortasına çıkan çocuğu kenara çektim.”

Nevzat’ın resimleri gösterdikten sonraki cevaplarını incelediğimizde, resimlerdeki merhamet davranışlarını tam olarak kavrayamadığı görülmektedir.

Belinay, (6 yaşında)

“Çocuk teyzeye yardım ediyor, poşetini elinden alıp taşıyor.”

“Çocuk kuşa yem veriyor. Bir tane kız da civcivlere yem veriyor.”

“Bir keresinde pikniğe gitmiştik. İki tane köpeğe etin kemiğini vermiştik.”

Belinay, Resim 1 ve 2'deki merhamet davranışlarını açıklayabilmiştir.

Eslem Rana, (5 yaşında)

“Bir tane çocuk yaşlı teyzeye yardım ediyor.”

“İki tane çocuk kuşlara yardım ediyor, kuşlara yem veriyorlar.”

“Ben de bir keresinde kuşlara yem verdim, bir kediye süt verdim, bir de köpeğe kemik verdim.”

Eslem Rana, Resim 1 ve 2 'deki merhamet örneklerini açıklayabilmiştir ve kendi yaptığı merhamet davranışına örnekler verebilmiştir.

Esmâ, (4 yaşında)

“Çocuk ve nine yürüyorlar. Çocuk elinde poşet taşıyor.”

“Çocuk kuşa yemek veriyor. Bir tane daha çocuk da kuşa yemekleri atıyor.”

“Evet var. Ata yem verdim. Horoza, civcivlere, ördeklere yemek verdim.”

Esmâ Resim 1'deki merhamet davranışını tam algılayamamış fakat Resim 2'deki merhamet davranışını ifade edebilmiştir. Kendi hayatından da benzer örnekler vermiştir.

Fatma Zehra, (6 yaşında)

“Çocuk yaşlı teyzenin poşetlerini almış, ona yardım ediyor.”

“Çocuklar kuşlara yem veriyorlar kış mevsiminde yemek bulamazlar diye.”

“Küçük kardeşim ağladığında onu susturmaya çalışıyorum. Dedem bazen bir şeyler istiyor, onları veriyorum yorulmasın diye.”

Fatma Zehra, resimlerdeki merhamet davranışlarını açıklayabilmiştir ve kendi hayatından da merhamet örnekleri verebilmiştir.

Hatice, (6 yaşında)

“Çocuk ve babaanne görüyorum. Çocuk babaannesine yiyecek götürüyor bir poşette. Annesi kurabiye yapmış onu götürüyor.”

“Üç tane civciv var, iki tane çocuk. Bir tanesi dondurma kabıyla kuşlara yem veriyor. Diğeri de oradan yem alıp diğerkuşlara veriyor.”

“Anneanneme çantasını getiriyorum. Bir kere de kediye süt vermiştim.”

Hatice, Resim 1’i kendi bakış açısıyla yorumlamış ve bu yorumu yaparken merhamet örneğinin farkına varamamıştır. Resim 2’deki merhamet örneğini açıklayabilmiştir. Merhametin hayatında yeri olduğu söylenebilir.

Emine Yağmur, (5 yaşında)

“Nineyle çocuk görüyorum. Çocuk, nineye yardım ediyor. Poşetlerini evine taşıyor.”

“Çocuklar kuş evi yapıyorlar, kuşu çağırıyorlar. Diğerküçük da kuşlara yem veriyor.”

“Evet. Arıya, sineğe merhamet gösteriyorum.”

Emine Yağmur, Resim 1 ve 2’deki örnekleri doğru yorumlayabilmiştir. Kendi hayatından da merhamet örnekleri verebilmiştir.

Tülay, (5 yaşında)

“Nine torunuyla pazara gidiyor, bir şeyler konuşuyorlar, bir şeyler almışlar.”

“Çocuklar kuşlara kafes yapıyor, bir çocuk da yem veriyor, merhamet ediyorlar.”

“Kendi kuşuma suyunu ben veriyorum, onunla konuşuyorum.”

Tülay, Resim 1’deki merhamet davranışını kavrayamamış fakat Resim 2’deki davranışı doğru yönde açıklayabilmiştir. Hayatında merhametin yeri söz konusudur.

Zeynep, (6 yaşında)

“Bir tane çocuk, teyzenin elindeki eşyaları zor taşıyor diye ona yardım ediyor, teyze de çok seviniyor.”

“Çocuk, civcivlere yem atıyor. Bir tane çocuk da kuşların yuvasına yem atıyor, kuş ve civcivler de seviniyor.”

“Benim kedim olsaydı, ona çok iyi bakardım. Teyzemin kuşuna yem veriyorum.”

Zeynep, Resim 1 ve 2’deki merhamet davranışlarını doğru yorumlayabilmiştir. Merhamet konusunda istek ve eğilimi olduğu söylenebilir.

Selahattin Eren, (5 yaşında)

“Yaşlı nine, bir tane de çocuk görüyorum. Çocuk nineye yardım ediyor, poşetlerini taşıyor. Nine de ona bakıyor.”

“Kuşa yem veriyor birisi. Bir çocuk da oradaki kutuya atla diyor, ben de seni tutayım diyor kuşa.”

“Hayvanlara süt, kemik, et veriyorum. Onlara bir şeyler vermeyi çok seviyorum.”

Selahattin Eren, Resim 1 ve 2’deki merhamet örneklerini açıklayabilmiştir. Hayatından merhamet örnekleri verebilmiştir.

Muhammed, (4 yaşında)

“Bir çocuk görüyorum, nineye yardım ediyor. Eşyalarını taşıırken yardım ediyor. Nine de çocuğa hediye vermiş sonra eve dönmüş.”

“Bir kuş var. Bir kız kuşları besliyor, sonra onlar da yiyor. Sonra kuşlar gitmişler, geri gelmişler. Sonra yine yemek veriyor.”

“Evet. Bizim yanımızda tavuklar var, onları besliyorum. Kardeşime annem bak diyor, ona bakıyorum.”

Muhammed, Resim 1 ve 2’deki merhamet örneklerini kendi cümleleriyle ifade edebilmiştir.

Yukarıda, 4-6 yaş dönemindeki çocuklara seçilen resimler gösterilerek bazı sorular yöneltmiş, verdikleri cevaplar aynen yazılmıştır. Çocukların resimleri yorumlarken verdikleri cevapları incelediğimizde, 4 çocuğun Resim 1’deki merhamet davranışını ilk bakışta anlayamadığını gözlemledik. Diğer 14 çocuk ise Resim 1’deki merhamet davranışını anlatabilmişlerdir.

Resim 2'deki merhamet davranışını ise çocukların tamamı açıklayabilmişlerdir. “Senin de hayatında, resimlerdeki merhamet davranışlarına benzeyen örnekler var mı? Birkaçını bizimle paylaşır mısın?” sorusuna, çocukların tamamının örnekler verebilmesi, merhametin değerinin kazanımı açısından oldukça önemlidir.

3.8.3. ETKİNLİK- 3: KUŞ YEMİ RULOSU ETKİNLİĞİ

KONUNUN BAŞLIĞI	MERHAMET EĞİTİMİ
KONUNUN İÇERİĞİ	KUŞ YEMİ RULOSU ETKİNLİĞİ
SÜRE	1 Ders Saati
YÖNTEM VE TEKNİKLER	Gösterip Yaptırma
KULLANILAN MATERYALLER	Tuvalet Kağıdı Rulosu, Pekmez ya da Bal, Kuş Yemi ya da Buğday, İp, Delgeç, Fırça
AMAÇ	Hayvanlara sevgi ve merhametle davranmanın önemini kavrar. Çevresindeki canlılara karşı duyarlı olmayı öğrenir.

ETKİNLİĞİN İŞLENİŞİ

Öncelikle tuvalet kağıdı rulosu iki yerinden delgeç ile delinir ve ip bağlanır. Daha sonra fırça yardımı ile rulo, pekmez veya balla kaplanır. Rulo, kuş yemi içinde yuvarlanır ve her yerini kaplaması sağlanır. Kuruması beklenir. Kuruduktan sonra ip kısmından dala asılır.

ETKİNLİĞİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Etkinliğimiz çocukların kendilerinin de emek harcayarak yaptıkları, dokunma duyusunu da kullandıkları bir etkinlik olduğu için çocuklar için oldukça eğlenceli ve verimli geçtiğini söyleyebiliriz. Aynı zamanda çocukların el-göz koordinasyonu ve ince motor becerilerini geliştiren bir etkinlik oldu. Yaptıkları yemlikler sayesinde kuşların aç kalmayacaklarını düşüncelerinin, onları mutlu ettiğini gözlemledik. Hayvanlara yardımcı olarak onlar için bir iyilik yaptıklarının bilincinde olmalarının, merhamet duygusunun gelişimine önemli bir katkı sağladığı kanaatindeyiz. Hazırladıkları yemlerin kuşlar tarafından yendiğine şahit olmalarının, çalışmamızı destekleyen önemli bir unsur olduğunu da belirtmek isteriz.

Etkinlik sonunda çocuklara yönelttiğimiz sorular şu şekildedir:

“Kuşlara yaptığın iyilik davranışı sonucunda ne hissettin?”

“Hayvanlara merhametimizi göstermek için başka neler yapabiliriz?”

“Başka kimlere karşı merhametli olmalıyız?”

4- 6 yaş aralığındaki çocukların sorulara verdikleri cevaplar şu şekildedir:

İclal, (6 yaşında)

“Onlar yavrularının karnını doyuracağı için çok iyi hissettim.”

“Hayvanlara su verebiliriz. Kedilere su, mama, et verebiliriz. Bizim köyümüzde beyaz büyük bir köpek var. Biz ona kemik, et veriyoruz. O da yavrusuna süt verecek. Bir de kediler birbiriyle kavga ederse onları ayırırım.”

“Küçük bebeklere, çocuklara, yeni doğan bebeklere, babaannemize merhametli olmalıyız.”

İclal, hissettiklerini sebep-sonuç ilişkisi kurarak açıklayabilmiştir. Hayvanlara merhamet konusunun algılandığı görülmektedir. Merhamet edilmesi gerekenler arasında özellikle korunmaya muhtaç küçük çocukları örnek vermesi dikkate değerdir.

Ertuğrul, (6 yaşında)

“İyilik yapınca çok sevindim. Kuş yemliğini balkona asmıştım. Yarısı bitmiş.”

“Kedilere sevdiği şeyleri veririz. Köpeklere kemik veririz.”

“Herkes karşı merhametli olmalıyız. Allah’a karşı merhametli olmalıyız.”

Ertuğrul’un, yaptığı merhamet davranışının sonucunu gözlemlemesi sevindiricidir. Özellikle Allah’a karşı merhametli olmayı belirtmesi, merhamet kavramını tam olarak algılayamadığının göstergesidir.

Beyza, (5 yaşında)

“İyi oldu, mutlu oldum.”

“Hayvanlara top verebiliriz. Yaralandıklarında ayağını sargı bezi ile sarabiliriz. Yiyecekleri tabağa koyup kedi ve tavşanlara verebiliriz.”

“İnsanlara karşı, hayvanlara, vatanımızın eşyalarına karşı, parası olmayanlara, aç kalanlara karşı, evi olmayıp dışarıda yaşayanlara karşı, yürüyemeyenlere karşı, hastanedeki yaralılara karşı merhametli olmak gerekir. Biz Allah’ın dediklerini yaparsak O da bize merhamet eder. Merhamet edene Allah da merhamet eder.”

Beyza da hayvanlara merhamet konusunu verdiği örneklerle açıklayabilmiştir. Bunun dışında diğer merhamet edilmesi gereken varlıkların neler olduğu sorusuna verdiği cevapların çeşitliliği dikkat çekicidir. Merhamet konusunu tam olarak algılayabilmiştir. Ayrıca merhameti Allah ile bağdaştırarak açıklaması da farklı açılardan bakabildiğini göstermektedir.

Ahmet; (5 yaşında)

“İyilik yapmış gibi hissettim, mutlu oldum.”

“Hayvanlara süt verebiliriz. Kedi ve köpeklere mama verebiliriz. Kuşlara yuva yaparız. Kuşlar yaralandığında ayağını sarabiliriz.”

“Yaşlılara, küçük çocuklara merhametli olmalıyız. Kardeşime mesela...”

Ahmet’in de diğer arkadaşları gibi hayvanlara merhamet konusunu örneklerle açıklayabildiğini görmekteyiz. Merhamet edilmesi gereken diğer varlıklara da örnek verebilmesi, bu konuyu algıladığını göstermektedir.

Sait, (6 yaşında)

“İyilik yapınca kendimi çok iyi hissettim, mutlu hissettim. Kuşlar mutlu olduğunda kendimi çok iyi hissettim.”

“Maymunlara muz verebiliriz. Gorillere sevdiği bir şey alabiliriz. Bütün hayvanları çok seviyorum.”

“Yaşlılara ve hayvanlara merhametli olmalıyız.”

Sait, kuşlara yaptığı iyilik sonucundaki hislerini tam olarak ifade edebilmiştir. Başka hayvanlardan da örnekler vererek konuyu çeşitlendirebilmiştir. Hayvanlara merhamet konusunda kazanım gerçekleştirdiğini ifade edebiliriz.

Ahmet Efe, (6 yaşında)

“Kuşlar karnını doyuracak diye güzel hissettim.”

“Biz ne zaman tavuk yesek kedi ve köpeklere ziyafet oluyor. Kemikleri atıyoruz, onlar da hepsini yiyorlar.”

“Yaşlılara ve büyüklerimize, annemize, komşumuza, çiçeklerimize merhametli olmalıyız.”

Ahmet Efe de sebep sonuç ilişkisi kurarak hislerini ifade edebilmiştir. Kimlere merhamet etmemiz gerektiği konusunda pek çok arkadaşından farklı olarak annesini, komşusunu, çiçekleri zikretmesi, merhamet konusunu tam olarak kavradığının göstergesidir.

Mevlüt, (6 yaşında)

“Kuşlar yeyince çok iyi, çok güzel hissettim.”

“Tüm hayvanlara yemek verebiliriz. Su verebiliriz.”

“Allah’a, yaşlılara, dedelere merhametli olmalıyız.”

Mevlüt’ün de merhamet göstermemiz gereken varlıklar arasında Allah’ı zikretmesini, bu kavramı tam algılayamadığının bir göstergesi olarak anlayabiliriz.

Nevzat, (5 yaşında)

“Mutlu hissettim. Bir daha yapmak istedim. Annemle kuş yemi alıp tekrar yapacağız. Kuşlar hepsini yemişler. Bir tane de bırakmamışlar.”

“Kediye süt veririz. Aslana, kaplana et verebiliriz. Köpeklere kemik verebiliriz.”

“Kedilere, köpeklere, hastalara, dedelere, yaşlı teyzelere merhametli olmalıyız.”

Nevzat’ın yaptığı davranışın sonucunu görmesi ve bu davranışı tekrarlama isteğinden, hayvanlara merhamet konusundaki kazanımın gerçekleştiği sonucunu çıkarabiliriz.

Belinay, (6 yaşında)

“Kuşlara yardım edince iyi hissettim.”

“Kedilere süt verebiliriz. Köpeklere yemek veririz. Bi de kuşlara yem verebiliriz.”

“Yaşlılara, dedelere, teyzelere, yürüyemeyenlere merhametli olmalıyız.”

Belinay, hayvanlara merhamet konusuna örnekler verebilmiş ve merhamet gösterilmesi gereken diğer varlıkları ifade edebilmiştir. Cevabında yürüyemeyenlere de merhametli olunması gerektiğini özellikle belirtmiştir. Bu nedenle Belinay’ın bu kavramı doğru olarak algılayabildiğini ifade edebiliriz.

Eslem Rana, (5 yaşında)

“Kuşlara iyilik yapınca onlarla konuşabilirim gibi hissettim.”

“Kediye ekmek verebiliriz. Bir keresinde yolda küçük bir köpek gördüm. Onu kucağıma alarak yoldan çektim.”

“Yaşlı teyzelere, hayvanlara merhametli olmalıyız.”

Eslem Rana’nın kuşlara iyilik yaptığı için onlarla arasında bağ kurduğunu gözlemlemekteyiz. Bu da konuyu özümlediğinin bir göstergesi sayılabilir. Hayvanlara merhamet davranışlarını da çeşitlendirerek bize aktarabilmiştir.

Esmâ, (4 yaşında)

“Kuşlara iyilik yapınca çok iyi hissettim.”

“Hayvanlara yemek verirse iyilik olur.”

“Yaşlı anneannelere merhametli olmalıyız.”

Esma'nın, merhamet konusunu iyilik kavramı ile bağdaştırarak kavradığını gözlemlemekteyiz.

Fatma Zehra, (6 yaşında)

“Kuşlara yemlik yapınca çok güzel, iyi hissettim”

“Diğer hayvanlara da süt ve ekmek verebiliriz. Onlara ev yapabiliriz.”

“Yaşlılara, hayvanlara, küçük çocuklara merhametli olmalıyız.”

Fatma Zehra'nın hayvanlara merhamet konusunun mahiyetini algılayabildiğini söyleyebiliriz.

Hatice, (6 yaşında)

“İyilik yapınca güzel, mutlu hissettim.”

“Kediye süt verebiliriz, su veririm. Köpeğe et veririm, tavuklara ot veririm. Maymunlara da muz veririm.”

“Yaşlılara merhametli olmalıyız.”

Hatice, hayvanlara merhamet konusunu örneklerle çeşitlendirerek bu kavramı algılayabildiğini göstermektedir.

Emine Yağmur, (5 yaşında)

“İyi, güzel hissediyorum.”

“Hayvanlara ağaçtan ev yapabiliriz, onlara yatak yapabiliriz. Onlara yemek verebiliriz.”

“Babamıza, annemize, öğretmenlerimize merhametli olmalıyız.”

Emine Yağmur'un verdiği örneklerden hayvanlara merhamet konusunu kavradığı sonucuna varabiliriz. Fakat “Başka kimlere merhametli olmalıyız?”

sorusuna verdiği cevaptan, merhamet kavramının genel mânâsını tam algılayamadığını söyleyebiliriz.

Tülay, (5 yaşında)

“Kuşlara iyilik yapınca çok güzel, iyi hissettim.”

“Ben kedilere iyilik yaparım. Kedilere ekmek ve süt veriyorum. Bir keresinde biz aç kuş gördük. Babam tahta kesti, ben boyadım. Kuş evi yaptık. Yapraklardan yatak yaptım, onları her gün besledim.”

“Anneannelere, dedelere, çocuklara merhametli olmalıyız.”

Tülay, merhametin mahiyeti hakkında genel bir algıya sahip olmakla birlikte merhametin hayatında da yeri söz konusudur. Verdiği örneklerden hareketle, merhamet davranışlarında içtenlik ve süreklilik olduğunu ifade edebiliriz.

Zeynep, (6 yaşında)

“Kuşlar doyacağı için mutlu oldum, sevindim.”

“Hayvanlara yem verebiliriz, su veririz. Onların karnını doyururuz.”

“Teyzelere, fakirlere, nenelere merhametli olmalıyız.”

Zeynep, merhamet kavramını sebep sonuç ilişkisi içinde değerlendirmiştir. Diğer çocuklardan farklı olarak, merhamet edilmesi gereken kişiler arasında fakirlerin de olduğunu ifade edebilmesi, dikkate değerdir.

Selahattin Eren, (5 yaşında)

“Kuşlar doyunca iyi hissettim, sevindim, mutlu oldum.”

“Hayvanlara yemek verebiliriz.”

“Teyzelere, yaşlılara, annelere, hayvanlara merhametli olmalıyız.”

Selahattin Eren’in de hayvanlara merhamet konusunu kavrayabildiğini söyleyebiliriz. Merhamet davranışlarına çok fazla örnek veremese de, kimlere karşı merhametli olmamız gerektiği konusunda bilgi sahibidir.

Muhammed, (4 yaşında)

“Çok güzel, kuşlar yeyince ben mutlu oluyorum.”

“Hayvanlara güzel davranırız, yem veririz.”

“Dedelere, hayvanlara, çiçeklere, ağaçlara merhametli davranmalıyız.”

Muhammed, hayvanlara merhamet konusunu tam olarak algıladığını söyleyebiliriz. Diğer çocuklardan farklı olarak merhametin davranış boyutuna da değinmesi dikkat çekicidir. Merhametli davranmamız gereken varlıklar sorulduğunda, yaşlılar ve hayvanlarla birlikte çiçeklere ve ağaçlara da değinmesi önemli bir kazanımdır.

Yukarıda, 4-6 yaş dönemindeki çocuklarla birlikte yapılan kuş yemi etkinliği sonunda, etkinlikle ilgili bazı sorular çocuklara yöneltilmiş ve çocukların verdikleri cevaplar yorum yapılmadan aktarılmıştır. Çocukların genel olarak hayvanlara merhamet konusunu kavradıkları görülmektedir. “Başka kimlere merhametli olmalıyız?” sorusuyla da merhamet kavramının pekiştirilmesi amaçlanmıştır.

Çocukların tamamı, yaptıkları merhamet davranışı sonucu hislerini olumlu olarak ifade etmişlerdir. Çocuklardan 4 tanesi, yaptıkları yemlikler sayesinde kuşların karnının doyacağını cevaplarında özellikle belirtmişlerdir. Bu çocuklar, sebep sonuç ilişkisi içinde değerlendirme yapmışlardır. Hayvanlara merhamet konusunda yine çocukların tamamı örneklendirme yapabilmışlerdir. Merhametle davranılması gereken varlıklardan; yaşlıları 15 çocuk, hayvanları 7 çocuk, küçük bebekleri 4 çocuk, anne ve babayı 3 çocuk, çiçek ve ağaçları 2 çocuk, hastaları 2 çocuk, yürüyemeyenleri 2 çocuk, fakirleri 2 çocuk, Allah’ı 2 çocuk cevaplarında belirtmişlerdir. Herkese, insanlara, öğretmenlerimize, vatanımızın eşyalarına karşı merhametli olmalıyız cevaplarından her birini de birer çocuk ifade etmiştir. Bu cevaplar çocukların, merhametle davranılması gereken varlıkların, etkinliğimiz doğrultusunda sadece hayvanlarla sınırlı olmadığını bilincinde olmaları bakımından oldukça önemlidir.

3.8.4. ETKİNLİK- 4: YAŞLILARA MERHAMET DRAMASI

KONUNUN BAŞLIĞI	MERHAMET EĞİTİMİ
KONUNUN İÇERİĞİ	YAŞLILARA MERHAMET DRAMASI
SÜRE	1 Ders Saati
YÖNTEM VE TEKNİKLER	Drama, Anlatım, Soru-Cevap
KULLANILAN MATERYALLER	Tercih Edilen Yaşlı Kıyafetleri ve Malzemeleri
AMAÇ	Yaşlıların bize ihtiyaçlarının olduğunu kavrar. Onlara karşı sevgi ve merhametle davranmayı öğrenir.

ETKİNLİĞİN İŞLENİŞİ:

Derse hazırlık aşamasında çocuklardan ailelerinin de yardımıyla yaşlı insanlar gibi giyinip derse gelmeleri istenir. Öncelikle çocuklarla yaşlı kıyafetleri giyince kendilerini nasıl hissettikleri konusunda sohbet edilir. Tüm çocukların duygularını ifade etmeleri sağlanır. Sonrasında drama etkinliğine başlanır.

Çocuklara yaşlı insanların neleri yapmakta zorlandıklarını sorar. Çocuklardan gelen cevaplar doğrultusunda canlandırma yapacaklarını söyler. Çocuklardan biri poşetini taşımakta zorlanan bir teyze, diğeri de ona yardım eden bir çocuk rolünü alır ve canlandırmaları istenir. Daha sonra çocuklardan biri, karşıdan karşıya geçmek isteyen bir amca, diğeri de ona yardım etmek isteyen bir çocuğu canlandırır. Örnekler çoğaltılarak her çocuğun etkinliğe katılımı sağlanır. Etkinlik sonunda yaşlı rolündeki çocuklara, kendilerine yardım edildiğinde neler hissettikleri sorulur. Yardım eden çocuklara da, birilerine yardımcı olmanın kendilerine ne hissettirdiği sorulur. Cevapları dinlendikten sonra çocuklara, çevremizdeki yaşlılara ihtiyaçları doğrultusunda yardım etmenin önemi anlatılır ve etkinlik sonlandırılır.

ETKİNLİĞİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Etkinlik sonrasında çocuklara yöneltilen;

“Yaşlı kıyafetlerini giyince ne hissettin?”

“Yaşlı olmak sence zor mu? Neden?”

“Merhamet ne demektir?”

“Sen de çevrendeki yaşlılara hangi merhamet davranışlarını yapıyorsun?

Onlara niçin yardımcı oluyorsun?” sorularına çocukların verdiği cevaplar şöyledir:

İclal, (6 yaşında)

“Çok güzel bir şey hissettim. Mesela sanki gerçekten yaşlanmışım. Yaşlı olunca her şeyi biliyormuşum gibi hissettim.”

“Yaşlı olmak kolay hiç de zor değil. Çok güzel bir şey.”

“Merhamet, iyilik yapmak, yardımsever olmak, mutlu olmak demektir.”

“Bazen poşetlerini taşıyorum. Babaanneme eşyasını taşımasına yardımcı oluyorum.”

“Yaşlı oldukları için yorulmasınlar diye yardım ediyorum.”

İclal’in merhamet kavramını tam olarak algılayabildiği görülmektedir. Yaşlılara karşı merhamet konusunda da bilinçli olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca yaşlıların her şeyi bildiğini düşünmesi de dikkat çekicidir.

Ertuğrul, (6 yaşında)

“Her şeyi hissettim.”

“Yaşlı olmak zordu çünkü çok yavaş yürüyoruz, çok yavaş gidiyoruz gideceğimiz yere.”

“Merhamet, iyilik demektir.”

“Kapıyı açamayan bir nineye kapıyı açıp yardım ettim.”

“Yaşlıların mutlu olması için onlara yardımcı oluyorum.”

Ertuğrul, merhameti iyilik kavramı ile bağdaştırarak açıklamıştır. Yaşlılara merhamet konusunda da yeterli bilince sahiptir.

Beyza, (5 yaşında)

“Gerçek yaşlı olduğumu hissettim. O kadar çok yaşıyım ki belim şişmiş gibi hissettim.”

“Yaşlı olmak zor. Çünkü karşıdan karşıya zor geçiyorlar.”

“Merhamet, yardım etmek demektir.”

“Bazı yavaş karşıya geçen yaşlılara yardımcı oluyorum. Poşetlerini taşıyorum. Yürüyemiyorsa, bastonu yoksa veriyorum.”

“Çünkü Allah yardım edenleri seviyor.”

Beyza da yaşlılara merhamet konusunda yeterli bilgi ve algıya sahiptir. Merhamet kavramını Allah’ın sevgisini kazanmak ile bağdaştırması dikkate değerdir.

Ahmet, (5 yaşında)

“Yaşlı olduğumu hissettim. Ölecek gibi hissettim.”

“Yaşlı olmak zordu.”

“Merhamet, iyi davranmaktır.”

“Onlara yardımcı oluyorum. Mesela yaşlı bir teyzenin pazar arabasını evine götürdük annemle birlikte.”

Ahmet’in merhamet kavramını kavrayabildiği görülmektedir. Ayrıca Ahmet’in yaşlıların öleceğini düşündüğünü ifade etmesi dikkat çekicidir.

Sait, (6 yaşında)

“Heyecanlandım. Yaşlı kıyafetlerini giymeyi çok sevdim, değişik olmuştum.”

“Yaşlı olmak zordu. Çünkü yaşlıların ayakları tutmuyor, yürüyemiyor.”

“Merhamet, iyilik yapınca kendini mutlu hissetmek demektir.”

“Yaşlıları karşıdan karşıya geçiriyorum. Dedemle bakkala gidiyorum.”

“Yaşlı oldukları için, onları çok sevdiğim için, bütün dünyadaki yaşlılara yardım etmek istiyorum ve onlara yardım edince kendimi iyi hissediyorum.”

Sait, merhamet kavramını kendini mutlu hissetmek olarak tanımlamıştır. Yaşlılara merhamet konusunda yeterli bilgi ve algıya sahip olduğu görülmektedir.

Ahmet Efe, (6 yaşında)

“Çok güzel hissettim. Yaşlı gibi oldum.”

“Yaşlı olmak çok zor. Daha kendim büyüycem, çocuklarım olacak, onlar büyüyecek ve ben çok yaşlı olacam.”

“Merhamet, sadaka demektir.”

“Ben yaşlılara yardım etmiyorum. Yardım edecek yaşlı yok ki. Yardım istemiyorlar.”

Ahmet Efe’nin merhamet kavramını tam olarak algılayamadığı görülmektedir. Yaşlılara merhamet konusunda, çevresinde yaşlı kimselerin olmadığı ve kendisinden böyle bir istekte bulunulmadığı için yaşamından örnekler veremediğini belirtmiştir.

Mevlüt, (6 yaşında)

“Çok iyi, çok güzeldi. Yaşlı gibi hissettim.”

“Yaşlı olmak zor bir şey bence. Çünkü öldükleri için.”

“Merhamet, çok iyilik demektir. Allah’a yardım etmek, Allah’ı sevindirmek demektir.”

“Onlara yardım ediyorum. Su getiriyorum. Dedem ve babaannemgilde yemek yerken, babaanneme tabakları taşıırken yardım ediyorum.”

“Çünkü yardım etmeyi seviyorum.”

Mevlüt, merhamet kavramını Allah ile ilişkilendirerek tanımlamıştır. Bu tanımından merhameti kısmî olarak algıladığını söyleyebiliriz. Yaşlılara merhametin hayatında yeri söz konusudur.

Nevzat, (5 yaşında)

“Aynı dede gibi oldum. Çok mutlu oldum. Kendime de çok güldüm, çok komiktim.”

“Yaşlı olmak kolay bir şey ve bir de komik bir şey.”

“Merhamet, mutluluk demek. Allah beni seviyor diye düşünüyorum.”

“Yaşlılara bazen yardım ediyorum. Dede asansörden korkuyor. Onun elinden tutup onunla birlikte çıkıyorum.”

“Yaşlılar göremez veya düşerse diye onlara yardım ediyorum.”

Nevzat, merhameti hisleri çerçevesinde tanımlamıştır. Dolayısıyla merhamet konusunda kısmî bir algıya sahip olduğu görülmektedir. Yaşlılara merhamet konusunda yaşamından örnekler verebilmiştir.

Belinay, (6 yaşında)

“Yaşlı kıyafetlerini giyince mutlu oldum.”

“Yaşlı olmak kolaydı.”

“Merhamet, iyilik, sevap demektir.”

“Ben de poşetlerini taşıyarak, ihtiyaçlarını taşıyarak onlara yardım ediyorum.”

“Yaşlıları mutlu etmek için onlara yardım ediyorum.”

Belinay, merhamet ve yaşlılara merhamet konusunda yeterli algıya sahiptir. Yardım etme sebebini de onları mutlu etmek olarak açıklamıştır.

Eslem Rana, (5 yaşında)

“Kendimi nine olmuş gibi hissettim.”

“Yaşlı olmak kolaydı.”

“Merhamet, güzel bir şey, hayal kurmak demek.”

“Mesela dede ve ninemin eşyalarını taşımasına yardım ediyorum.”

“Çünkü iyilik yapmak istiyorum.”

Eslem Rana'nın merhameti hayal kurmak olarak tanımlaması, bu kavramı tam olarak algılayamadığının göstergesidir. İyilik yapma isteğinden dolayı yaşlılara yardımcı olduğunu belirtmiştir.

Esmâ, (4 yaşında)

“Kendimi çok iyi hissettim.”

“Yaşlı olmak kolaydı.”

“Merhamet, çok iyi demektir.”

“Asansörde yaşlılara yardım ediyorum.”

Esmâ'nın da merhameti çok iyi olarak tanımlaması bu kavramı kısmen algılayabildiğinin göstergesidir.

Fatma Zehra, (6 yaşında)

“Yaşlı gibi hissettim, mutlu oldum.”

“Yaşlı olmak zor bir şey.”

“Merhamet, iyilik yapmak demektir.”

“Çok yardımcı oluyorum onlara. Yardım etsem mutlu olurum.”

“Yardıma ihtiyaçları oldukları için yardım ediyorum.”

Fatma Zehra, merhameti iyilik kavramı ile bağdaştırarak tanımlamıştır. Yaşlılara merhamet konusunda yeterli algıya sahiptir.

Hatice, (6 yaşında)

“Güzel oldum. Mutlu oldum.”

“Yaşlı olmak bence zor. Sopalarını bulamadıkları için.”

“Merhamet, güzel davranmak, yaşlıları hiç üzmemektir.”

“İçeriden sopasını alıyorum, veriyorum.”

“Yaşlı oldukları için onlara yardım ediyorum.”

Hatice, merhametin ne olduğu sorulduğunda, yaşlılara merhamet doğrultusunda cevap vermiştir. Bu konuda yeterli algıya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Emine Yağmur, (5 yaşında)

“Yaşlı olunca heyecanlı hissettim.”

“Yaşlı olmak zor. Öleceksin çünkü. Bence çocuk olmak daha kolay.”

“Merhamet, birilerine yardım etmek demektir.”

“Hiç yaşlı yok ki, hiç yardım etmiyorum.”

“Yaşlıların elini öperiz, iyi davranırız. Çünkü onlara yardım etmemiz gerekir.”

Emine Yağmur, merhamet konusunu kavradığı gözlemlenmektedir. Çevresinde yaşlı kimseler olmadığı için yardım etmediğini belirtmiştir. Fakat onlara karşı nasıl davranılması gerektiğinin bilincindedir.

Tülay, (5 yaşında)

“Güzel hissettim. Nine olmak güzeldi.”

“Yaşlı olmak kolay bence.”

“Merhamet, iyilik demektir.”

“Evet, yardımcı oluyorum. Bir yaşlı yolda parasını düşürmüş, ona hemen parasını geri verdim. Çünkü yaşlılara iyilik yapıyorum.”

“Çünkü yaşlılara iyilik yapmayı seviyorum.”

Tülay, merhameti iyilik kavramıyla bağdaştırarak açıklamıştır. Yaşlılara merhamet konusunda da yeterli algıya sahiptir.

Zeynep, (6 yaşında)

“Güzel, mutlu oldum, komik oldum.”

“Evet zor.”

“Merhamet, bir şeyler vermek, para vermek, su vermek demektir.”

“Evet. Yaşlılar kalkamadığı için su veriyorum.”

“Çünkü onlar yaşlı, onları sevmemiz gerekir.”

Zeynep, merhamet kavramını kısmen kavrayabilmiştir. Yaşlılara merhamet konusunda yeterli algıya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Selahattin Eren, (5 yaşında)

“İyi hissedirim”

“Yaşlı olmak zor. Çünkü yaşlılar ölür.”

“Merhamet, iyilik yapmak, birisine yardım etmek, parası olmayanlara para vermek demektir.”

“Oluyorum. Karşıdan karşıya geçerken elini tutuyorum, elini öpüyorum, telefonunu getiriyorum. Çünkü onlar yapamazlar.”

Selahattin Eren, merhamet kavramıyla ilgili yeterli bilgi ve algıya sahiptir. Yaşlılara yardım konusunda yeterli algıya sahiptir.

Muhammed, (4 yaşında)

“Çok güzel hissettim.”

“Yaşlı olmak kolaydı.”

“Merhamet, Allah için güzel davranış yapmak demektir.”

“Evet, yardım ediyorum. Su götürmeye gidiyorum, eşyalarını taşıyorum.”

Muhammed'in merhamet kavramını yaşının gerektirdiğinden daha üst seviyede bir ifadeyle tanımlaması dikkat çekicidir. Merhameti, niyet kavramıyla bağdaştırarak açıklayabilmiştir. Yaşlılar merhamet konusunda da bilinçlidir.

Soru yönelttiğimiz çocukların cevaplarından hareketle diyebiliriz ki, çocuklar yaşlı kıyafetlerini giydiklerinde, onlar gibi hissetmeye başlamışlardır. Drama etkinliğiyle de desteklediğimizde çocuklar, yaşlıların ne hissettiklerini kavrayabilmişlerdir. Cevaplarında yaşlıların zor yürüyebildiklerini, karşıdan karşıya geçerken zorlandıklarını belirtmeleri, bu etkinlik sayesinde empati yapabildiklerini bize göstermiştir. İki çocuğun cevaplarında, öldükleri için yaşlı olmanın zor olduğunu belirtmeleri, çevrelerinden edindikleri izlenimlerin bir yansımasının olduğunu düşündürmektedir. Yaşlılar, onlara ölümü hatırlatmaktadır.

Çocuklara, yaşlılara karşı merhamet davranışlarını sorduğumuzda, sadece tek bir çocuğun yaşlılara yardım etmediğini, çünkü etrafında kendisinden yardım isteyen bir yaşlı olmadığını belirtmesi dikkat çekicidir. Bunun dışındaki tüm çocuklar, yaptıkları merhamet davranışlarından örnekler vermişlerdir. Bu davranışlarının amacını sorduğumuzda ise; 5 çocuk onların yaşlı ve yardıma muhtaç oldukları için, 3 çocuk onlara iyilik yapmak ve onları mutlu etmek için, 2 çocuk yardım etmeyi ve iyilik yapmayı sevdiği için, 1 çocuk onlar yorulmasınlar diye, 1 çocuk onlar yorulmasınlar diye, 1 çocuk da Allah yardım edenleri sevdiği için bu davranışları yaptıklarını ifade etmişlerdir. 5 çocuk ise bu konuda görüş belirtmemişlerdir.

Sonuç olarak; yaşlılara merhamet konusunda yapılan drama etkinliğinin çocuklarda farkındalık oluşturmak konusunda etkili olduğunu söyleyebiliriz.. Çocukların genelinin, yaşlılara nasıl davranmamız konusundaki hedef davranışları kavradıklarını ve uygulamalı eğitim sırasında doğru davranış örnekleri gösterdiklerini gözlemledik.

3.8.5. ETKİNLİK- 5: SADAKA KUTUSU ETKİNLİĞİ

KONUNUN BAŞLIĞI	MERHAMET EĞİTİMİ
KONUNUN İÇERİĞİ	SADAKA KUTUSU ETKİNLİĞİ
SÜRE	2 Ders Saati
YÖNTEM VE TEKNİKLER	Sanat Etkinliği, Soru-Cevap
KULLANILAN MATERYALLER	Koli, Renkli kartonlar, Makas, Boya Kalemleri, Grapon Kağıdı
AMAÇ	Çevresindeki insanlara yardım ederek onlara sevgi ve merhamet göstermeyi öğrenir.

ETKİNLİĞİN İŞLENİŞİ:

Derse hazırlık aşamasında çocuklardan, evden kullanmadıkları veya kullanıp da hediye etmek isteyecekleri kıyafet, oyuncak vb. eşyalarını ihtiyacı olan başka çocuklara vermek üzere kursa getirmeleri istenir.

Çocuklarla birlikte büyük bir sadaka kutusu hazırlanır. Yine çocuklarla birlikte konunun önemini anlatan bir pano hazırlanır. Getirdikleri kıyafetleri ve oyuncakları bu kutuya koymaları istenir. Daha sonra mümkünse ihtiyacı olan çocukların evlerine gidip getirdikleri eşyaları onlara hediye etmeleri istenir.

ETKİNLİĞİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Etkinliğin her aşamasında çocukların kendi emeklerinin olmasının, onları mutlu ettiği ve güvenlerini arttırdığı gözlemlenmiştir. Çocuklardan bir kısmı evden getirecekleri eşyaları seçerken en sevdikleri oyuncaklarını, kıyafetlerini hediye etmek istemişlerdir. Bir kısmının ise kendi eşyalarından hediye etmek üzere seçmekte zorlandıkları görülmüştür. Bu noktada çocukların kişilik yapılarının, ailesinden aldıkları eğitimin etkili olduğu sonucuna varabiliriz. Çünkü çocuklardan bir kısmı tüm bu etkinliklerden sonra sevdiği eşyalarını ihtiyacı olanlarla paylaşabilmiş, bir kısmı ise bunu başaramamıştır.

Etkinlik ile ilgili çocuklara sorduğumuz sorular şunlardır:

“Sadaka ne demektir?”

“Daha önce birilerine iyilik yaptın mı? Ne yaptın?”

“Başkalarına iyilik yapınca kendini nasıl hissettin?”

Bu sorulara aldığımız cevaplar şöyledir:

İclal, (6 yaşında)

“Sadaka insanlara yardım etmek, iyilik yapmak demektir.”

“Yaptım. Arkadaşım düşünce ben onu ayağa kaldırdım. Arkadaşım Didar ayakkabısını giyemeyince ben giydiriyorum. Eve misafir gelince anneme bir şey taşımaya yardım ediyorum.”

“İyilik yaptığımda kalbimin kırmızı olmasını hissettim.”

İclal’in sadaka kavramını genel anlamda algılayabildiği ve iyilik davranışlarını örneklendirebildiği görülmektedir. Kalbinin kırmızı olmasını hissetmesi, çevresinden öğrendiklerinden etkilendiğini göstermektedir.

Ertuğrul, (6 yaşında)

“Sadaka iyilik güzellik demektir.”

“Evet, iyilik yaptım. Bir nineye çıkış kapısı açtım, o da çıktı.”

“İyilik yapınca çok mutlu oldum, onlar da mutlu oldu. Çünkü iyilik yapmak güzel bir şeydir.”

Ertuğrul, sadakayı örnek vererek kısmen tanımlayabilmiştir. Sadaka kavramını iyilik, güzellik kavramlarıyla bağdaştırarak açıklamıştır.

Beyza, (5 yaşında)

“Sadaka, merhamet etmek, birilerine bir şeyler vermektir.”

“Yaptım. Ayşe Berra arkadaşım hep ses yapıyordu, ben de onu uyardım, arkadaşlarımın başı rahatladı. Bazı arkadaşlarımın kağıtları yoktu, onlara kağıt verdim. Çok güzel kırmızı eteğimi elbisesi olmayan bir çocuğa verdim.”

“Güzel hissettim, arkadaşlar çok sevindiler.”

Beyza’nın sadaka tanımlarından bu kavramı tam olarak kavrayabildiğini söyleyebiliriz. Verdiği örneklerden sadakanın hayatında yeri olduğu görülmektedir. İyilik yaptığındaki hislerini, arkadaşlarının sevinmesi sonucuyla bağdaştırarak açıklanmıştır.

Ahmet, (5 yaşında)

“Sadaka, iyilik demektir.”

“Evet, yaptım. Biz taşınırken eşya taşımada babamgile yardım ettim. Anneme su getirdim. Ertuğrul arkadaşşıma boyama yaparken yardım ettim. Musa diye bir arkadaşım vardı, ona küçülen kıyafetlerimi verdim.”

“İyilik yapınca güzel hissettim.”

Ahmet de sadaka kavramını iyilik kavramıyla tanımlamıştır. Verdiği örnekler sadaka ve iyilik kavramlarının hayatının içinde olduğunun göstergesidir.

Sait, (6 yaşında)

“Sadaka birilerine eşyalarımızı vermektir.”

“Yaptım. Yaşlılara yemek götürdüm. Birisinin köpeği kaçırmıştı, onu bulup sahibine verdim. Çocuklara oyuncaklarımdan verdim. Bayram günü olursa onlara silah ve mermi getiririm. Onlar da oynayıp mutlu olurlar.”

“İyilik yapınca çok iyi hissettim kendimi, mutlu hissettim. Çünkü Allah bizi seveceği için.”

Sait, sadakayı eşyaları vermek olarak tanımlaması, bu kavramı somut olarak kavradığının göstergesidir. İyilik yaptıktan sonra Allah’ın kendisini seveceğini belirtmesi de dikkat çekicidir.

Ahmet Efe, (6 yaşında)

“Sadaka yardım etmektir, mutlu etmektir ve insan mutlu olur.”

“Evet, iyilik yaptım. Fırıldığımızı verdim, biriktirdiğim paramı verdim. Kediye küçük bir helva verdim.”

“İyilik yaptığımda mutluluk, güzellik hissettim.”

Ahmet Efe, sadaka kavramını yardım etmek olarak tanımlamakta ve sadakanın mutlu eden bir davranış olduğunu düşünmektedir.

Mevlüt, (6 yaşında)

“Sadaka iyi bir şey demektir. Birisine para vermektir.”

“Yaptım, evet. Sadaka kutumuz için küçülen kıyafetlerimi getirdim. Bir tane gömleğim küçülmüştü, onu arkadaşımın kardeşine verdim.”

“İyilik yapınca çok iyi hissettim.”

Mevlüt, sadaka kavramını somut anlamda kavrayabilmiş ve davranış örnekleri istediğimizde ve hayatından örnekler verebilmiştir.

Nevzat, (5 yaşında)

“Sadaka para toplayıp parası olmayanlara vermektir.”

“Yaptım. Asansörden korkan bir teyzeyi elinden tutup asansöre bindirdik. Annemle onu evine bıraktık.”

“İyilik yapınca mutluluk hissettim. Bazen arkadaşıma iyilik yapıyorum, o da bana gülüyor.”

Nevzat da sadaka kavramını somut anlamda tanımlamıştır. İyilik yaptığında karşısındakinin mutlu olup gülümsediğini ifade etmesi, Nevzat’ın başkalarının duygularına değer verdiği konusunda bize ipuçları vermektedir.

Belinay, (6 yaşında)

“Sadaka, kumbara ve iyilik demektir.”

“İyilik yaptım. Hasta olan birilerini ziyaret ettim. Babaannem böreğin kapağını kapatamadı, ben kapattım.”

“İyilik yapınca mutlu oldum. Çünkü onlar da mutlu oldu.”

Belinay, sadaka kavramını kısmen algılayabilmiştir. İyilik davranışları sonucundaki karşısındakinin tutum ve davranışları onun için önemlidir.

Eslem Rana, (5 yaşında)

“Sadaka, sure ve hadis öğrenmektir.”

“Yaptım. Babaannemin beli ağrıyor, ona salata yapıyorum. Anneannem bacağından ameliyat olmuştu, ona hep yardım ettim. Esmâ Teyzeme en sevdiği meyveli sakızdan aldım.”

“İyilik yapınca Allah beni sevdi, onu hissettim. Peygamber Efendimizin beni sevmesini hissettim. Onlar bana yüce şeyler verecek gibi hissettim.”

Eslem Rana, sadakayı sure ve hadis öğrenmek olarak tanımlamıştır. Bu da onun, cevap verirken öğrendikleri ile özdeşim kurabildiğinin göstergesidir. Fakat sadaka kavramını tam olarak kavrayamamıştır. Cevabında iyilik yaptığı için Allah ve Peygamberimizin kendisini seveceğinin bilincinde olması, önemli bir husustur.

Esmâ, (4 yaşında)

“Sadaka, çok iyi demek.”

“İyilik yaptım. Çocukları korudum, birbirinden oyuncaklarını almasınlar diye.”

“Yapınca da çok iyi hissettim.”

Esmâ, iyiliği anlamlandırmasına ve sadakanın iyi bir şey olduğunu bilmesine rağmen, bu konuda yeterli algıya sahip olmadığı görülmektedir.

Fatma Zehra, (6 yaşında)

“Sadaka iyilik demektir.”

“Evet, yaptım. Kardeşime oyuncaklarını toplarken yardım ettim. Anneme mutfakta yardım ettim. Dedeme su getiriyorum bi de.”

“İyilik yapınca kendimi iyi, güzel hissettim.”

Fatma Zehra, sadaka kavramını iyilik ile bağdaştırarak cevaplar vermiştir.

Hatice, (6 yaşında)

“Sadaka paylaşmak demektir.”

“Yaptım. Yaşlılara yardım ettim. Yaşlıları karşıdan karşıya geçirdim. Dedemin parası olmayınca ona para verdim.”

“İyilik yapınca güzel hissettim.”

Hatice, sadakayı farklı boyutta düşünerek paylaşmak olarak ifade etmiştir. Bu kavramın hayatında yeri olduğunu da söyleyebiliriz.

Emine Yağmur, (5 yaşında)

“Gülümsemek sadakadır.”

“Yapmadım ki ben iyilik.”

“İyilik yapınca kendimi çok güzel hissediyorum.”

Emine Yağmur, sadaka kavramını öğrendiği hadisle bağdaşım kurarak açıklamıştır. İyilik yapmadığını ifade etmesine rağmen iyilik yaptığındaki hislerini aktarabilmiştir. Bu çelişki, Emine Yağmur’un sadaka kavramını tam olarak kavrayamamasından kaynaklanmaktadır.

Tülay, (5 yaşında)

“Sadaka ne demek bilmiyorum.”

“Yaptım. Mesela bir amca dolmuşta para düşürmüştü, ona verdim. Yaşlı ninenin ayakkabısı yoktu, ona pazardan ayakkabı alıp verdik. Bir amcanın ceketi yoktu, babamın ceketlerinden ona verdik.”

“İyilik yaptığım için çok güzel hissettim.”

Tülay, sadaka konusuna hayatından örnekler vermesine rağmen sadaka kavramını gerektiği kadar algılayamadığı görülmektedir.

Zeynep, (6 yaşında)

“Sadaka hadis okumak demektir, hadis öğrenmek demektir.”

“Yaptım. Bir teyze vardı bizim mahallede. Annemle ona kahvaltı götürüyoruz, onun evini temizliyoruz.”

“İyilik yapınca mutlu oldum, sevindim.”

Zeynep, Sadaka kelimesini hadislerden duyduğu için, bu kavram kendisine sorulduğunda bu doğrultuda cevap vermiştir. Bu kavramı henüz tam olarak kavrayamadığını söyleyebiliriz.

Selahattin Eren, (5 yaşında)

“Sadaka birilerine yardım etmektir.”

“Yaptım. Para verdim ihtiyacı olanlara. Teyzenin parası yokmuş, ona verdim.”

“İyilik yapınca iyi, mutlu oldum.”

Selahattin Eren, sadakayı yardım etmek olarak tanımlamıştır. Sadaka kavramını algıladığı görülmektedir.

Muhammed, (4 yaşında)

“Sadaka herkese yardım etmektir.”

“Evet. Arkadaşlarıma iyilik yaptım. Onlara oyuncaklarımı verdim.”

“İyilik yapınca beni seviyorlar diye hissettim.”

Muhammed de sadaka kavramını yardım etmek olarak ifade etmiştir. Başkaları tarafından sevildiğini hissettiğini belirtmesi, sevilme duygusunun kendisini iyiliğe iten bir sebep olduğunu göstermektedir.

Yukarıda sadaka kutusu etkinliği ile ilgili sorular 4-6 yaş aralığındaki çocuklara sorulmuş ve verdikleri cevaplar herhangi bir değişiklik yapılmadan yazılmıştır. Sadakanın ne demek olduğunu sorduğumuzda; 18 çocuktan 7 çocuk sadakayı yardım etmek ve iyilik olarak, 2 çocuk parası olmayanlara para vermek olarak, 2 çocuk sure ve hadis öğrenmek olarak tanımlamıştır. Çocuklardan biri sadakayı birilerine eşyalarımızı vermek olarak, biri kumbara ve iyilik olarak, biri paylaşmak olarak, biri gülümsemek olarak, biri de merhamet olarak tanımlayarak farklı cevaplar vermişlerdir. 2 çocuk ise sadaka kavramını tam olarak kavrayamamışlardır. Çocukların cevaplarına genel olarak baktığımızda sadaka konusunda bilgi sahibi oldukları görülmektedir.

Çocukların her biri ifade yetenekleri doğrultusunda, yaptığı iyilikleri bizimle paylaşabilmişlerdir. Sadece bir çocuk iyilik yapmadığını belirtmiştir. Çocukların iyilik davranışları ile ilgili cevaplarını incelediğimizde, bu davranışlarının iyiliğin maddî ve manevî olarak iki yönünü de kapsadığını görürüz. Tüm çocukların bu iyilikler sonucundaki hislerinin olumlu olması sevindiricidir.

3.8.6. ETKİNLİK- 6: YARDIMLAŞMA KUMBARASI ETKİNLİĞİ

KONUNUN BAŞLIĞI	MERHAMET EĞİTİMİ
KONUNUN İÇERİĞİ	YARDIMLAŞMA KUMBARASI ETKİNLİĞİ
SÜRE	1 Ders Saati
YÖNTEM VE TEKNİKLER	Sanat Etkinliği, Soru-Cevap
KULLANILAN MATERYALLER	Tercihe göre kumbara yapımı için gerekli malzemeler
AMAÇ	Çevresindeki insanlara yardım ederek onlara sevgi ve merhamet göstermeyi öğrenir.

ETKİNLİĞİN İŞLENİŞİ:

Derse hazırlık aşamasında çocuklardan evde aileleriyle birlikte yardımlaşma kumbarası hazırlamaları istenir. Bir hafta boyunca kendi harçlıklarından ve ailelerinin de desteğiyle kumbarada para biriktirmeleri istenir. Sonrasında kumbaralarını kursa getirmeleri söylenir. Tüm çocukların kumbaralarındaki paralar birleştirilir, ihtiyacı olan bir komşuya çocuklarla birlikte gidilip bu yardımı onlara ulaştırmaları sağlanır.

ETKİNLİĞİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çocuklara etkinlik sonunda yönelttiğimiz sorular şu şekildedir:

“Kumbaranda biriktirdiklerini ihtiyacı olanlara verince ne hissettin?”

“Yardımlaşma ile ilgili daha önce yaptığın bir davranışı bizimle paylaşır mısın?”

“Başkalarına yardım etmek bize ne kazandırır?”

Bu sorulara çocukların verdikleri cevaplar şöyledir:

İclal, (6 yaşında)

“Kumbaramdakileri verince iyilik hissettim. Yani herkesin beni sevdiğini hissettim.”

“Bayramda harçlık toplayınca dükkanımızın kasasına koydum. Böylece annemgile yardım ettim. Mesela arkadaşımınla oyun oynarken elbiselerimi bazen ona giydiriyorum.”

“Yardım edince herkes sevinir, mutlu olur. Allah bizi sever, Peygamberimiz sever, babaannem sever.

İclal, hislerini iyilik olarak tanımlamış, bu hissini de herkes tarafından sevileceği duygusuyla bağdaştırarak ifade etmiştir. Yardımlaşma davranışlarına yaşamından örnekler verebilmiştir. Bu davranışları sonucunda da Allah’ın, peygamberimizin ve babaannesinin kendisini seveceğini düşünmektedir.

Ertuğrul, (6 yaşında)

“Biriktirince çok iyi hissettim. İyilik yaptığımı hissettim.”

“Abimle para biriktirip abimin okuluna gönderdik.”

“Yardım ettiğimizde hediyeler kazanırız, harçlık kazanırız.”

Ertuğrul da yardımlaşma davranışını bizimle paylaşmıştır. Yöneltilen son soruya verdiği cevaptan, yardım davranışları sonucundaki kazanımların maddi boyutunu düşündüğü görülmektedir.

Beyza, (5 yaşında)

“Güzel hissettim. Keşke kumbaramı da verseydim diye düşünmüştüm.”

“Arkadaşlarıma çok yardım ediyorum. Mutfak eşyalarını yanlış diziordu, onları düzelttim. Anneannemin bacakları ağrıyordu. Babama muz almasını söylemiştim anneanneme iyi gelir diye.”

“Yardım etmek bize güç kazandırır. Allah bizi sever, Peygamberimiz sever.”

Beyza, yardım davranışı sonucundaki hislerini güzel olarak tanımlamış, daha fazlasını yapmak istediğini ifade etmiştir. Yardım davranışlarına yaşamından örnekler verebilmiştir. Yaptığı bu davranışların kendisine neler kazandıracağını farkındadır.

Ahmet, (5 yaşında)

“Kumbaramdakileri verince iyilik yaptığımı hissettim.”

“Annemle birlikte yaşlı teyzenin pazar arabasını evine kadar götürdüm.”

“Başkalarına yardım etmek bize iyilik kazandırır.”

Ahmet'in cevaplarını incelediğimizde yardımlaşma davranışlarını iyilik kavramı ile bağdaştırarak açıklamıştır. Yardım davranışına örnek verebilmiştir.

Sait, (6 yaşında)

“Biriktirdiklerimi verince çok iyi hissettim. Annem o zaman bana istediğim yemekleri yaptı, ben paralarımı verdiğim için.”

“Kıyafeti yırtık birisi vardı. Ona para verdim kendisine kıyafet alsın diye.”

“Yardım etmek bize iyilik kazandırır, mutluluk kazandırır, her şeyi kazandırır.”

Sait, hislerini iyi olarak tanımladığı, yardım davranışlarına hayatından örnek verdiği görülmektedir. Yardım ettiği için elde edeceği kazanımların farkındadır.

Ahmet Efe, (6 yaşında)

“Birikince güzel hissettim, mutlu hissettim.”

“Anneme yardım ediyorum evi temizlerken. Babama su getiriyorum. Anneme masaj yapıyorum. O çok yoruluyor ya ondan.”

“Başkalarına yardım edince güzellik kazanırız.”

Ahmet Efe, hislerini güzel, mutlu olarak ifade etmiştir. Yardım davranışlarını hayatında yeri olduğu gözlemlenmektedir.

Mevlüt, (6 yaşında)

“Çok güzel, verince kendimi çok iyi hissettim.”

“Annem yemek hazırlarken hep ona yardım ediyorum.”

“Yardım etmek bize güç kazandırır.”

“Mevlüt de yaptığı yardım davranışı sonucunda güzel hisler içindedir ve kazanımlarının farkındadır.

Nevzat, (5 yaşında)

“Kumbaramdakileri verince mutlu hissettim. Onlar kıyafet alacak diye çok sevindim.”

“Anneme sofrayı kurarken yardım ediyorum. Altıma sandalye koyup çorba karıştırıyorum.”

“Bize ne kazandırdığını bilmiyorum.”

Nevzat, hislerini sebep sonuç ilişkisiyle bağlantı kurarak açıklamıştır. Yardım davranışına yaşamından örnek verebilmiştir. Fakat bu davranışlarının kazanımlarını ifade edemediği görülmektedir.

Belinay, (6 yaşında)

“Mutlu oldum.”

“Yapmadım.”

“Yardım etmek herkesin sevgisini kazandırır.”

Belinay’ın diğer arkadaşlarından farklı olarak, yardım davranışı yapmadığını ifade etmesi dikkat çekicidir. Fakat yardım davranışının kazanımının kısmen farkında olduğunu söyleyebiliriz.

Eslem Rana, (5 yaşında)

“Olmayanlara verince kendimi iyi kalpli gibi hissettim.”

“Arkadaşlarıma yardım ediyorum. Onlar kalemini bulamayınca onlara arayıp buluyorum.”

“İyilik kazandırır. İyiliğe sebep olan onu yapan gibidir.”

Eslem Rana’nın hislerini ifade etme ve yardım davranışına örnek verme konusunda yeterli algıya sahip olduğu görülmektedir. Yardım davranışı sonucundaki kazanımını, öğrendikleri ile bağdaşım kurarak iyilik olarak açıklamıştır.

Esmâ, (4 yaşında)

“Mutlu hissettim.”

“Yaşlı nineye yardım ettim.”

“Yardım etmek bize iyilik, güzellik kazandırır.”

Esmâ’nın da yardım davranışına yaşamından örnek verme ve hislerini ifade etme konusunda yeterli olduğu görülmektedir.

Fatma Zehra, (6 yaşında)

“İhtiyacı olanlara verince iyi hissettim.”

“Anneme yemek hazırlarken yardım ettim.”

“Başkalarına yardım etmek bize sadaka kazandırır.”

Fatma Zehra, yaşamından yardım davranışına örnek verebilmiştir. Bu davranışların kazanımını ifade ederken sadaka konusu ile ilişkilendirmesi, algıda bir karmaşıklığın olduğuna işaret etmektedir.

Hatice, (6 yaşında)

“Onları verince güzel hissettim.”

“Arkadaşımın oyuncuğu yoktu, ona araba ve bebek verdim. Başka bir arkadaşıma kıyafet verdim.”

“Yardım etmek bize para kazandırır.”

Hatice'nin yardım davranışlarının hayatında yeri olduğu görülmektedir. Diğer çocuklardan farklı olarak, yardım etmenin kendisine para kazandıracağını düşünmektedir.

Emine Yağmur, (5 yaşında)

“Onları verince az üzuldüm, az sevindim. Paralarım gitti üzuldüm, gitti diye sevindim.”

“Yapmadım.”

“Başkasına verirsek o da belki bize verebilir.”

Emine Yağmur, başkalarına yardım edince hem üzülüğünü, hem de sevindiğini ifade etmektedir. Yardım davranışına da yaşamından örnek verememiştir. Yardımlaşma değerinin Emine Yağmur'un yaşamında tam olarak yerleşmediği gözlemlenmektedir.

Tülay, (5 yaşında)

“İhtiyacı olanlara verince çok güzel hissettim, iyi hissettim.”

“Yaşlı nineye dolmuş parası vermişim. Çünkü parası olmadığı için dolmuş onu almamıştı.”

“Başkalarına yardım etmek bize merhamet kazandırır.”

Tülay’ın yaşamında yardımlaşma değerinin yer ettiği görülmektedir. Yardım davranışlarının kazanımını merhametle ilişkilendirerek açıklaması dikkat çeken bir ifadedir.

Zeynep, (6 yaşında)

“Onlara para verdiğim için mutlu oldum, sevindim. Çünkü onların mutlu olmasını çok isterim.”

“Para verdim. Parasız olanlara su veriyorum.”

“Yardım etmek bize her şeyi kazandırır.”

Zeynep, hislerini yardım ettiği kişilerin hisleriyle bağdaşım kurarak açıklamıştır. Yardımlaşmanın maddî boyutu üzerinden örnek vermiştir.

Selahattin Eren, (5 yaşında)

“Onları verince güzel hissettim mutlu oldum.”

“Teyzenin elinden tuttum, kaldırdım. Teyzeye para verdim. Teyzenin telefonu çaldı, o duymadı. Ona telefonu verdim.”

“Yardım edince iyilik yapmış oluruz. Allah bizi sever.”

Selahattin Eren, yaptığı yardım sonucundaki hislerini olumlu olarak ifade etmiştir. Yardımlaşmanın hayatında bir yeri söz konusudur. Yardım davranışı sonucundaki kazanımlarının farkındadır.

Muhammed, (4 yaşında)

“Onları verince beni seviyorlar diye hissettim. Çünkü onlar eve gidince annelerine söylediler. Muhammed verdi diye.”

“Çocuklar geliyor, oyuncak istiyorlar. Onlara veriyorum. Onlar da beni seviyorlar.”

“Başkalarına yardım edince Muhammed bize para verdi derler.”

Muhammed de yardım davranışlarına yaşamından örnekler verebilmiştir. Yardım davranışı sonucundaki hislerini ve kazanımlarını karşıdakilerin ne düşünecekleriyle bağdaşım kurarak açıklaması dikkat çekicidir.

Yukarıda, 4-6 yaş dönemindeki çocuklarla birlikte yapılan yardımlaşma kumbarası etkinliği sonunda, etkinlikle ilgili bazı sorular çocuklara yöneltilmiş ve çocukların verdikleri cevaplar yorum yapılmadan ifade edilmiştir. Sadece 1 çocuk dışındaki tüm çocuklar, kumbaralarında para biriktirip bu paraları ihtiyacı olanlara vererek yaptıkları yardım davranışı sonucundaki hislerini iyi, güzel, mutlu olarak ifade etmişlerdir. 1 çocuk, ise hem olumlu hem olumsuz hisler içinde olduğunu belirtmiştir. Bu çocuğa yardımlaşma, paylaşma davranışları üzerinde daha çok durulması gerektiği, ulaşılan sonuçlar arasındadır.

Çocuklardan yaptıkları bir yardım davranışını paylaştıklarını istediğimizde ise, 2 çocuk dışındaki tüm çocuklar yaptıkları davranışları bizimle paylaşmışlardır. Bu örnekler içerisinde hem maddî hem de manevî yardımların yer aldığı görülmektedir. 2 çocuğun ise yardım davranışlarına yaşamından örnek veremediğini gözlemledik. Bu durum bize, çocukların kişiliği ve aileden aldıkları eğitimin bu değerin yerleşmesinde önemli birer etken olduğunu göstermektedir.

Başkalarına yardım etmeleri sonucunda elde ettikleri kazanımları bazı çocuklar Allah'ın, Peygamber'in, insanların, arkadaşlarının sevgisini kazanmak olarak ifade ederken; bazı çocuklar ise iyilik, güzellik, merhamet, güç, para, hediye, harçlık kazanmak olarak ifade etmişlerdir. Verilen cevaplar, çocukların algı seviyelerine ve bakış açılarına göre çeşitlilik göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

4-6 yaş dönemini kapsayan okul öncesi dönem, gelişim açısından önemli farklılıkları içinde barındıran bir dönemdir. Çocuk, bu dönemin sonunda birçok alanda gelişme göstererek toplum içerisinde varlığını hissettirmeye başlamıştır. Artık sosyal ortamlarda etkin bir birey olarak rol almaktadır. Söz konusu dönemde çocuğun fiziksel, zihinsel, duygusal gelişiminin yanında dini ve ahlâkî gelişiminin de desteklenmesi büyük öneme sahiptir.

Bu dönemde çocuğa verilecek olan eğitimde esas olan, ona bilgi yüklemek değil, istenilen yönde davranış geliştirme ve bu davranışları kalıcı hale getirmeyi amaçlamaktır. Fakat bu yaşlarda çocuklarını Kur'an Kursları gibi okul öncesi dini eğitim kurumuna gönderen velilerin çocuğunun Kur'an-ı Kerim okuma, dua ve sureleri ezberleme amacıyla bu tür yerlere gönderdiklerini gözlemledik. Onların bu istekleri de çocuk üzerinde baskı oluşturduğu için, çocuklar diğer etkinliklere odaklanamamaktadır. Zamanla Kur'an-ı Kerim okumada, dua ve sure ezberinde ilerleme sağladıkları halde, bu tür zorlamalar ileriki zamanlarda çocuğun isteksiz ve ilgisiz tavır içinde olmasına sebep olmaktadır. Bu durumların önüne geçmek için önce aileler bilinçlendirilmeli, eğitimin asıl amacı onlara anlatılmalıdır. Nitekim çocuğun kavrama kabiliyetinin yüksek olduğu bu yaş dönemini güzel değerlendirmek gerekir. Çocuğa tüm hayatına etki edecek sevgi, merhamet, hoşgörü, yardımlaşma, paylaşma gibi değerlerin kazandırılması amaçlanmalıdır.

Araştırmamız çerçevesinde 4-6 yaş döneminde çocuklara merhamet değerinin kazandırılması amaçlanmış ve bu doğrultuda etkinlikler yapılmıştır. Etkinlikler sonunda çocuklarla yaptığımız görüşmelerden yola çıkarak elde ettiğimiz sonuç ve çıkarımlar şu şekildedir:

Soru yönelttiğimiz çocukların algı seviyelerinin birbirinden farklı olduğunu gözlemledik. Bu farklılığın oluşmasındaki birinci etken, yaş unsurudur. 6 yaş çocuğunun kelime hazinesi ve kendisini ifade yeteneği, diğer çocuklara göre daha ileri seviyede olduğu için sorularımızı rahat bir şekilde cevaplayabilmişlerdir. 4 yaş çocuklarının verdikleri cevapların ise diğerlerine göre daha kısa ve öz cevaplar olduğunu, duygularını ifade etmekte zorlandıklarını gözlemledik. Bu noktada

diyebiliriz ki, her yaş bir gelişim basamağıdır. 4 yaşında iken gerekli gelişimi sağlayan çocuk bir sonraki 5 yaş dönemine geçmiş, onda da gerekli ortamlar sağlanarak yaşına uygun gelişimi gerçekleştirebilmişse, 6 yaş döneminde yaşlılarından daha ileri seviyede olmaktadır. Fakat her yaşta olması gereken gelişimi gerçekleştiremeyen çocuk, yaşlılarını hep geriden takip etmektedir. Dolayısıyla çocukluk döneminin her yaşı ayrı bir öneme sahiptir ve telafisi zordur.

Çocuklarla görüşmelerimizden anlıyoruz ki, aile ve çevresinden edindiği bilgilerin ve gözlemlerinin çocukların algısı üzerinde etkili olan unsurlardan birisidir. Çünkü cevapları incelediğimizde, aynı yaş grubundan olup, aynı ortamda aynı eğitimi alan iki çocuğun, aynı soruya farklı cevaplar verebildiğini gözlemledik. Bazen çocuğun, yaşından beklenmeyen ve sınıf ortamında da hiç yer vermediğimiz cevaplar verdiğini gözlemledik. Bu da çocuğun yetiştiği ortamın çocuk üzerindeki etkisi ile açıklanabilir. Nitekim ailenin eğitim seviyesi ve çocukla iletişiminin kalitesi, çocuğun algı dünyasını doğrudan etkilemektedir. Bunun yanında çocuğun vakit geçirdiği arkadaşları ve eğitim aldığı öğretmenleri de çocuğu etkileyen unsurlardandır. Tüm bu etkiler bu yaşlardaki çocukların, çevresinden gelen her türlü yönlendirmeye açık bir yapıda olduklarının göstergesidir.

Çocukların cevaplarını etkileyen bir diğer unsur, çocukların cevap verirken o an içinde buldukları ruh halidir. Görüşmelerimizde bazen bir çocuk sorulara istekli ve uzun açıklamalı cevaplar verirken, aynı çocuk bir diğer etkinlik sonundaki sorulara cevap vermek istememekte veya kısa cevaplarla soruları geçiştirmektedir. Bu durum, bu yaş dönemi çocuklarda genel-geçer sonuçlara varmamızı zorlaştırmaktadır. Hatta bazı durumlarda çocukların, sorduğumuz sorularla alakası olmayan konularda cevap verdiklerini gözlemledik. Bu cevapları da çocukların hayal dünyalarının genişliğiyle bağlantı kurarak açıklayabiliriz.

Araştırmamızda tesbit ettiğimiz bir diğer husus, 4-6 yaş aralığındaki çocuklardan, öğrendikleri kavramların tanımını yapmaları beklenemeyeceği gerçeğidir. Örneğin merhamet kavramı üzerinde pek çok etkinlik yapmış olmamıza ve çocukların merhametli olmak için neler yapmamız gerektiğini ifade edebiliyor olmalarına rağmen, merhametin tanımını yapamadıklarını gözlemledik. Çünkü bu

yaştaki çocuklar, kavramlar hakkında açıklamalar yapabilir fakat bizim bekleyeceğimiz şekilde tanımını yapamazlar.

Araştırmamız çerçevesinde, eğitim dönemi boyunca çocuklarla gerçekleştirdiğimiz merhamet etkinliklerinin, çocukların eğitim aldıktan sonraki davranışları üzerinde etkili olduğunu gözlemledik. Anneler, çocuklarının artık çiçekleri koparmadıklarını, çevresindeki hayvanlara merhamet davranışlarında bulunma isteği içinde olduklarını, anneanne, babaanne ve dedeleri için hep bir şeyler yapmaya çalıştıklarını, çevresine karşı artık daha duyarlı olduklarını ifade ettiler. Aynı zamanda sınıf ortamında birbirleriyle olan ilişkilerde daha az şiddete başvurduklarını gözlemledik. Fakat örneklik olmaları konusunda ailelerle ayrıca bir çalışma yapmadık. Ailelerle ilgili yol gösterici çalışmaların yapılması, çocuklarda ulaşılmak istenen hedef davranışların gerçekleşmesinde tam anlamıyla başarı kazanılabilmesini sağlayacaktır. Çünkü çocuklar üzerinde etkili olan model olma yaklaşımını, hem öğretmenlerin hem de başta anne-baba olmak üzere çevresinde etkileşim içinde olduğu tüm insanların benimsemesi gerekir.

Çocuğa sevgi ve şefkatle yaklaşmanın, hata yaptığında bile hoşgörölü bir tavır içerisinde olmanın çocuk üzerinde son derece etkili bir yöntem olduğunu ifade etmek mümkündür. Çocuk, gördüğü bu yaklaşımın olumlu etkisini o anda gösteremese de daha sonraki bir zamanda yanlışının farkında olduğunu ifade edebilmektedir. Tüm eğitim alanlarında olduğu gibi merhamet eğitiminin de çocuk üzerinde etkili olması, çocuğun sevgisini kazanmaya bağlıdır. Çocuk sevgiyi tattıkça sevmeyi, merhamet gördükçe de merhamet göstermeyi öğrenecektir. Anne baba ve eğitimcilerin bu gerçeği gözden kaçırmamaları gerekmektedir.

Araştırmalarımız sırasında, çocuğun karakter oluşumu açısından son derece önemli olan 4-6 yaş dönemini kapsayan yeterli çalışmanın olmadığını gözlemledik. Özellikle değerler konusunda okul öncesi döneme yönelik kapsamlı çalışmaların yapılması, alana katkı sağlaması açısından bir zorunluluktur.

Okul öncesi dönemi kapsayan kurumlarda uygulanacak din ve ahlâk eğitimine yönelik program örnekleri hazırlanmalı ve bu programları değerlendirme ve geliştirme çalışmaları yapılmalıdır. Hazırlanan programların çocukların gelişimine

uygunluğu, çocuklar üzerindeki etkisi üzerine araştırmalar yapılmalı ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda programlar geliştirilmelidir. Hazırlanan programların uygulanması hususunda okul-aile işbirliği sağlanmalıdır.

Okul öncesi dönemde din ve ahlâk eğitiminde kullanılabilir, çocuğun gelişim özelliklerine uygun etkinlikler ve materyaller geliştirilmelidir. Sözlü öğretim, oyun, taklit, öz bakım, pratik beceri, bireysel yetenek ve sanatsal kabiliyet geliştirme etkinliklerinin tümü, çocuğu diğer gelişim alanlarıyla birlikte dini ve ahlaki gelişimlerini de hedefleyen nitelikte olmalıdır. Çocuğun üzerinde etki alanı daha yüksek olan masal, hikâye, çizgi film gibi faaliyetlerden faydalanılmalıdır. Aynı zamanda çocuğun din ve ahlak gelişimine katkısı olabilecek, içerisinde dini ve ahlaki unsurlar taşıyan oyuncaklar üretilmelidir. Böylece çocukların bu alandaki ilgileri olumlu şekilde yönlendirilmiş olur. Çocuklara kazandırılmak istenen hedef davranışlar, eğlenceli, oyun atmosferi içerisinde ve zenginleştirilmiş bir şekilde sunulmuş olur.

KAYNAKÇA

ADLER, Alfred, *İnsan Tanıma Sanatı*, Çev. Şelale Başar, İstanbul, Dergâh Yay., 1997.

ARSLANOĞLU, İbrahim, *Bilimsel Yöntem ve Araştırma Teknikleri*, 1.b., Ankara, Gazi Kitabevi, 2016.

ATİK, Aslıhan, “Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, 2015.

AVCI, Seyit, *Yaratılana Şefkat ve Merhamet*, 1.b., İstanbul, Erkam Yay., 2006.

AY, Mehmet Emin, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, 7.b., İstanbul, TFM Yay., 1997.

AY, Mehmet Emin, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, 20.b., İstanbul, Timaş Yay., 2005.

AYDIN, Betül, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, 5.b., Ankara, Nobel Akademik Yay., 2015.

AYDIN, Mehmet Zeki, “Aile ve Çocuk Eğitiminde Öncelikli İlkeler”, *Çocuk ve Çocukluk Deneme Kitabı Dünyadan Büyüktür Çocuk*, İstanbul, Çocuk Vakfı Yay., 2011.

BEE, Helen ve Denise Boyd, *Çocuk Gelişim Psikolojisi*, 1.b, Çev. Okhan Gündüz, İstanbul, Kaknüs Yay., 2009.

BİBERCİ, Fatmanur, *2-7 Yaş Arası Çocuklarda Sevgi ve Merhamet Değerlerinin Hadisler Işığında Öğretimi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010.

BİLGİLİ, Fatih Menderes, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, 1.b., İstanbul, Beyan Yay., 2005.

BİLGİN, Beyza, *İslam ve Çocuk*, 3.b., Ankara, DİB Yay., 1991.

BİRİŞİK, Abdülhamit, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1994.

BUHÂRÎ, Muhammed B. İsmail Ebu Abdillâh, *el- Camiu's-Sahih*, thk. Mustafa Dibü'l Beğâ, 3. b., Beyrut, Daru İbni Kesir, 1987.

Büyük Türkçe Sözlük, Ankara, TDK Yay., 2009.

CİHANDİDE, Zeynep Nezahat, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, 2.b., İstanbul, Dem Yay., 2014.

CİRHİNLİOĞLU, Fatma Gül, *Çocuk Gelişimi ve Ruh Sağlığı*, 2.b., Ankara, Nobel Yay., 2010.

ÇAĞIRICI, Mustafa, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV, 2009.

ÇALIŞIR, Duygu, *Cinsel Eğitim Çocukluktan Ergenliğe*, 1.b., İstanbul, Profil Yay., 2011.

ÇAMDİBİ, Hasan Mahmut, *Güzel Ahlâk ve İnsan İlişkileri*, 2.b., İstanbul, Çamlıca Yay., 2014.

ÇANKIRILI, Ali, *Çocuğun Manevi Eğitimi*, 4.b., İstanbul, Zafer Yay., 2009.

ÇAPLI, Orhan, *Çocukların Gençlerin Eğitimi*, 4.b., Ankara, Bilgi Yay., 1993.

ÇOBAN, Mustafa, *Okul Öncesi (3-6 Yaş) Din ve Ahlâk Eğitimi*, 1.b., Konya, Hüner Yay., 2016.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara, 1970.

DİB Komisyon, *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, 1.b., Ankara, DİB Yay., 2011.

Dini Kavramlar Sözlüğü, Ankara, DİB Yay., 2007.

Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yay., 1994.

DODURGALI, Abdurrahman, *Ailede Din Eğitimi*, 3.b., İstanbul, Timaş Yay., 2010.

EBU DAVUD, Süleyman B. Eşas Es-Sicistânî El-Ezdî, *Sünen-i Ebi Davud*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut: Daru'l Fikr, t.y.

ERTUĞRUL, Halit, *Ailede ve Okulda Çocuk Eğitimi*, 26.b., İstanbul, Nesil Yay., 2005.

FERSAHOĞLU, Yaşar ve Mehmet Akif Demir, *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, 3.b., İstanbul, Çamlıca Yay., 2014.

FİDAN, Ahmet ve diğerleri, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, MEB Yay., Ankara, 1996.

GANDER, Mary J. Ve Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, 4.b., Çev. Ali Dönmez, Nermin Çelen, Bekir Onur, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 2001.

GAZALİ, Ebu Hâmid Muhammed B. Muhammed, *İhya-i Ulumi'd-Din*, C. I-VI, (Çev.: A. Arslan), Arslan Yayınları, İstanbul 1979.

HAZAR, Muhsin, *Oyunla Eğitim*, 1.b., Ankara, Tutubay Yay., 1996.

HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, 2.b., Ankara, TDV Yay., 1993.

HÖKELEKLİ, Hayati, “Bir Değer: Merhamet”, *Dem Dergi*, Yıl:1, Sayı:4, 2007. (78-82)

HÖKELEKLİ, Hayati, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 1.b., İstanbul, Dem Yay., 2013.

İBN HACER, Ahmed B. Ali El-Askalâni, *Fethu'l-Bârî*, Kahire, 1988.

İBN HANBEL, Ahmed Ebu Abdillâh Eş-Şeybânî, *Müsned*, Kahire: Müessesetü Kurtuba, t.y.

İBN MACE, Muhammed B. Yezid Ebu Abdillâh El-Kazvinî, *Sünen-i İbn Mace*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Beyrut: Daru'l Fikr, t.y.

İLDEŞ, Mehmet Fatih, “İsâr: Ben(lik) Değil Önce Sen”, *Diyanet Aylık Dergi*, S: 285, Eylül 2014.

KANDEMİR, M. Yaşar, *Örneklerle İslam Ahlâkı*, İstanbul, Nesil Yay., 2003.

KARABULUT, Osman, *İslâm'da Çocuk Terbiyesi*, 4.b., Konya, Uysal Kitabevi, 1993.

KARACA, Faruk, *Dinî Gelişim Teorileri*, 1.b., İstanbul, DEM Yay., 2007,

KARACOŞKUN, M. Doğan, “Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Dua”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt IX / 1.

KARGI, Eda, *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim*, 1.b., Ankara, Pegem Akademi Yay., 2012.

KOÇ, Bozkurt, “Gelişim Dönemleri ve Dini Hayat”, *Tabula Rasa Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 5, Mayıs – Ağustos 2002.

KONUK, Yurdagül, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, 1.b., Ankara, TDV Yay., 1994.

KÖYLÜ, Mustafa, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, *AÜİFD*, XIV(2004), S:II.

Kur'an-ı Kerim Meâli, 2.b., Ankara, DİB Yay., 2006.

Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011), 1.b., Ankara, DİB Yay., 2014.

MÜSLİM, İbni Haccâc Ebu'l Hüseyin El-Kuşeyrî, *Sahih-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Beyrut: Daru İhyâi't Tûrâsi'l Arabî, t.y.

OKUMUŞLAR, Muhiddin, *Fıtrattan Dine*, 1.b., Konya, Yediveren Kitap, 2002.

OSMANOĞLU, Cemil, *Basamak Teorileri Açısından Dini Gelişim, İnanç Gelişimi ve Eğitimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2007.

ORUÇ, Cemil, “Erken Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/8 Summer 2013, p. 971-987, Ankara-Turkey.

ÖCAL, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, Ankara, TDV Yay., 2003.

ÖCAL, Mustafa, “Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2004.

ÖNCÜL, Remzi, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, 1.b., İstanbul, MEB Yay., 2000.

ÖZYILMAZ, Ömer, *Çocukluk ve Gençlik Çağında İslamî Eğitim ve Psikolojik Temelleri*, 1.b., İstanbul, Pınar Yay., 2003.

PAZARLI, Osman, *Din Psikolojisi*, 3.b., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982.

PEKER, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, 2.b., İstanbul, Çamlıca Yay, 2003.

SAKARYA, Sami, *Kur'an-ı Kerim'de Zikredilen Rahmet Tecellileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2017.

SAYAR, Kemal, *Merhamet-Kalbe Dönüş İçin Son Çağrı*, 2.b., İstanbul, Timaş Yay., 2008.

SELÇUK, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, 2.b., Ankara, TDV Yay., 1991.

SEYİDOĞLU, Halil, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, 9.b., İstanbul, Güzem Can Yay., 2003.

SCHOPENHAUER, Arthur, *Merhamet*, Çev. Zekai Kocatürk, 1.b., İstanbul, Dergâh Yay., 2007.

SUYÛTÎ, Celâlüddin, *El-Camiu's-Sağır*, Dimeşk, 1996.

ŞAHİNLER, Necmettin, *Son Merhamet Çağrısı*, 1.b., İstanbul, İnsan Yay., 2014.

ŞEN, Rahime Beder, “Ailede Anne ve Baba Rollerini”, *Diyanet Aylık Dergi*, S:195, 2007.

ŞENTÜRK, Habil, “Din Duygusu, Din Şuuru ve Şahsiyet Gelişmesi”, *Din Öğretimi Dergisi*, S:10, Ankara, 1987.

ŞİMŞEK, Eyüp, “Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi”, *Din Bilimleri Araştırması Dergisi*, Sayı:1, IV(2004).

TARHAN, Nevzat, *Duyguların Dili*, 7.b., İstanbul, Timaş Yay., 2008.

TARHAN, Nevzat, *Toplum Psikolojisi*, 2.b., İstanbul, Timaş Yay., 2010.

TAVUKÇUOĞLU, Mustafa, “Okulöncesi Çocuğun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:14, (51-64).

TİRMİZİ, Muhammed B. İsa Ebu İsa Es-Sülemî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir ve diğerleri, Beyrut: Daru İhyâi't Türesi'l Arabî, t.y.

TONGAR, Hatice Kübra, *Fitrat Pedagojisi*, 10.b., İstanbul, Hayykitap, 2017.

TOPÇU, Nurettin, *Ahlâk*, 1.b., İstanbul, Dergâh Yay., 2005.

TOPÇU, Nurettin, *Yarınki Türkiye*, 7.b., İstanbul, Dergâh Yay., 2010.

TOPÇU, Nurettin, *İslam ve İnsan/Mevlana ve Tasavvuf*, 4.b., İstanbul, Dergâh Yay., 2005.

TRAWICK-SMITH, Jeffrey, *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim*, 5.b., Çev. Ed. Berrin Akman, Ankara, Nobel Akademik Yay., 2014.

YAPICI, Mehmet Ve Şenay Yapıcı, *Eğitim Psikolojisi*, 2.b., Ankara, Anı Yay., 2010.

YAVUZ, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, 1.b., Ankara, DİB Yay., 1983.

YAVUZER, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, 40.b., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Eser Kitabevi, 1992.

YILDIRIM, Ali ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 6.b., Ankara, Seçkin Yay., 2008.

YÖRÜKOĞLU, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, 25.b., İstanbul, Özgür Yay., 2002.

YÖRÜKOĞLU, Atalay, *Gençlik Çağı*, 10.b., İstanbul, Özgür Yay., 1998.

